

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

ЖУРАВЛЬОВА ОКСАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 81'255 : 811.111 : 2 (043.5)

**ГАРМОНІЗАЦІЯ СМISЛУ
В ПЕРЕКЛАДІ РЕЛІГІЙНИХ ТЕКСТІВ**

10.02.16 – перекладознавство

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
Гудманян Артур Грантович,
доктор філологічних наук, професор

Київ – 2013

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Природа смислу та його вивчення в рамках концепції перекладацького простору	13
1.1. Загальна характеристика концепції перекладацького простору	13
1.2. Категорія смислу та поняття процесу смислотранспонування в перекладацькому просторі.....	38
1.3. Текст як форма існування та буття смислу. Поняття імпліцитних текстових вимірів	49
1.4. Співвідношення категорій смислового, текстового, перекладацького просторів у процесі перекладу	68
1.5. Гармонійний текст перекладу як результат гармонізації смислових просторів тексту оригіналу та тексту перекладу	85
Висновки до розділу 1	89
Розділ 2. Когнітивно-дискурсивні та жанрово-історичні параметри процесу гармонізації смислу в перекладацькому просторі релігійного тексту	92
2.1. Основні характеристики дискурсу. Текст як базова матеріальна категорія дискурсу	94
2.2. Вплив когнітивного підґрунтя дискурсії на процес смислотранспонування під час перекладу	112
2.3. Релігійний дискурс як інституційний вид спілкування	159
2.4. Протестантський дискурс як різновид релігійного дискурсу	177
2.4.1. Протестантизм як світовий феномен.....	177

2.4.2. Сучасна протестантська література як засіб віддзеркалення функцій протестантського дискурсу.....	182
2.5. Смысловий простір тексту сучасної протестантської літератури в перекладацькому аспекті.....	185
Висновки до розділу 2.....	187
Розділ 3. Гармонізація смыслового простору англійського та українського текстів сучасної християнської протестантської літератури під час перекладу.....	189
3.1. Гармонійне відтворення смыслового простору в процесі транспонування модального, індивідуально-образного, рефлексивного смислів.....	189
3.2. Гармонійне відтворення смыслового простору в процесі транспонування фактуального смислу.....	210
3.3. Гармонійне відтворення смыслового простору в процесі транспонування іррадіювального смислу.....	215
3.4. Гармонійне відтворення смыслового простору в процесі транспонування асоціативно-семіологічного смислу.....	219
3.5. Методика аналізу ступеня гармонійного відтворення смыслового простору тексту оригіналу в тексті перекладу.....	225
Висновки до розділу 3.....	240
Висновки.....	243
Список використаних джерел.....	249
Додатки.....	271
Додаток А	272
Додаток Б	273
Додаток В... ..	274
Додаток В.1	275
Додаток В.2	276

Додаток В.3	277
Додаток В.4	278
Додаток Г	279

ВСТУП

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню смислового аспекту відтворення українською мовою англійськомовних текстів сучасної християнської протестантської літератури. Вирішувані в дисертації питання належать до сфери перекладознавства, теорії тексту та дискурсу, когнітивної лінгвістики, синергетичної лінгвістики.

Актуальність дослідження зумовлена зазначуваною багатьма дослідниками нагальною потребою більш глибокого вивчення механізму осягнення та передачі смислу іншомовного та іншокультурного тексту під час перекладу. Попри наявність багатьох праць, присвячених вивченню категорії смислу (Р. Барт, Л. С. Бархударов, А. А. Брудний, Л. С. Виготський, В. С. Виноградов, В. В. Демецька, Л. В. Коломієць, В. Н. Комісаров, В. А. Кухаренко, Ю. М. Лотман, Н. Л. Мишкіна, Г. Г. Москальчук, Я. І. Рецкер, О. Д. Швейцер та інші), досліджень в рамках утворення основи для процесу гармонізації під час перекладу сучасної християнської протестантської літератури не здійснювалося. Процес та результати гармонізації смислу під час перекладу ґрунтуються в дисертації на концепції перекладацького простору Л. В. Кушніної, яка є смисловою моделлю процесу перекладу.

Актуальність дослідження зумовлена також потребою вивчення аксіологічних аспектів перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури, спрямованих, з одного боку, на виявлення причин перекладацьких помилок та невідповідностей, а з другого – на обґрунтування умов та способів гармонізації смислу в процесі перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури.

Теоретико-методологічне підґрунтя дисертації становлять такі результати наукових досліджень у теорії перекладу та лінгвістиці: загальнонаукове та лінгвістичне осмислення поняття смислу (О. В. Бондарко, І. Р. Гальперін, Р. І. Павільоніс, Г. Фреге та інші); перекладацьке та інтерпретативне осмислення поняття смислу (Н. Л. Галєєва, В. В. Демецька, Л. В. Коломієць, В. Н. Комісаров, Ю. Найда, В. В. Сдобников, О. Д. Швейцер, Р.

О. Якобсон та інші); концепція перекладацького простору (Л. В. Кушніна); теорія тексту та дискурсу (Н. Д. Арутюнова, С. В. Блувберг, Г. І. Богін, І. Р. Гальперін, Т. ван Дейк, Т. М. Дрідзе, В. І. Карасик, Н. Б. Мечковська, І. М. Пієвська, Ю. Є. Прохоров, Ю. М. Синицина та інші); конструктивно-інтерпретаційний, функціонально-семіотичний, герменевтичний підходи до розуміння та інтерпретації (А. Г. Баранов, Р. Барт, Г. І. Богін, Г. Гадамер, В. фон Гумбольдт, У. Еко, Ч. Пірс, М. Фуко та інші); проблеми оцінювання якості перекладу (М. К. Гарбовський, В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, Я. І. Рецкер, В. В. Сдобников, О. Д. Швейцер та інші).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в рамках комплексної наукової теми «Актуальні питання функціонування мов та перекладу в контексті сучасної філологічної освіти», що розробляється кафедрою англійської філології і перекладу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, державний реєстраційний номер 0113U000585.

Мета дисертаційного дослідження полягає в аналізі умов гармонійного транспонування смислової домінанти англійських текстів сучасної християнської протестантської літератури в текст українською в аспекті концепції перекладацького простору.

Поставлена мета досягається за допомогою розв'язання таких **завдань**:

- схарактеризувати концепцію перекладацького простору з позиції перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури;
- дослідити категорію смислу в рамках перекладацького простору текстів сучасної християнської протестантської літератури;
- обґрунтувати вплив релігійної дискурсивної практики та її когнітивного підґрунтя на ступінь гармонійності транспонування смислової домінанти в процесі перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури;

- проаналізувати процес гармонізації смислу в рамках концепції перекладацького простору в англо-українському напрямі перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури;
- описати методіку аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу.

Об'єктом дослідження є перекладацький простір текстів сучасної християнської протестантської літератури.

Предметом дослідження є специфіка гармонійного відтворення категорії смислу в рамках перекладацького простору текстів сучасної християнської протестантської літератури.

Методи дослідження зумовлені його метою, завданнями й матеріалом, який аналізується. У праці використовуються такі методи й прийоми аналізу: методи аналізу та синтезу для виявлення та вивчення складових перекладацького простору текстів сучасної християнської протестантської літератури, описовий метод для точної і повної характеристики процесу проведеного дослідження та його результатів, метод лінгвоперекладацького аналізу для розкриття внутрішнього механізму взаємодії складових перекладацького простору текстів сучасної християнської протестантської літератури в процесі перекладу в рамках інституційного (релігійного) дискурсу, порівняльний аналіз текстів оригіналу та перекладу для виявлення механізму репрезентації дисгармонійності та гармонійності, метод суцільної вибірки, що використовувався в процесі добору матеріалу дослідження, лінгвоперекладацький експеримент для практичного підтвердження відповідних теоретичних положень.

Матеріалом дослідження слугували тексти сучасної християнської протестантської літератури англійською мовою та їхні переклади українською. Зокрема, джерелами прикладів були англійські твори Т. Мертона, Д. Мак-Дауелла, Д. Елдреджа, С. Елдредж, Б. Гайбелса, Г. Чепмена, М. Каротерза, Д. Павела, Г. Ноуена, Б. Гамільтона, Д. Добсона, Е. Янга, Н. Райта у перекладі

О. Кулиної, Т. Микитина, О. Гладкого, О. Мельник, О. Фешовець, А. Маслюхи, І. Ленишин-Бричук, Ю. Кирика, Н. Римської.

Матеріалом дослідження слугували також переклади з англійської мови українською текстів чотирьох джерел сучасної християнської протестантської літератури, виконані студентами та викладачами кафедри англійської філології і перекладу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету в рамках проведення лінгвоперекладацького експерименту.

Загальний обсяг проаналізованого матеріалу становить 7328 сторінок, фактичний матеріал дослідження – близько 850 прикладів уривків текстового матеріалу, які ілюструють вираження та способи гармонійного відтворення компонентів перекладацького простору текстів сучасної християнської протестантської літератури.

Наукова новизна дослідження. У дисертації окреслено концептуальні засади когнітивно-дискурсивної парадигми транслатології, які входять до кола питань загальної та спеціальної теорії перекладу, й, відповідно, є підґрунтям заявленої дослідницької парадигми, в рамках якої вперше використано смислову модель перекладу – концепцію перекладацького простору для виявлення ролі смислу в процесі перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури; дістало подальший розвиток детермінування смислу як текстотвірного чинника; введено поняття смислового простору тексту як синергетичного процесу в понятійний апарат лінгвоперекладознавчого дослідження; схарактеризовано процес гармонізації в аспекті перекладознавчого дослідження; виокремлено дискурсивні та когнітивні чинники впливу на ступінь гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу; описано методику аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу.

Теоретичне значення дисертації визначається розробкою лінгвокогнітивного та лінгвосинергетичного напрямку аналізу процесу перекладу в рамках інституційної (релігійної) дискурсивної практики. Виявлені

тенденції сприятимуть поглибленню знань про переклад як багатовимірне синергетичне утворення, про текст як динамічний феномен, про специфіку відтворення смислу тексту як образу інституційної (релігійної) комунікації. Крім того, результати дослідження є важливими для розв'язання таких теоретичних проблем, як критика перекладу, актуальні питання перекладу, взаємовідношення мови та культури, ератологічні аспекти перекладу.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих даних в умовах реальної перекладацької діяльності, в практиці підготовки професійних перекладачів, з лінгводидактичною метою під час розробки методики профілактики й терапії перекладацьких помилок та невідповідностей, в загальних та спеціальних курсах: «Актуальні проблеми перекладознавства» (розділи «Технологічна складова перекладацької компетенції: Проблеми відтворення змісту в перекладі», «Технологічна складова перекладацької компетенції: Пошук оптимального перекладацького рішення», «Дослідження жанрово-стилістичних доміант текстів у перекладі»), «Вступ до галузевого перекладу» (розділи «Проблема перекладності», «Прагматичні проблеми перекладу», «Особливості галузевого перекладу») та практичних занять з «Практики перекладу галузевої літератури» (розділ «Жанрово-стилістичні проблеми галузевого перекладу»).

На захист винесено такі **положення**:

1. Відповідно до зазначеної концепції, перекладацький простір тексту сучасної християнської протестантської літератури може бути визначено як польову семантичну структуру нелінійної конфігурації, у центрі якої перебуває зміст тексту (змістове поле). Навколо нього утворюються енергетичне поле, фатичне поле та поля суб'єктів перекладацької комунікації (автора, перекладача, реципієнта).
2. Перекладацький простір тексту сучасної християнської протестантської літератури являє собою смислову модель перекладу текстів релігійної літератури. У процесі перекладу утворюється образ тексту, що є одиницею аналізу перекладацького простору текстів сучасної християнської

протестантської літератури, та відбувається транспонування диференційних смислів (фактуального, іррадіювального, асоціативно-семіологічного, модального, індивідуально-образного, рефлексивного), які формують інтегральний смисл цілого тексту.

3. У процесі перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури вирішальну роль під час вибору перекладацьких стратегій відіграє інституційність релігійного дискурсу, яка повністю заперечує співавторство перекладача і гарантує транспонування смислового компонента на рівні авторського задуму.

4. Когнітивним підґрунтям транспонування смислу є розуміння. Як вирішальний компонент діяльності перекладача, воно впливає на якість відтворення тексту іншою мовою та якість його залучення в іншу культуру. Для перекладача, що діє в рамках інституційного дискурсу, релігійного зокрема, розуміння є тим чинником, відсутність якого призводить не тільки до перекладацької помилки, але й до можливого звинувачення автора в хибних тлумаченнях основоположних джерел, що дозволяє зробити висновок про надвідповідальність перекладача такого типу літератури.

5. Взаємодія складових перекладацького простору тексту сучасної християнської протестантської літератури в процесі смислотранспонування спрямована на гармонізацію смислів та породження гармонійного тексту перекладу. Гармонійним визнається текст, що виражає той самий смисл, що й текст оригіналу, функціонуючи в іншій мові та іншій культурі.

6. Методикою аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу є шестирівневий аналіз на кшталт піраміди, під час якого вивчається відтворення диференційних смислів певного тексту сучасної християнської протестантської літератури з подальшим відсотковим оцінюванням ступеня гармонійності.

7. Проведення лінгвоперекладацького експерименту підтверджує факт впливу специфіки релігійного дискурсу, важливості розуміння та вміння декодувати

здум автора на ступінь гармонійності відтворення тексту сучасної християнської протестантської літератури.

Особистий внесок здобувача. Основні положення та результати дисертаційної роботи отримані автором особисто. У працях [101, 103] здобувачеві належить докладний аналіз проблем гармонійного відтворення смислового простору текстів сучасної християнської протестантської літератури в перекладі.

Апробація результатів роботи. Основні твердження роботи висвітлено на 7 міжнародних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці, 21–23 жовтня 2010 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика» (Київ, 1–2 квітня 2011 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика» (Київ, 6-7 квітня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Мови та літератури в глобалізованому світі: взаємодія та самобутність» (Київ, 18 жовтня 2012 р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій проблемам суспільних наук (Москва, 26 січня 2013 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика» (Київ, 5-6 квітня 2013 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 18–19 квітня 2013 р.) та на 5 всеукраїнських конференціях: I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції» (Київ, 3 квітня 2008 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції» (Київ, 3 квітня 2009 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Переклад у мультикультурному просторі: школи, традиції, перспективи» (Херсон, 19–20 листопада 2009 р.); Науково-практичній конференції «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу» (Київ, 11 грудня 2009 р.); II Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Переклад у мультикультурному просторі: школи, традиції, перспективи» (Херсон, 20-21 жовтня 2011 р.).

Повний текст дисертації обговорено на розширеному засіданні кафедри англійської філології і перекладу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету 26 березня 2013 року, протокол № 4.

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено в 11 публікаціях: п'яти статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях та у шести тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох частин, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 279 сторінок, із них 250 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 347 позицій, із них 291 – науково-критичні праці, 37 – джерела матеріалу дослідження, 17 – довідкова література та інтернет-джерела. Додаток А подає порівняльну характеристику тексту і твору. Додаток Б уміщує схему моделі перекладацького простору Л. Кушніної. У Додатках В, В.1, В.2, В.3, В.4 подано ілюстрацію співвідношення полів перекладацького простору, імпліцитних текстових вимірів та смислів, що транспонуються. У Додатку Г репрезентовано модель методики аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, визначено її актуальність, сформульовано предмет, мету та завдання дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, названо методи дослідження, представлено матеріал та теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, висвітлено зв'язок теми дисертації з науковими програмами і планами, сформульовано твердження, що виносяться на захист.

У **першому розділі** «*Природа смислу та його вивчення в рамках концепції перекладацького простору*» подається загальнотеоретичне обґрунтування дослідження категорії смислу як апіорної властивості тексту, що є системою, яка самоорганізується та розвивається; розкривається сутність концепції

перекладацького простору як смислової моделі перекладу та методології цього дослідження; аналізується співвідношення категорій смислового, текстового та перекладацького просторів у процесі перекладу; визначається обсяг поняття «гармонія» та його роль у перекладацькому просторі.

У **другому розділі** *«Когнітивно-дискурсивні та жанрово-історичні параметри процесу гармонізації смислу в перекладацькому просторі релігійного тексту»* аналізуються чинники, що впливають на процес смислотранспонування під час перекладу релігійних текстів; визначаються дискурсивні, когнітивні та жанрово-історичні параметри гармонізації смислу в перекладацькому просторі тексту сучасної християнської протестантської літератури.

Третій розділ *«Гармонізація смислового простору англійського та українського текстів сучасної протестантської літератури під час перекладу»* присвячено аналізу результатів лінгвоперекладацького експерименту на тлі взаємодії складових перекладацького простору тексту сучасної християнської протестантської літератури; подається опис експериментальної методики аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу.

У **висновках** підсумовано результати дослідження, узагальнено основні теоретичні та практичні результати роботи, окреслено перспективи подальшого вивчення проблем, розглянутих у дисертації.

РОЗДІЛ 1

ПРИРОДА СМISЛУ ТА ЙОГО ВИВЧЕННЯ

В РАМКАХ КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОСТОРУ

1.1. Загальна характеристика концепції перекладацького простору

Сучасна наука, вітчизняна зокрема, багато уваги приділяє вивченню перекладу у зв'язку з його категорійною невизначеністю, термінологічною неоднозначністю, відсутністю диференційованості в розумінні змісту й смислу текстів мовою оригіналу та мовою перекладу, а також через невирішеність питання про осягнення та передачу смислу іншомовного тексту під час перекладу. Багато процесів, які є прихованими в процесі дослідження міжкультурного транспонування смислу в системі конкретної мови, стають явними під час вивчення не тільки міжмовного, але й внутрішньомовного транспонування смислу. Саме тому виникає потреба визначення ключового поняття, навколо якого сконцентровано всі зусилля перекладача, на яке спрямовано всі текстові перетворення за умови збереження інваріанта. Таким поняттям є категорія смислу, а сам процес перекладу виявляється смислотранспонуванням.

Проблема смислу широко досліджувалася в різних аспектах: як істотна ознака тексту (Р. Барт [21; 22], А. А. Брудний [47; 48], Л. С. Виготський [62], О. М. Леонт'єв [154], Ю. М. Лотман [159], О. Р. Лурія [160], Н. Л. Мишкіна [182; 183], Л. М. Мурзін [177; 179], Р. І. Павільоніс [193], Р. Якобсон [255] та інші), як багаторівнева ієрархічна структура (Г. І. Богін [37; 38], О. В. Бондарко [42], В. В. Виноградов [56], І. Р. Гальперін [69; 70], М. М. Кожина [125], О. С. Кубрякова [137; 138], В. А. Кухаренко [141], Г. Г. Москальчук [176], Т. І. Сильман [217] та інші), як об'єкт перекладацької інтерпретації (Л. С.

Бархударов [25], В. С. Виноградов [58], В. В. Демецька [85; 86], Л. В. Коломієць [126], В. Н. Комісаров [128; 129], О. Д. Швейцер [245; 246] та інші). Однак, незважаючи на велику кількість фундаментальних досліджень, переклад як простір взаємодії мов та культур з позицій смислотранспонування не розглядався до 2004 року, коли вперше було представлено цілісну концепцію континууму перекладацького простору як системи взаємодії мов та культур у процесі смислотранспонування, яка розвивається за законами гармонії (Л. В. Кушніна [142]). Концепцію перекладацького простору визначено й розроблено як концепцію простору взаємодії полів автора, перекладача, реципієнта й тексту (змістове поле, фатичне поле, енергетичне поле), де смисл виступає базовою категорією перекладацького простору, а смислотранспонування – динамічним синергетичним процесом, що моделює нелінійні процеси, які проходять у перекладацькому просторі. Усе зазначене виступає підґрунтям для виявлення принципів гармонізації смислу тексту в перекладацькому просторі, характеристики поняття гармонійного тексту перекладу.

Згідно з дослідженнями Л. Кушніної, концепція перекладацького простору ґрунтується на теоретичних положеннях та ідеях, висунутих у процесі еволюційного розвитку науки про мову, про онтологію перекладацьких процесів, а саме:

1. Дослідженні простору як буттєвої сутності, як гносеологічної категорії, як способу осмислення світу у свідомості людини, що репрезентується в мові та культурі. Міждисциплінарний підхід до дослідження простору дозволив розглянути простір реального світу як базовий для семіотичного, перцептивного, семантичного, текстового, когнітивного, розумового, культурного та інших окремих видів простору, пов'язаних з діяльністю людини [26; 48; 159; 223]. Лінгвосеміотичні концепції категорії простору були теоретичним фундаментом введення нової перекладацької категорії – перекладацького простору, що віддзеркалює реально існуючий континуум процесів та співвідношень, які виникають під час перекладу з однієї мови іншою, з однієї культури в іншу.

2. Загальнолінгвістичних передумовах динамічного трактування перекладу, яке стало можливим завдяки визнанню мови динамічною системою, а також усвідомленню того факту, що породження, сприйняття, розгортання тексту є динамічними феноменами. Динамічний характер мови зумовлюється тим, що мова «є чимось постійним, тим, що зникає кожної миті» [тут і далі переклад наш – О. Ж.] [80]. Динамічна системність є фундаментальною текстовою властивістю, і сам текст є процесуальним і динамічним [3; 137, 138, 139; 152, 153; 177, 179 та інші]. Багато теорій перекладу акцентують увагу саме на динамічному характері розгляданого процесу [122, 123; 231; 245, 246 та інші]. Це надало підстави дослідниці визначити динамізм як істотний лінгвоперекладацький чинник, що характеризує перекладацький простір, а суперечливу природу перекладу визначити джерелом динамізму. Переклад тут розглядається не просто як динамічна система, а й як така, що саморозвивається та самоорганізується.

3. Загальносеміотичних підходах до дослідження тексту, вивченні текстових категорій у лінгвістиці тексту, логічних законів розвитку думки й взаємозв'язку висловлювань у граматиці тексту, інтерпретації смислу в семантиці тексту, комунікативної доцільності в стилістиці тексту [69; 90; 125; 141; 152, 153; 175; 179 та інші]. Істотними для обґрунтування зазначеної вище концепції Л. Кушніна вважає психологічні та лінгвістичні концепції смислу [1; 47; 62; 103; 154; 156; 159 та інші], а також учення про гармонію [142]. Це зумовлено тим, що найважливішою текстовою категорією визнається смисл, а процес транспонування смислу в перекладацькому просторі орієнтований на породження такого тексту мовою перекладу, який виявився б гармонійним тексту мови оригіналу з погляду смислу, бо такою є невід'ємна умова іншокультурного буття тексту.

4. Дослідженнях категорії образу з позицій соціопсихолінгвістики, гносеології, поетики, перекладознавства. Ґрунтуючись на концептуальному уявленні про зв'язок мови й мислення, відбивному характері діяльності суб'єкта, ролі розумових образів у пізнавальній діяльності особистості, образному мисленні

перекладача, дослідниця розглядає роль образу в процесі транспонування смислу під час перекладу. Образ представлено як об'єктивну даність, що є доступною для розуміння й наділеною смислом. Для того, щоб передати смисловою тканину тексту, перекладачу потрібно виокремити, уявити й усвідомити одиницю смислу. Саме цей образ стає одиницею смислу й, відповідно, одиницею перекладу.

5. Категорії підтексту, що подається в дослідженні як глибинний смисл висловлювання. Його сутнісні характеристики описано в багатьох працях [47, 48; 69, 70; 89; 108; 125; 141; 217 та інші]. Л. Кушніна вважає, що на основі підтексту утворюються невидимі асоціативні нитки смислових зв'язків тексту з особистістю перекладача. Ці зв'язки настільки різноманітні, що кожен перекладач здобуває свій підтекст, що є джерелом численних варіантів перекладу одного й того самого тексту. Більш того, один і той самий перекладач у різні періоди своєї творчості по-різному розуміє підтекст, глибина його асоціацій залежить від багатьох чинників, що сприяє формуванню під час кожного прочитування оригіналу нового підтексту й, відповідно, нового перекладу.

6. Вивченні супрасегментних характеристик тексту, аналізі емотивних компонентів, ідеї енергетичного життя тексту. Усе зазначене навело на думку про наявність та функціонування енергетичного поля в перекладацькому просторі. Якщо «внутрішнє життя тексту має енергетичну природу», що «породжує розмаїття смислів» [183], то в процесі перекладу смислове поле розширюється. Породжуючи власний текст, перекладач закладає в нього певну енергію, яка вступає в боротьбу з енергією тексту оригіналу. Кожна його версія буде відповідати співвідношенню енергій, що склалося на певний момент.

7. Ученні про інтертекстуальність та прецедентність, положеннях про наявність фатичної функції мови та фатичного поля мови [22; 26; 117; 136; 178; 222; 255 та ін.], які призвели до висновку про існування фатичного поля в перекладацькому просторі. Термін «фатичний» використовується Л. Кушніною в широкому значенні як контакт культур у процесі міжмовної та міжкультурної

комунікації, що розгортається в перекладацькому просторі. Тут ідеться про взаємопроникнення культур у процесі комунікації.

Підсумовуючи все вищевказане, Л. Кушніна характеризує перекладацький простір як сукупність гетерогенних (різномірних) полів, імпліцитних текстових вимірів, диференційних смислів, де кожному полю перекладацького простору відповідає свій диференційний смисл, а їхньою взаємодією створюється інтегральний смисл цілого тексту, який характеризується власним невербалізованим способом прояву у вигляді образу тексту як утілення смислу, а сам текст розглядається як форма існування та буття смислу. Дослідниця також зауважує, що взаємодія всіх складових перекладацького простору спрямована на гармонізацію смислів і породження гармонійного тексту перекладу. Гармонійним текстом перекладу вважається такий текст, який передає той самий смисл, що й текст оригіналу, функціонуючи іншою мовою в іншій культурі.

Для того, щоб охарактеризувати умови формування та динамічного розвитку перекладацького простору, слід спочатку виокремити компоненти, що містяться в ньому, зокрема:

- зміст тексту, що відбиває фактуальний смисл, який формується в експліцитно вираженому тексті;
- енергетичне поле, що відбиває іррадіювальний смисл, який виникає в затексті;
- фатичне поле, що відбиває асоціативно-семіологічний смисл, який формується в інтертексті;
- поле автора, що відбиває модальний смисл, який утворюється в передтексті;
- поле перекладача, що відбиває індивідуально-образний смисл, який утворюється в підтексті;
- поле реципієнта, що відбиває рефлексивний смисл, який формується контекстом.

Формування перекладацького простору – відкритої, динамічної системи, що розвивається, здійснюється так, що кожний суб'єкт перекладацької

комунікації – автор, перекладач, реципієнт – проєціює в певній системі свій компонент смислу. Але процес генерації смислу відбувається в одному з них – у полі перекладача у вигляді образу тексту, який є одиницею аналізу перекладацького простору, умовною одиницею перекладу. Динамізм визначається як проєціювання динамічного простору тексту оригіналу в динамічний простір тексту перекладу, за якого формоутворювальні та смислоутворювальні компоненти перебувають у стані динамічної рівноваги в рамках єдиного перекладацького простору. Динамічна природа перекладу проявляється під час розв’язання його основних суперечностей на всіх рівнях, усіма суб’єктами перекладацької комунікації, але, головнo, перекладачем, який виступає посередником у знятті суперечностей, які неминуче виникають у процесі взаємодії мов та культур.

Для подальшого розгляду умов формування та динамічного розвитку перекладацького простору потрібно звернутися до теоретичних підвалин цієї концепції, закладених її автором. Л. Кушніна зазначає у своєму дослідженні, що міжмовна та міжкультурна комунікація є безперервним перекладацьким процесом, який полягає в транспонуванні смислу в континуумі польових структур: культура¹ – мова¹ – суб’єкт¹(автор, адресант) – текст¹ – суб’єкт²(перекладач) – суб’єкт^{3...n}(реципієнт, адресат) – текст² – мова² – культура². Згідно з цією схемою рух смислу в процесі перекладацької комунікації здійснюється суб’єктами в просторі текстів, мов, культур. При цьому центральною фігурою перекладацької комунікації є перекладач. Але якщо безпосередньо в акті письмової перекладацької комунікації не є присутніми ані автор, ані реципієнт, то можна сказати, що суб’єкт² – це різні образи однієї й тієї ж особи, тобто перекладач, з одного боку, ідентифікує себе з автором, з другого боку – з реципієнтом. Текст оригіналу належить до однієї мови, однієї культури, текст перекладу належить до іншої мови, іншої культури. Відповідно, у реальній ситуації вони є несумісними. Але їхнє наукове вивчення вимагає абстрагування від реальної ситуації й постановку в єдиний глобальний взаємодіючий простір. У зв’язку з тим, що простір їхнього

існування та взаємодії функціонує в ситуації перекладацької комунікації, його і було названо перекладацьким простором.

Далі дослідниця наголошує на категорійний характері перекладацького простору. Категорія – це поняття, у якому «відбито найбільш загальні й істотні властивості, ознаки, зв'язки та відношення предметів, явищ об'єктивного світу» [142, с. 112]. Стосовно такого явища як перекладацький простір термін «категорія» може розумітися як загальна й істотна ознака будь-якого перекладацького простору, що виникає під час взаємодії, як мінімум, двох мов та культур і бере участь у моделюванні самого перекладацького простору. Л. Кушніна також зауважує, що поняття категорії перекладацького простору сягає корінням поняття функціонально-семантичної категорії як польової структури, компонентами якої виступають ядро та периферія, а внутрішня будова створюється взаємодіючими та перетинними мікрополлями [42]. Тому перекладацький простір представлено як польову структуру, яка містить у собі ядро – змістове поле тексту та периферію – поля кожного суб'єкта перекладацької комунікації (автора, перекладача, реципієнта), а також поля самого тексту, які було визначено авторкою концепції як змістове поле, фатичне поле та енергетичне поле. Вважаємо за потрібне зауважити, що поняття «польової категорії» взято з класифікації текстових категорій Т. В. Матвєєвої, яка виокремила три типи категорій тексту: лінійні, польові, об'ємні. Польова категорія є основним різновидом текстових категорій і «в плані вираження ... є сукупністю одиниць різних рівнів, об'єднаних, за визначенням поля, спільністю семантики й текстової функції, а також способом організації мовних складових. Польова категорія «розсіяна» в тексті, допускає і навіть передбачає паралельні способи мовної передачі певної семантики. Ядро та периферія польової категорії визначається залежно від текстової значущості певних мовних одиниць у виконанні комунікативного завдання. Визначення текстової значущості ґрунтується на частотних показниках використання одиниці в тексті та з урахуванням розташування цієї одиниці в змістово та структурно вагомих фрагментах тексту» [142, с. 117]. Прояснення специфіки

польових категорій допоможе намітити орієнтири їхнього використання в процесі подальшого дослідження в рамках концепції перекладацького простору. Важливо наголосити на функціонально-семантичному характері польових категорій, системній співвіднесеності, лінгвістичній маніфестації, внутрішній цілісності, визначеності мовного втілення універсального смислу. Усе це дало підстави Л. Кушніної визначити перекладацький простір як польову структуру нелінійної конфігурації, яка не є незмінно рівною собі даністю. Суб'єкти перекладацького простору та тексти, що ними інтерпретуються, перебувають у постійній взаємодії, породжуючи нові даності в континуумі життя мови та культури.

Неможливо обминути питання про психолінгвістичні умови формування перекладацького простору, оскільки концепції провідних психолінгвістів містять результати вивчення окремих проблем, що безпосередньо стосуються письмової мовленнєвої комунікації, до якої належить і міжмовна та міжкультурна комунікація – процес письмового перекладу – як об'єкт нашого дослідження. Оскільки перекладацький простір визначено як форму буття міжмовної та міжкультурної взаємодії, як відкрити систему взаємодії смислових полів, що саморозвивається, можна припустити, що його становлення є проявом перекладацького бачення світу, по-особливому організована перекладацька картина світу, а його функціонування зумовлене певними психолінгвістичними умовами та передумовами. У цьому ракурсі Л. Кушніна спирається на праці О. Р. Лурії, який у своєму системному аналізі функції письма відзначає той факт, що в основі письма різними мовами можуть бути неоднакові психофізіологічні механізми: «Якщо фонетичне письмо (характерне, наприклад, для російської мови) здійснюється за вирішальної участі центральних апаратів акустичного аналізу (пов'язаних з роботою скроневої області), то письмо іншими мовами, у яких значно більшу роль відіграють елементи умовної, не фонетичної транскрипції (наприклад, французька або англійська мова), здійснюється за значно більшої участі інших (зокрема, тім'яно-потиличних) систем» [160, с. 75]. Дослідниця зауважує, що

проведений О. Р. Лурією аналіз кортикальних механізмів, що беруть участь у процесі письма, виявлені ним відмінності тих функціональних систем мозку, які беруть участь у цьому процесі, наводять дослідників на думку про те, що психофізіологічні передумови відіграють істотну роль і в процесі письмового перекладу. Їхній опис дозволить подолати низку труднощів, пов'язаних з виявленням смислотвірних та текстотвірних процесів в аспекті міжмовної та міжкультурної динаміки, яка значною мірою визначає сутність процесу перекладу.

Тут варто зауважити, що О. Р. Лурія співвідносить процес формування та розуміння мовленнєвого повідомлення з процесом формування думки, ґрунтуючись на працях Л. С. Виготського, І. Р. Гальперіна, О. М. Леонтьєва, Н. Хомського та інших. Наприклад, Л. С. Виготський уперше заявив про найскладніший перехід думки в розгорнуте мовлення, заперечуючи при цьому можливість існування готової думки, оскільки «думка не втілюється в слові, а твориться в слові». Перехід думки в розгорнуте мовлення має опосередкований характер, де сполучною ланкою є «внутрішнє мовлення». Автор концепції внутрішнього та зовнішнього мовлення так визначає співвідношення слова та думки: «якщо думка втілюється в слові в зовнішньому мовленні, то слово вмирає у внутрішньому мовленні, породжуючи думку» [63, с. 39]. Думка починається із задуму того, хто говорить або пише: знаючи тему повідомлення, він формулює те, що має бути сказане про вихідний предмет – рему, або, як пише Л. С. Виготський, предикативний зміст. Спочатку рема є граматично згорнутою, аморфною, вона має суб'єктивний характер, що надало підстави Л. Кушніній визначити її як смисл майбутнього повідомлення й протиставити значенню повідомлення як системі об'єктивних зв'язків, що стоять за думкою.

Неможливо в цьому контексті залишити поза увагою теорію породжувальної граматики Н. Хомського. Згідно з нею, все багатство та мінливість «поверхневих граматичних структур» зумовлені «глибинними граматичними структурами мови», оскільки процес розуміння висловлювання стає можливим завдяки тому, що глибинні структури є проміжною ланкою як

для переходу від думки до мовлення й формування розгорнутого мовленнєвого висловлювання, так і для переходу від розгорнутого мовлення до думки [142, с. 117].

Свій внесок у закладення психолінгвістичних засад дослідження складних механізмів, що керують формуванням мовленнєвого повідомлення, зробили О. К. Жолковський та І. О. Мельчук, які виходили з того факту, що одна думка може бути виражена нескінченною кількістю варіантів, та дійшли висновку про наявність декількох рівнів, на яких думка поступово перетворюється у висловлювання: рівень семантичних уявлень, рівень глибинно-синтаксичних структур, рівень поверхнево-синтаксичних структур [142, с. 117].

Просуваючись далі в дослідженні психолінгвістичного ґрунту моделей «думка-мовлення, смисл-текст», Л. Кушніна звертається до нейропсихологічного аналізу процесу мовленнєвої комунікації, що проводить О. Р. Лурія. Він пише: «мозок людини, який є складною функціональною системою, працює за постійної участі щонайменше трьох основних блоків, з яких один забезпечує пильнування кори й надає можливість тривалого здійснення вибіркового, селективного форм діяльності, інший забезпечує отримання, опрацювання та збереження інформації і третій – програмування, регуляцію та контроль поточної діяльності» [160, с. 123]. У свою чергу, застосування нейrolінгвістичного методу для аналізу процесу кодування та декодування мовленнєвого повідомлення дозволило О. Р. Лурії дійти висновку про наявність у ньому трьох послідовних стадій: від загального задуму до мовленнєвої схеми й формування розгорнутого повідомлення, що передбачає, відповідно, наявність трьох ланок. По-перше, відбувається виокремлення точного значення окремих лексичних елементів. По-друге, має місце засвоєння тих синтаксичних відношень, у які ці слова вступають, створюючи більш складні утворення – поверхнево- та глибинно-синтаксичні структури. По-третє, здійснюється виокремлення загального смислу повідомлення. Отже, як і Л. С. Виготський, О. Р. Лурія розглядає побудову мовленнєвого повідомлення як

багатоетапний процес, що містить такі компоненти: мотив, думку, внутрішнє мовлення, перетворення внутрішніх смислів у систему зовнішніх розгорнутих повідомлень, зовнішнє мовлення. Процес розуміння висловлювання передбачає шлях від аналізу синтаксичних структур та лексичних значень до їхнього згортання у внутрішньому мовленні й розуміння задуму та мотиву повідомлення.

Оскільки в процесі психолінгвістичних досліджень встановлено надзвичайно складний характер співвідношення смисл – текст, то Л. Кушніна припускає, що в процесі міжмовної та міжкультурної комунікації ці відношення стають більш «об'ємними», оскільки в перекладацькому просторі формується декілька полів, що співвідносяться з різними диференційними смислами. Дослідниця наголошує, що основну модель комунікації, що пов'язує мову, культуру з теорією комунікативних систем, було розроблено Р. Якобсоном [255], який здійснив моделювання одномовної комунікації, за якої побудова й розуміння мовленнєвого повідомлення передбачають як «перехід від думки до слова», так і «перехід від слова до думки». Але, як зауважує Л. Кушніна, за двомовної комунікації активність глибинних структур зростає: вони вступають між собою в складні взаємодії, й на поверхневому рівні відбувається актуалізація загального смислу тексту. Ці відношення не лінійні, не односпрямовані, вони об'ємні, різновекторні. Сам смисл не є гомогенним утворенням.

Із зазначеного випливає, що виявлення психолінгвістичної складової перекладацького простору передбачає опис процесу двомовної комунікації з позиції її трьох суб'єктів: автора, перекладача, реципієнта, причому кожен з них формує свій компонент смислу в перекладацькому просторі. Л. Кушніна зауважує, що гетерогенність смислу проявляється найбільш виразно під час зіставлення полів усіх суб'єктів перекладацької комунікації: перебуваючи в єдиному просторі, вони можуть істотно відрізнитися за часовими параметрами, оскільки текст автора оригіналу може належати до однієї епохи, текст перекладача – до другої, а текст реципієнта – до третьої, що досить закономірно

для письмового перекладу, який є предметом і нашого аналізу. Водночас, сам процес перекладу можна визнати панхронічним явищем, оскільки кожне прочитування тексту реципієнтом відновлює його в цілісності: реципієнт рефлектує смисли автора й перекладача, породжуючи власний смисл, який також уписується в інтегральний смисл цілого тексту незалежно від темпоральної характеристики перекладацького простору. У цьому випадку йдеться переважно про «ідеального реципієнта», тобто такого, який уявляється у свідомості перекладача. Смисл «реального реципієнта» також може вписуватися в інтегральний смисл цілого тексту, але лише в тому разі, якщо реципієнт створить власний текст на основі тексту перекладу, який і знайде відгук в інших реципієнтів. Уявляючи «ідеального реципієнта» в рамках перекладацького простору, дослідниця не унеможливує його «реальності», ще раз наголошуючи на тому, що перекладацький континуум – це достатньо складне гетерогенне утворення, простягнуте в часі та просторі.

Отже, у процесі читання тексту перекладу реципієнт не просто виконує низку фрагментарних розумових операцій, а вибудовує у своїй свідомості впорядковану систему смислів як результат комплексної взаємодії смислових полів усіх суб'єктів перекладацької комунікації. Ця система смислів має своє психічне вираження у вигляді образу, який динамічно розвивається в перекладацькому просторі, відбиваючись у свідомості кожного суб'єкта перекладацької комунікації. Л. Кушніна визнає, що категорія образу, як і категорія перекладацького простору, має фундаментальне значення, яке набуває статусу вирішального в рамках досліджуваної концепції. Вона наголошує, що смислова гетерогенність перекладацького простору ґрунтується на гетерогенності образів, що виникають у його рамках. Перехід «від думки до слова» й «від слова до думки» відбувається в процесі перекладу саме завдяки образу, а динаміка образу забезпечує міжмовну та міжкультурну динаміку, результатом якої виступає цілісний, збалансований, гармонійний текст. Саме динаміка образу тексту стає центральним компонентом перекладацького простору, що розвивається та саморозвивається.

Для подальшого аналізу умов формування та динамічного розвитку перекладацького простору вважаємо за потрібне зазначити, що загалом простір є базовою категорією буття, адже разом з категорією часу простір належить до понять, що утворюють основу світобудови. Просторово-часовий континуум є найважливішим атрибутом матерії, який сприяє опису її динамічних взаємодій. Простір є невід'ємною властивістю предметів та явищ, до яких належать мова, мислення, мовлення, текст. Міжмовні взаємодії ґрунтуються також на фундаментальних закономірностях людського буття, що розгортається в часі та просторі. Саме осмислення категорії простору дало підстави Л. Кушніній визначити перекладацький простір як фундаментальну категорію міжмовного динамічного процесу.

Категорію текстового простору доволі широко представлено в лінгвосеміотичних дослідженнях (М. М. Бахтін, Ю. М. Лотман, Б. А. Успенський та інші), але, як було зазначено вище, категорія перекладацького простору не була предметом дослідження до 2004 року. Текстовий простір визнано невід'ємною властивістю тексту. З одного боку, «у його змісті відбивається певний фрагмент дійсності, що вписаний у загальну просторову картину світу», з другого боку, «сам текст розгортається у вербальний простір» [142, с. 121]. Структура текстового простору певною мірою моделює простір, що об'єктивно існує, але не зводиться до нього. У тексті реальний простір заломлюється крізь його суб'єктивне сприйняття, тобто разом з реальним простором існує перцептуальний простір. Різні функціональні стилі по-різному організовані в рамках текстового простору. Домінування реального чи перцептуального простору простягається від мінімального до максимального в художніх чи наукових текстах. Так відбувається диференціація текстового простору і локальна координація тексту.

У зв'язку з тим, що перекладацький простір детерміновано як цілісне системне утворення, яке динамічно розвивається та саморозвивається під впливом багатьох чинників, головним з яких є образ тексту, Л. Кушніна в рамках свого дослідження подає характеристику простору, запропоновану С. О.

Борисовою, яка акцентує увагу на процесах сприйняття й усвідомлення простору та тексту, відзначаючи їхню схожість та можливість їхньої інтерпретації в термінах гештальтпсихології: «подібно до того, як ми читаємо текст, поступово розшифровуючи смисл вербальних знаків, ми вивчаємо/оглядаємо простір, «читаємо» його, намагаючись пізнати смисл світу, що оточує нас, конституйованого різними речами-знаками. У процесі візуального сприйняття простору реального світу, так само, як і простору тексту, у поле зору людини по чергово входять окремі його ділянки, причому передусім ті, що виокремлюються на загальному тлі. ... Така вибірковість дозволяє описувати процес сприйняття простору, і реального світу, і тексту в термінах «фігура» та «тло» (figure and underground), запозичених у гештальтпсихологів» [44, с. 199].

Отже, можна констатувати, що наразі на перший план виступає проблема взаємодії простору реального світу та всіх інших видів простору, пов'язаних з діяльністю людини. Тріада «простір – людина – текст» є сукупністю складних перетворень з однієї кодової системи в іншу, на чому ґрунтуються мовна картина світу та ментальний простір людини.

Категорія простору також передбачає наявність певних структурних відношень між елементами, що існують усередині певної системи. Перекладацький простір було зображено як відкриту, динамічну систему, що саморозвивається, у якій транспонуються одиничні смисли (названі диференційними), а також інтегральний смисл цілого тексту, який можна було б назвати надсмислом, оскільки він не дорівнює сумі диференційних смислів, а є результатом їхньої взаємодії. Зауважимо, що організація будь-якої системи ґрунтується на поняттях симетрії та гармонії, відповідно, перекладацький простір може бути проаналізований з позицій симетрії та гармонії. Саме на це звертає увагу Л. Кушніна, висловлюючи думку про те, що вершиною перекладацького процесу є побудова тексту перекладу за законами гармонії. Дослідниця висуває принцип гармонії як провідний метаположний принцип, не протиставляючи його ані еквівалентності, ані адекватності, але розвиваючи ці

поняття. Вона вважає, що текст перекладу має бути гармонійним відносно тексту оригіналу як за формою, так і за змістом, що розуміються в найширшому значенні слова.

Вважаємо за потрібне пояснити на конкретному прикладі, як ми розуміємо ідею перекладацької гармонії, що досягається в рамках перекладацького простору.

Припустимо, англomовний текст містить фразу «*Moses is called out, called up into something much bigger than he ever imagined, much more serious than CEO or «prince of Egypt»*» [319, с. 6]. Її еквівалент українською мовою має такий вигляд: «*Мойсей покликаний, покликаний до чогось набагато більшого, ніж міг собі колись уявити, набагато серйознішого, ніж посада генерального директора чи єгипетського царя»*» [297, с. 19]. Перекладач обирає еквіваленти (*генеральний директор, а не голова правління чи головний виконавчий директор; цар, а не принц Єгипту чи єгипетський фараон*), які миттєво вказують на значення того, що відбувається, адже відмова від привілеїв, що їх дарують посада генерального директора або титул царя, у людській уяві є дечим неоднозначним, вартим уваги. Цей переклад є гармонійним, оскільки спрямовує погляд читачів у глибину смислу, що транспонується в мовну картину світу, притаманну українськомовним читачам.

Але водночас Л. Кушніна зауважує, що гармонійний переклад не означає єдино правильний, гармонійних перекладів може бути дуже багато. І тому категорія перекладацького простору потрібна для того, щоб показати, що множинність смислів, які розвиваються та саморозвиваються під впливом його полів, породжує різні гармонійні смисли і різні тексти, які є результатом як істотних, так і найнезначніших змін його компонентів. А отже, гармонійним є такий текст перекладу, який виражає ті самі смисли, що й текст оригіналу.

Щодо категорії симетрії, згаданої вище, то вважаємо за потрібне нагадати, що це поняття означає щось гармонійне, співмірне, інакше кажучи, спосіб узгодження частин у єдиному цілому. У своєму дослідженні Л. Кушніна спирається на визначення симетрії, подане Н. Л. Мишкіною: «Як симетрію ми

будемо розуміти еквівалентність двох чи більше фігур (об'єктів) відносно заданого класу перетворень, які розуміються найзагальніше як проєціювання однієї множинності в іншу. Сукупність перетворень утворює групу, або візерунок симетрії» [182, с. 37]. Л. Кушніна відзначає методологічну роль симетрії для розуміння категорії перекладацького простору. У перекладацькому просторі також має місце перетворення текстів, смислів, образу тексту, проєціювання смислів вихідного тексту й породження нових смислів. У результаті виникає певний візерунок симетрії, який спочатку репрезентований низкою істотних лінгвоперекладацьких чинників, що детермінують процес перекладу за такої конфігурації перекладацького простору, а потім проявляється у вигляді інтегрального смислу цілого тексту, який є наслідком синергії диференційних смислів. І цей візерунок є унікальним, як є унікальним кожний текст перекладу [183, с. 357]. Ми наразі говоримо про приблизну симетрію, не ідеальну. Також слід зауважити, що разом з поняттям симетрії існує й категорія асиметрії в разі істотного розходження смислів текстів вихідної мови та мови перекладу.

Л. Кушніна визначає перекладацький простір як форму буття міжмовної та міжкультурної взаємодії, яку трактує як прояв специфічної перекладацької картини світу. Дослідниця припускає, що перекладацька картина світу формується, з одного боку, на ґрунті мовної картини світу, з другого боку, у результаті багатоманітного розгортання перекладацького простору, яке виникає кожного разу, коли перекладач починає процес перекладу. І якщо перекладацький простір розгортається та згортається в процесі перекладацької діяльності, то перекладацька картина світу розвивається з кожним новим перекладом одного і того самого тексту або з перекладом нових текстів однією чи багатьма іншими мовами.

Не випускаючи з поля зору категорію мовної картини світу, але обмежуючись рамками нашого дослідження, звернемося до праці О. О. Корнілова [131], у якій він, формулюючи підходи до вивчення мовної картини світу, уводить поняття культурологічного імператива та лінгвістичного

імператива. З позицій культурологічного імператива мовна картина світу є способом мислення нації й джерелом знання про національний характер та менталітет. Це вербалізована система матриць, у яких закарбовано національний спосіб бачення світу, що формує й визначає національний характер. З лінгвістичних позицій мовну картину світу визначено як «сукупність національно-специфічних віддзеркалень у певній мові окремих фрагментів», оскільки кожна мова має «унікальний єдиний безперервний семантичний простір» [131, с. 325]. Отже, можемо припустити існування «перекладацького імператива», який у дослідженні Л. Кушніної названо перекладацькою картиною світу. Усе зазначене вище допомагає зрозуміти зауваження дослідниці про те, що перекладацька діяльність та перекладацька поведінка найбільшою мірою залежать від самотності мовних систем, які накладають свій відбиток на свідомість перекладача, формують його власну, особистісну, професійну картину світу. У процесі перекладу на основі мовних картин світу двох мов, унаслідок взаємодії двох культур відбувається створення нових смислів, для яких старі є допоміжним матеріалом. Відбувається акумуляція когнітивного досвіду перекладача, конструювання ним особистісної та професійної картин світу, названої вище перекладацькою картиною світу. Якщо мовна картина світу зумовлює прояв мовної особистості, то перекладацька картина світу формує перекладацьку особистість і є моделлю рефлексії перекладача в рамках поліваріантного перекладацького простору, що розвивається [142, с. 132]. Існування перекладацької картини світу зумовлене «зіткненням» культур під час перекладу, що відбувається в мовленнєво-розумовій діяльності перекладача, а також різних перекладацьких шкіл, перекладацьких стратегій.

Оскільки далі йтиметься про процес транспонування смислу в перекладацькому просторі та кореляцію складових перекладацького простору з диференційними смислами, вважаємо за потрібне знову звернутися до моделювання перекладацького простору, розглянувши деякі його компоненти більш докладно, водночас узагальнивши характеристики, подані вище. Як було

зазначено раніше, у найширшому значенні переклад є послідовною зміною процесів семантичного кодування та декодування тексту, інтерпретативне використання тексту однієї мови в іншій мові, породження нового тексту, гармонійного вихідному, й одночасно збереження цілісності вихідного тексту [142, с. 133]. Переклад, як і будь-яка складна система, має свою структуру. Це структура нелінійної конфігурації, організована у вигляді просторово-часового континууму. Між текстами встановлюються складні зв'язки та відношення, прямі та опосередковані, однозначні та такі, що перехрещуються. Разом зі змістом як інваріантом текст виражає смисли, що є варіативними. Завдання перекладача – транспонувати не тільки інваріант змісту, а й усю сукупність смислів, які в кожній мові та кожній культурі набудуть своїх варіантів. Для вираження варіантів смислів у континуумі перекладацького простору виокремлюють його елементи – поля. Кожне поле виражає свій смисл, який Л. Кушніна назвала диференційним. Інтегральний смисл є властивістю цілого тексту. Він породжується внаслідок взаємодії диференційних смислів [142, с. 133]. Дослідниця висуває гіпотезу про існування полів суб'єктів перекладацької комунікації (суб'єкта¹ (автора, адресанта), суб'єкта² (перекладача), суб'єкта^{3...n} (реципієнта, адресата)) та текстових полів (змістового поля, фатичного поля, енергетичного поля) [142, с. 136]. Змістове поле – це зміст тексту, який є інваріантом для перекладача. Воно відповідає експліцитно вираженому лінійно вибудованому тексту. Термін «фатичний» уперше увів Р. Якобсон, який визначив фатичну функцію мови як контактовстановлювальну, що виражається за допомогою таких мовних засобів, які забезпечують встановлення та збереження контакту під час комунікації [255]. Надалі цю ідею підхопив Л. М. Мурзін, який увів поняття «фатичного поля мови», що й було підґрунтям для створення концепції горизонтального членування мови, у рамках якої було намічено загальні підходи до культури з боку тексту, де текст визначається як «формальна одиниця культури», «породження та надбання культури», а його інтерпретація – «шляхом входження в культуру» [178]. З позицій фатичного поля мови текст стає елементом культури внаслідок контакту з людиною, що

інтерпретує цей текст. А отже, це означає можливість контакту людини та культури через текст. Це дозволило Л. Кушніній визначити одне з полів перекладацького простору як фатичне, у якому інтерпретаційні механізми тексту та культури розглядаються крізь їхній взаємозв'язок [142, с. 134]. Дослідниця також зауважує, що в процесі перекладу виникає контакт як мінімум двох культур, що розширює рамки фатичного поля.

Підґрунтям для введення в дослідження компонентів перекладацького простору поняття «енергетичне поле» були праці Н. Л. Мишкіної [183], яка довела, що текст має енергожиття, іррадіюючи смисли. Саме енергетична природа тексту спонукала Л. Кушніну розглянути природу енергетичного поля, що утворюється в континуумі перекладацького простору й породжує свій диференційний смисл.

Такими є поля перекладацького простору. Тепер коротко охарактеризуємо їхнє функціонування. Почнемо з полів суб'єктів перекладацької комунікації. Л. Кушніна наголошує, що всі вони мають людиносутнісний характер за провідної ролі перекладача, для якого інші поля і своє власне характеризуються як перешкоди в процесі пошуку смислу тексту вихідною мовою та його транспонування в текст мовою перекладу [142, с. 135]. Першою перешкодою є поле автора, яке формується, за словами Л. Кушніної, унаслідок «просвічування» крізь текст авторських намірів, інтенцій, мотивів, пресупозицій, тобто передтексту – імпліцитного текстового виміру, здатного продукувати смисл адресанта та такого, що актуалізується найбільш явно через модальну тональність тексту. Це було достатнім обґрунтуванням для дослідниці, щоб визначити диференційний смисл адресанта як модальний, відносячи до передтексту авторські наміри, задум, інтенції, пресупозиції, мотиви, розгортання думки, тип мислення, ставлення до висловлювання тощо. Тобто передтекст передує створенню певного тексту або в експліцитній формі, виражений в інших текстах цього автора, або імпліцитно, не вираженого, але мислимого в процесі створення тексту. У тексті на поверхневому рівні існують маркери модальності, які формують модальну тональність тексту.

Характеризуючи поле автора, Л. Кушніна також зауважує, що текст, який підлягає перекладу, стає самостійною сутністю, він існує незалежно від автора. Перекладач сприймає передтекст в концентрованому вигляді, намагається вловити смисл автора, але це зовсім не означає, що смисл буде повністю сприйнято. Часто буває так, що перекладач віднаходить смисл, про який автор і не здогадувався, на шкоду смислу, який автор мав намір передати. Нагадаємо, що У. Еко в своїй статті «Інтерпретація та надінтерпретація» [271] торкається проблеми ставлення автора тексту до тих численних інтерпретацій, які викликав його текст. Ідеться не про значущість тих чи тих інтерпретацій, а про розходження між наміром автора та наміром тексту. Реакція автора тексту може бути виражена так: «Ні, я не хотів цього сказати, але маю визнати, що текст каже саме про це, і я вдячний читачеві, який довів це до мого відома». Читачем може бути перекладач, тоді міркування У. Еко виявляться релевантними для характеристики передтексту, як його розуміє та презентує Л. Кушніна. Так відбувається надлишкове смислове наповнення перекладу. Однак надлишковість є невід'ємною умовою існування будь-якого тексту. І, оскільки йдеться не тільки про намір автора, а й про намір тексту, доречно нагадати думку дослідниці про прояв не тільки поля автора, а й енергетичного поля, яке іррадіює додаткові смисли, що сприймаються реципієнтом [142, с. 136].

Другою перешкодою є поле реципієнта, яке формується перекладачем у процесі планування сприйняття читача у вигляді сукупності фонових знань, що характеризують контекст. Перекладач створює текст для реципієнта, він планує сприйняття читача. Текст перекладу має вписуватися в контекст реципієнта, інакше він його не зрозуміє або текст не буде затребуваним. Контекст визначається Л. Кушніною як такий імпліцитний вимір, який здатний продукувати смисл адресата. І цей смисл дослідниця називає рефлексивним, оскільки реципієнт рефлектує модальний смисл поля автора та смисл, що формується в полі перекладача [142, с. 137]. Рефлексивний смисл задає спосіб взаємодії тексту та адресата, тобто передвизначається тип його рефлексії модального смислу автора та індивідуально-образного смислу поля

перекладача. Адаптуючи вихідний текст для читача, у пошуках еквівалента перекладач добирає такі лінгвальні засоби, які будуть зрозумілими в тому культурному середовищі, до якого належить читач. Пояснимо цю думку таким прикладом. В англomовному тексті перекладач читає фразу «*The masculine heart needs a place where nothing is prefabricated, modular, nonfat, zip lock, franchised, on-line, microwavable*» [319, с. 5], який передає такий передтекст: «чоловіче серце має глибоке духовне прагнення до пригоди з усіма притаманними їй небезпеками та невідомістю, а не до охайно упакованої дійсності». Саме так для англomовної аудиторії виглядає й модальний смисл. Під час перекладу українською перекладач адаптує текст, узагальнюючи певні деталі: «Чоловіче серце потребує місця, де ніщо завчасу не підготоване, де немає напівфабрикатного, знежиреного, запакованого, ліцензованого, в режимі онлайн, готового до вживання» [297, с. 19]. І цей контекст містить рефлексивний смисл, релевантний для українця, адже загалом вид розфасовки та пакування (*modular, zip lock*) або спосіб приготування (*microwavable*) не має особливого значення і не розглядається докладно в житті пересічного українця.

Третьою перешкодою є розуміння підтексту, який Л. Кушніна співвідносить з полем перекладача, оскільки його розуміння пов'язане з формуванням перекладачем такого образу тексту мовою перекладу, який був би симетричним образу тексту вихідною мовою, при цьому бажано було б відтворити його в тексті мовою перекладу засобами, аналогічними, симетричними засобам вихідної мови. Віднесення підтексту до поля перекладача можна пояснити тим, що підтекст є головною перешкодою й головним чинником гармонійного перекладу, а його розуміння та втілення текстом мовою перекладу здійснюється в режимі автокомунікації, у зв'язку з чим він набуває індивідуально-образного забарвлення. Л. Кушніна визначає підтекст як глобальний імпліцитний смисл тексту, його глибинний смисл, «потайну думку» [142, с. 137]. Розглядаючи поле перекладача як одну з перешкод, на яку він натрапляє в процесі пошуку смислу тексту, дослідниця апелює до схеми автокомунікації Ю. Лотмана, представлені ним у моделі «Я –

Я», що використовується для характеристики процесів, на яких ґрунтується поетична творчість, коли «текст має потрійні значення: первинні – загальнономвні, вторинні – такі, що виникають за рахунок синтагматичної переорганізації тексту й зіставності первинних одиниць, та треті – за рахунок утягування в повідомлення позатекстових асоціацій різних рівнів – від найзагальніших до гранично особистих» [159, с. 171]. Ґрунтуючись на зазначених міркуваннях, Л. Кушніна доходить висновку про те, що в процесі смислотранспонування роздуми перекладача самого з собою, а також формування в полі перекладача образу тексту викликає перешкоди, що спричиняють переформулювання первинного смислу, зсув підтекстової ситуації, перебудову «Я» перекладача. Так формується новий смисл, що названо індивідуально-образним, який є репрезентантом перекладача в перекладацькому просторі [142, с. 141]. Як приклад формування індивідуально-образного смислу, що ґрунтується на розумінні підтексту та подоланні третьої перешкоди, слідом за Л. Кушніною, наведемо декілька варіантів перекладів з латинської мови українською старовинної студентської пісні «Gaudeamus». Цей загальновідомий студентський гімн розпочинається словами:

*Gaudeamus igitur,
 Juvenes dum sumus!
 Post jucundam juventutem,
 Post molestam senectutem
 Nos habebit humus!* [345]

Переклад Андрія Содомори:

*Гей, повеселімося,
 Поки молодії!
 Мине молодість квітуча,
 Старість нас впов'є, мов туча,
 І земля покриє.* [344]

Переклад Михайла Білика:

*Погуляймо, юнаки,
Поки в нас є сила.
Мине молодість щаслива,
Мине старість докучлива,
Вкриє нас могила.*

Переклад Дмитра Куренівця:

*Веселімось, братчики,
поки молоді ми!
Після юності дзвінкої,
після старості тяжкої
земленька нас прийме! [346]*

Відмінності в текстах перекладів (що не співвідносимо ані з адекватністю, ані з еквівалентністю) пояснюються різними образами, що виникли у свідомості перекладачів у процесі вивчення тексту оригіналу. Кожний перекладач по-своєму долав перешкоди в осягненні глибини тексту, наділяючи його особистісними асоціаціями. М. Білик та Д. Куренівець персоналізували текст, увівши звертання «юнаки, братчики»; А. Содомора стилізував текст перекладу під козацький фольклор, використавши типовий вигук козацьких пісень «гей». Слід зауважити, що всі варіанти текстів перекладу відтворюють відчайдушність, веселість, хвацькість, моторність молодості, а також ритм та милозвучність тексту оригіналу – застільної пісні, до жанру якої належить «Gaudeamus». Однак кожний перекладач у власній манері передає ставлення до молодості, старості, смерті. Ми бачимо «*молодість квітучу – молодість щасливу – юність дзвінку*», «*старість тяжку – старість докучливу – старість, (що) впов'є, мов туча*», а коли прийде пора помирати, то «*земля покриє – вкриє могила – земленька прийме*». Відповідно до образів тексту перекладачів було дібрано мовні засоби, що актуалізують

сміслові зв'язки особистості кожного перекладача, його здатності переформулювання первинного смислу оригіналу та породження нових смислів.

Повернемося до двох полів, що залишилися. Для обґрунтуванні своєї концепції Л. Кушніна використовує дослідження Н. Л. Мишкіної, згідно з якими текст має енергію, а енергія іррадіює смисли. Завдяки енергії створюється напруження в розвитку тексту, що зумовлює його невизначеність та багатозначність. У тексті перетинаються різні енергопотоки, що призводить до виникнення нових смислів. Але якщо текст за рахунок своєї енергетичної природи має багато смислів, що вдалося довести Н. Л. Мишкіній, то, на думку Л. Кушніної, у процесі перекладу його смислове поле розширюється, оскільки кожний зі смислів має право на еквівалентну інтерпретацію. Енергетичне напруження стає четвертою перешкодою для перекладача. Породжуючи власний текст перекладу, перекладач закладає в нього певну енергію, яка може суперечити енергії вихідного тексту загалом. Осягаючи її, перекладач продовжує вибудовувати текст. Кожна його версія буде відповідати співвідношенню енергій, що склалася на певний момент [142, с. 140].

Фатичне поле, яке, як було зазначено вище, асоціюється з культурологічним аспектом аналізу тексту. Л. Кушніна доходить висновку, що взаємодія і контакт культур найповніше втілюються в рамках фатичного поля, існування якого зумовлене закономірностями, що виявляються в процесі вивчення інтертекстуальності. Виникнення фатичного поля є результатом взаємопроникнення текстів, культур, цивілізацій. Кожний текст – лише ланка в ланцюгу інших текстів. Кожний текст існує тільки завдяки тому, що йому передували інші тексти. Кожний текст може стати підґрунтям для породження нового тексту. Цей процес безкінечний, а фатичне поле тексту так само невичерпне, як і сама культура, і тому фатичне поле є п'ятою перешкодою для перекладача. Кожний перекладач має свій інтертекст, свою сукупність текстів, які віддзеркалюють його інтелект, досвід, ерудицію, компетентність у сфері взаємодії й контакту культур. Фатичне поле формує свій смисл, і перекладач

намагається проникнути в нього, спираючись на свій міжкультурний досвід, свою перекладацьку картину світу [142, с. 140].

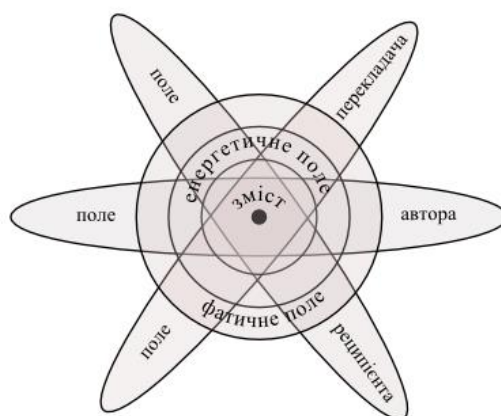
Отже, згідно з концепцією Л. Кушніної, у процесі перекладу утворюється особливий перекладацький простір як прояв перекладацької картини світу. Існує він завдяки перекладачеві, але не тільки. Як пояснює дослідниця, смисл цього концепту полягає в тому, що перекладацький простір є симбіозом об'єктивних та суб'єктивних феноменів, різних гетерогенних полів, що мають свої закономірності, вияв яких допоможе розкрити властивості самого процесу перекладу. Перекладацький простір є такою саморозвивальною системою транспонування смислів, які породжуються кожним полем, що призводить до гармонії текстів вихідною мовою та мовою перекладу. Як тільки текст перекладу розгортається в реальний текстовий простір, перекладацький простір звужує рамки свого існування через власну процесуальність та динамічність, але не зникає, оскільки реципієнт свідомо чи несвідомо реконструює його, ґрунтуючись на рефлексивному смислі, який стає вихідною смисловою точкою загальнотекстового смислу мови перекладу. Якщо ж інший перекладач стає до роботи над цим самим текстом, перекладацький простір розгортається по-новому, вмикається механізм синергетичної взаємодії нових полів та породження нових смислів. Аналогічний процес відбувається, якщо перекладач повертається до тексту, перекладеного ним раніше, через певний проміжок часу [142, с. 141].

Варто також навести думку Л. Кушніної про те, що базові характеристики перекладацького простору є підґрунтям для інтегрально-модальної презентації континууму перекладацького простору. Моделювання континууму репрезентує синергетичний процес як наявну форму перекладацького простору, що саморозвивається та самоорганізується. Центральними категоріями є гетерогенні поля та диференційні смисли. Їхнє співвідношення в реальному процесі перекладу не є ані однозначним, ані абсолютним. Наприклад, модальний смисл породжується не тільки полем автора, а й перекладачем, і реципієнтом, оскільки інтерпретація тексту є разом з тим породженням нового

тексту з його новою модальністю. Більш того, перекладач спочатку сам виступає в ролі реципієнта, потім гіпотетично вибудовує поле майбутнього реципієнта. Це співвідношення має відносний характер, воно показує домінування того чи того диференційного смислу за заданої конфігурації перекладацького простору. Ця конфігурація дозволяє сформулювати й описати деякі перекладацькі закономірності, що вимагає абстрагування від реальної ситуації й призводить до виявлення механізму смислотранспонування. Отже, ієрархія компонентів перекладацького простору має такий вигляд:

- фактуальний смисл, що відбиває зміст тексту;
- іррадіювальний смисл як відбиття енергетичного поля;
- асоціативно-семіологічний смисл як віддзеркалення фатичного поля;
- модальний смисл як віддзеркалення поля автора;
- індивідуально-образний смисл як віддзеркалення поля перекладача;
- рефлексивний смисл як відбиття поля реципієнта.

Схематично модель перекладацького простору Л. Кушніної зображено в її роботі так:

1.2. Категорія смислу та поняття процесу смислотранспонування в перекладацькому просторі

Розуміння природи перекладу як процесу смислотранспонування, спрямованого на породження гармонійного тексту перекладу, вимагає

обґрунтування поняття «смысл» і з'ясування його співвідношення з поняттями «значення», «зміст».

У зв'язку з тим, що сучасна антропоцентрична парадигма рівною мірою характеризує феномени лінгвістики, психології, перекладознавства, «смысл» опиняється на перетині різних наук як міждисциплінарний феномен, де сама людина виступає як «смысловая модель світу» (А. Ю. Агафонов). Поняття смыслу широко використовується в психології (Л. С. Виготський, М. К. Мамардашвілі, О. М. Леонтьєв, А. Ю. Агафонов, О. Р. Лурія та інші). Якщо звернутися до етимології слова «смысл», то виявляється, що воно походить від грецького слова «*phren*», одним з переносних значень якого є «дух», «душа», тобто спочатку смысл означав духовний стан людини.

Першим дослідником, якому вдалося диференціювати поняття «смысл», вважають Л. С. Виготського. Він з'ясував, що смысл слова є завжди динамічним, плинним, складним утворенням, яке має декілька зон стійкості, через що смысл не пов'язаний з жорсткою знаковою формою, смысл є невичерпним, він ніколи не є повним [62]. На відміну від смыслу значення, за Л. С. Виготським, є тільки однією із зон, найбільш стійкою, точною, уніфікованою.

Глибока оцінка смыслу подана в працях О. Р. Лурії, який визначає смысл як індивідуальне, суб'єктивне значення слова, що привноситься конкретною ситуацією. О. Р. Лурія ілюструє своє твердження на прикладі опису значення та смыслів слова «вугілля». Разом з наявним, закріпленим за ним об'єктивним значенням «чорний предмет деревного походження» його смысл для різних людей у різних ситуаціях є різним: для домогосподарки це може бути засіб для розпалювання печі, для художника – інструмент для написання картини, для вченого – предмет вивчення тощо [160].

Сучасне психологічне трактування смыслу запропоноване в праці А. Ю. Агафопова [1]. Автор обґрунтовує поняття «смысл» для означення елементарної одиниці аналізу психіки людини як «будівельного матеріалу», з якого вибудовуються гетерогенні психічні утворення, на підставі чого «смысл – це й

зміст сенсорно-перцептивного образу, й зміст вторинного образу уявлення, й, звичайно, зміст думки як кінцевого продукту мислення» [1, с. 54]. Як зауважує А. Ю. Агафонов, смисл є неподільним, але він існує тільки відносно інших смислів. Посилаючись на позицію М. М. Бахтіна, автор зауважує, що смисл може актуалізовуватися лише зіткнувшись з іншим смислом, смисл буде існувати, якщо існує інший смисл. Як прерогатива людини, смисл не існує ізольовано від людини, тільки людина наповнює смислом навколишню дійсність, тільки в уявленнях та роздумах людини наповнюється смислом текст, тільки людське осмислення світу породжує смисл: «Власне невтомний потяг людини шукати у своєму житті смисл – найкращий доказ його об'єктивного існування в суб'єктивному світі людини» [1, с. 57].

А. Ю. Агафонов обґрунтовує смислову природу психічного, постулюючи положення про те, що людина є смисловою моделлю світу. На тлі антропоцентричної концепції аналізу мовних та мовленнєвих фактів, що розвивається сучасним мовознавством, розглядане положення набуває особливого значення. Згідно з Л. С. Виготським, внутрішній світ людини є нічим іншим, як смисловою системою, що перебуває в динамічній рівновазі. Ґрунтуючись на розробленій концепції смислу, А. Ю. Агафонов пропонує свою формулу людини: «Людина є перетином чотирьох смислових сфер (біосфера, когнітивна сфера, соціальна сфера, духовна сфера) в континуумі простору й часу та об'єднанням цих сфер у континуумі їхніх атрибутів» [1, с. 128]. У цій формулі людина виступає у чотирьох іпостасях: індивід, суб'єкт, особистість, індивідуальність. Індивід співвідноситься з біосферою (нейродинаміка, стать, вік, конституція), суб'єкт співвідноситься з когнітивною сферою (афект, мислення, перцепція, воля), особистість співвідноситься з соціальною сферою (темперамент, здібності, характер, спрямованість), індивідуальність співвідноситься з духовною сферою (індивідуальна історія, індивідуальна продуктивність, індивідуальний досвід, індивідуальні особливості). У результаті він доходить висновку, що людина приречена на пошук смислів,

оскільки її свідомість зіткана зі смислів, людина приписує смисл усьому – собі, світу, самому смислу.

Психологічна концепція смислу А. Ю. Агафонова містить деякі положення, що є істотними з загальнонаукових та лінгвістичних позицій. Особливої значущості набувають висновки автора щодо цілісності смислу, його незвідності до суми компонентів. Не менш значущим є положення про те, що смисл може виступати одиницею аналізу. В аспекті смислотранспонування, у процесі взаємодії мов та культур ці положення набувають першорядного значення. А. Ю. Агафонов пише: «Сам смисл не складається з частин; якщо він є, він даний цілком. Тому смисл є такою одиницею аналізу, яка не може бути в подальшому розкладена. Це давно відомо в лінгвістиці та аналітичній філософії. Смисл фрази не складається зі значень слів, з яких вона складається, точно так само, як смисл усього тексту не може бути зведений до суми смислів частин, що його утворюють. Смисл може бути тільки цілісним, тільки цілісність може мати смисл» [1, с. 58].

Теоретичному аналізу психологічної смислової реальності присвячено монографію Д. О. Леонтьєва «Психологія смислу» [156], у якій виокремлюються три аспекти смислу: онтологічний, феноменологічний, діяльнісний. Найважливішим з них є онтологічний аспект – розгляд смислу в контексті життєвого світу та життєвих відносин суб'єкта. Д. О. Леонтьєв сформулював дві найбільш загальні інваріантні характеристики смислу: контекстуальність (смисл чомусь визначається завжди через віднесення до більш широкого контексту) та інтенціональність (смисл чомусь вказує на призначення, цільову спрямованість або напрям руху), визначивши смисл як «місце та роль (призначення) у більш загальній структурі» [156, с. 105]. Учений подає визначення смислу життя, який є «концентрованою описовою характеристикою найбільш стрижневої й узагальненої динамічної смислової системи, відповідальної за загальну спрямованість життя суб'єкта» [156, с. 250]. Розробка категорії смислу привела дослідника до нового погляду на

особистість загалом, що дає підстави говорити про «сміслову концепцію особистості» [156, с. 442].

Іншим важливим аспектом у контексті нашого дослідження є трактування співвідношення значення та смислу в ситуації міжкультурної комунікації, де значення детерміноване сукупним досвідом людства й змінюється під впливом прирощення колективного досвіду. Тому само по собі значення є квазіоб'єктивним, що свідчить про відносність диференціації смислу та значення, які не можуть бути протиставлені як бінарна опозицію: «Мовне значення слова чи тексту постає як системна якість його смислу, причому визначити межі значення можливо лише стосовно конкретної ситуації спілкування й розуміння...» [156, с. 389].

Лінгвістичні концепції смислу містяться в працях В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, І. О. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, Р. Якобсона, В. А. Звегінцева, Н. Л. Галєвої, Г. Г. Москальчук, Ю. А. Левицького та інших.

Визначаючи мову в найширшому значенні, В. фон Гумбольдт бачить її як всеохопне протиставлення об'єкта суб'єктам, яке стає можливим завдяки мисленню, що полягає в рефлексії, тобто в «розрізненні того, хто думає, та предмета думки» [80, с. 301]. У процесі осмислення дійсності людина об'єднує фрагменти своєї думки в єдності, знаходячи їм чуттєві позначення, порівнюючи, розділяючи й знову поєднуючи їх, інакше кажучи, рефлектуючи: «Сутність мислення полягає в рефлексії..., мова починається безпосередньо одночасно з першим актом рефлексії...» [80, с. 301]. Використовуючи мовні знаки, людина переходить до вторинного опрацювання, яке є оперуванням поняттями: «Коли людина підшукувала мовні знаки, її розум був зайнятий роботою з розрізнення. Далі вона будувала ціле, яке було не речами, а поняттями, що допускали вільне опрацювання, вторинне роз'єднання й нове злиття» [80, с. 301]. Отже, згідно з В. фон Гумбольдтом, поняття синтезує розумове уявлення дійсності.

Наступним етапом у розумінні сутності мови, а разом з ним у тлумаченні сутності слова й поняття є поява концепції Ф. де Соссюра про сутність мовного

знака, про його значення, про необхідність зіставляти одне слово з одним поняттям, порівнювати його з подібними значеннями як усередині мови, так і в інших мовах: «Якби слова слугували для вираження понять, даних заздалегідь, то кожне з них знаходило б точні смислові відповідності в будь-якій мові; насправді ж це не так» [221, с. 149].

Розмежування понять «значення» та «смысл», на думку В. А. Звегинцева, зводиться до такого: «Ми обмінюємося не словами та їхніми значеннями, а думками, використовуючи слова всього лише як засіб спілкування» [108, с. 168]. В. А. Звегинцев ретельно аналізує шлях від думки до слова й від слова до думки, зауважуючи, що в процесі спілкування ми адресуємо тому, хто говорить, певне цілісне утворення, смислове ціле, що має мовне вираження. Під час сприйняття мовлення, що виражається ланцюжком слів, ми шукаємо смисловий зміст, який сприймається не лінійно, а комплексно, симультанно. Це означає, що сприйняття мовлення є переважно розумовим актом. Автор доходить висновку, що «у своєму кінцевому або «вираженому» (за допомогою мовних засобів) вигляді смысл зазвичай вступає в нові зв'язки з іншими смислами, включаючись у нескінчений ланцюг діяльності думки...» [108, с. 169]. Способом «уловлення» смыслу виступає перефразування, оскільки один і той самий смысл той, хто говорить, може виразити за допомогою мови по-різному, а той, хто слухає, може ототожнювати смысл різних за своєю формою виразів. При цьому сам процес спілкування трактується автором як процес «смыслової актуалізації». Стосовно значення слова, воно є незмінним й тотожним самому собі. Але в складі речення воно завжди інше, тобто відбувається актуальне породження, або відродження, його значення, зумовлене смисловим змістом речення. Отже, значення слова, перебуваючи всередині мови, здатне створювати смысл, який є поза мовою. Смысл, як результат розумового зусилля, стає зрозумілим, тому що в ньому втілюється неповторна ситуація дійсності, внутрішня модель світу, що зберігається у свідомості людини, об'єктивована модель світу, що фіксується в мові. Уся пізнавальна діяльність людини «працює» на рівні смыслу.

Взаємозумовленість розгляданих термінів настільки велика, що це дало підстави О. М. Леонтьєву сформулювати такі співвідношення: «означення смислів», «осмислення значень» [155]. Більшість лінгвістів вважає, що людина оперує переважно поняттями. З погляду формальної логіки основна відмінність поняття від відчуття, сприйняття й уявлення полягає в тому, що всі чуттєві форми відтворення предметів зовнішнього світу у свідомості людини є наочними образами, а поняття позбавлене наочності. Якщо поняття як таке має науковий статус, то в повсякденному спілкуванні людина користується уявленнями, які можуть давати не тільки індивідуальний, але й узагальнений образ предмета.

У теорії перекладу проблема пошуку смислу тексту дискутується, починаючи з праць Ю. Найди, який стверджував, що переклад ґрунтується на операціях над смислом [185]. Пошук перекладацької еквівалентності здійснюється в процесі пошуку смислу. Імовірно, це два боки однієї проблеми. Не можна говорити про еквівалентність текстів, якщо не досягнуто еквівалентності смислів. Не можна стверджувати, що тексти еквівалентні, якщо тексти не еквівалентні. Це, однак, не означає, що еквівалентність смислів та текстів – ідентичні поняття.

Дослідження співвідношення смислу та значення стосовно процесу перекладу представлено в працях Н. Л. Галєєвої. Вивчаючи параметри художнього тексту та переклад, автор аналізує простір розуміння тексту та духовний простір тексту, що вимагало розмежування понять смислу та значення (змісту): «Смисли та ідеї кожного разу наново формуються й призводять до утворення цінностей та почуттів, які є продуктом складноорганізованої розумової діяльності. Вони не зберігаються подібно до значень для використання за потреби» [68, с. 74]. Якщо найменшою одиницею значення визнано сему, то найменшою одиницею смислу автор пропонує вважати ноєму (термін, уведений Е. Гусерлем). Однак дослідниця визнає, що межу між смислами та значеннями важко вловити, вона має індивідуальний характер: «Те, що для одного реципієнта – смисли, для іншого – значення, що

перейшли зі смислів» [68, с. 80]. Автор доходить важливого висновку про те, що «трансляція способів смислотворення... через переклад збагатить світову культуру за умови, що способи смислотворення та їхнє відтворення в перекладі стануть доступні як для теоретичного освоєння, так і для практичної діяльності перекладача» [68, с. 106].

У мовознавстві смисл розуміють як, по-перше, сукупність позамовних характеристик змісту на відміну від значення як узагальнення внутрішньомовних характеристик, по-друге, як семантичну характеристику тексту загалом на відміну від значення як характеристики окремого слова.

Більшість тлумачних словників української мови пояснюють поняття смисл через значення, підкреслюючи тим самим їхній нерозривний зв'язок. Так, наприклад, «Великий тлумачний словник сучасної української мови», виданий у 2005 році, визначає смисл як «внутрішній зміст значення чого-небудь...» [333, с. 1348].

«Новітній філософський словник» 2003 року визначає смисл як психічне явище, що співвідноситься з розумінням, «структурне представлення процесу розуміння», «структурний корелят самого розуміння» [336, с. 940].

«Великий енциклопедичний словник» трактує співвідношення понять смисл та значення з семіотичних позицій, що задають різні форми здійснення основного мовного зв'язку між знаком та означуваним у процесі розуміння в системі мови [331, с. 759]. При цьому лексичне значення слова означає його мовне використання, а смисл означає його мовленнєве використання, як суб'єктивного образу, що виникає в процесі розуміння тексту.

Надаючи смислу й особливо транспонуванню смислів вирішального значення в роботі, акцентуємо увагу на природі смислу й на розмежуванні понять «смисл», «зміст».

Ми вважаємо, що межа між змістом та смислом як за внутрішньомовної, так і за міжмовної комунікації є настільки ж неловимою, і водночас значущою, як межа між експліцитним та імпліцитним змістом виловлювання. Зрозуміло, що існують перехідні стани від змісту до смислу й від смислу до змісту.

Наприклад, у контексті нашого дослідження фактуальний смисл близький до змісту, але не тотожний йому. Водночас він відрізняється від інших диференційних смислів більшою експліцитністю.

Загалом, ми співвідносимо зміст з експліцитним компонентом висловлювання, а смисл – з його імпліцитними компонентами та вважаємо, що зміст є моносемантичним, а смисл – полісемантичним. Це означає, що кожний текст має лише один зміст, але породжує безліч смислів. У своєму дослідженні ми додержуємося концепції п'яти смислових полів [142], кожне з яких породжує свій смисл. Можливо, існують й інші поля, більш того, у кожному диференційному смислі можна виокремити «підсмисли». У всякому разі, номенклатура смислів може бути розширена, але імпліцитна природа смислу не піддається сумніву.

Розмежовуючи зміст і смисл тексту, проаналізуємо процес транспонування фактуального смислу в перекладацькому просторі. Нагадаємо, що зміст є джерелом фактуального смислу як особливого виду смислу, природа якого ближча до змісту, ніж до смислу.

Проведемо лінгвоперекладацький аналіз тексту з погляду транспонування фактуального смислу як прояву змісту й індивідуально-образного смислу як прояву підтексту.

Текст оригіналу:

As I think about this first part of Adam's life I cannot avoid seeing a close parallel to Jesus' home life. Jesus did not come in power and might. He came dressed in weakness. The greatest part of his life was hidden, sharing the human condition as a baby, a young child, a struggling adolescent, and a maturing adult. Adam's life, like the life of Jesus in Nazareth, was an unseen preparation for the time of his ministry to many people, even though neither he nor his parents looked on it that way. I am not saying that Adam was a second Jesus. But I am saying that because of the vulnerability of Jesus we can see Adam's extremely vulnerable life as a life of utmost spiritual significance. [326, c. 29-30].

Текст перекладу:

Роздумуючи над цією першою частиною Адамового життя, я завжди вбачаю близьку паралель із життям Ісуса в сім'ї. Ісус не прийшов у силі і могутності. Він прийшов зодягнений у слабкість. Найбільша частина Його життя була прихована, коли Він розділяв людський вік немовляти, малої дитини, протестуючого підлітка і зрілого дорослого чоловіка. Самотнє життя Адама, немов життя Ісуса в Назареті, було невидимим підготуванням до часу його служіння багатьом людям, незважаючи на те, що ні він, ні його батьки так не думали. Я не кажу, що Адам був другим Ісусом. Проте я стверджую, що через вразливість Ісуса ми можемо побачити надзвичайну вразливість життя Адама як життя глибокого духовного значення [303, с. 26].

За логікою аналізу перекладацького простору, доходимо висновку, що зміст тексту вибудовується у вигляді тема-рематичної прогресії, за типом ланцюжкової структури предикатом: у процесі розгортання тексту перша тема (*життя хлопця на ім'я Адам*) рематизується, потім з'являється нова тема (*життя Ісуса Христа до початку служіння*), яка також рематизується, переходячи в третю тему (*свідчення Божої любові через уразливість*). Фактуальний смисл, здобутий зі змісту, можна сформулювати так: порівняння життів хлопця Адама та Ісуса Христа до початку служіння вказує на близькість людської природи Господа Ісуса до природи будь-якої людини, а тому і на Його розуміння усіх без винятку проблем, пов'язаних з нею, що є ще одним свідченням беззаперечної та безмежної любові Бога до людей.

Диференційні смисли, які, на відміну від фактуального смислу, є імпліцитними, накладаються на зміст, їхня глибина залежить від багатьох чинників, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Вони формуються в усіх полях перекладацького простору, потім інкорпоруються з одного поля в інше й транспонуються перекладачем; їхня динаміка призводить до породження гармонійного тексту перекладу. Визнаючи текст перекладу апріорі гармонійним, спробуємо довести на прикладі формування диференційних смислів, як досягається гармонія, якою є діалектика смислу в перекладацькому просторі. Передусім, перекладач здобуває підтекст – основу індивідуально-

образного смислу. Інакше кажучи, не маючи релігійної ерудиції, перекладач не зміг би пояснити тієї паралелі між життям Ісуса Христа до початку служіння та життям хлопця Адама. Підтекст цього тексту міг би мати такий вигляд: *«Бо Боже й немудре – розумніше воно від людей, а Боже немічне – сильніше воно від людей! [...] Але Бог вибрав немудре світу, щоб засоромити мудрих, і немічне світу вибрав Бог, щоб засоромити сильне...[...] Так щоб не хвалилося перед Богом жодне тіло»* [292, с. 1406].

Зауважимо, що розуміння підтексту рівноцінне здобуттю одного з диференційних смислів. Головне на цьому етапі – показати відмінності смислу й змісту. Загалом процес транспонування включає в себе різні диференційні смисли. Діалектика смислів є такою, що вони не закріплені за текстом, як зміст. Вони виникають кожного разу, коли текст стає об'єктом аналізу, інтерпретації. У зв'язку з цим зміст є інваріантним для перекладача, а смисли – варіативними, зміст є унікальним, а смисли – плюральними, зміст тяжіє до статички, а смисли – до динаміки.

Вищезазначене дозволяє сформулювати розуміння смислу в контексті перекладацького простору: смисл є цілісною, динамічною одиницею тексту, яка виявляється в процесі його аналізу й інтерпретації у вигляді диференційних смислів, що породжуються в полях перекладацького простору та інтегрального смислу як результату їхньої синергії. У континуумі перекладацького простору відбувається таке собі «життя смислу»: його розуміння перекладачем, його породження автором та перекладачем, його транспонування автором, перекладачем, реципієнтом. Перекладацький простір виступає смисловою моделлю процесу перекладу. Способом експлікації смислу є образ тексту. Отже, ключовим поняттям перекладацького простору є смисл.

Але смисл у перекладацькому просторі – динамічне утворення. Його динаміка виражається у двох взаємопов'язаних процесах: інкорпоруванні та транспонуванні. У полях суб'єктів перекладацької комунікації відбувається спочатку інкорпорування модального смислу в індивідуально-образний й індивідуально-образного в рефлексивний, а потім транспонування смислів

завдяки динаміці образу тексту. Крім того, здійснюється транспонування фактуального, ірадіовального, асоціативно-семіологічного смислів. Унаслідок зіткнення й синергії полів, зіткнення й динаміки образів і смислів відбувається якісний стрибок – народження нового смислу тексту – тексту перекладу.

В аспекті нашого дослідження можна сказати, що перекладач занурений у пошук смислів, а перекладацький простір зіткано з «клаптів смислу», які, ніби лабіринт, розкривають йому істинний шлях породження гармонійного тексту перекладу. Для нас першочергове значення має розведення понять «смысл» та «значення», «смысл» та «зміст». У центрі нашої уваги – категорія смислу як базова категорія, що визначає функціонування перекладацького простору. Якщо результатом смислотранспонування має стати породження гармонійного тексту перекладу, то пошук смислу можна представити як динамічний процес, спрямований на досягнення гармонії. У цьому процесі розрізняються диференційні смисли, зумовлені взаємодією гетерогенних полів та інтегральним смыслом усього тексту, який, з одного боку, унікальний, оскільки є результатом унікальної конфігурації перекладацького простору, з другого боку, поліваріантний, оскільки багаторазове осмислення значень та перекладацьких полів, що входять до нього, призводить до появи найрізноманітніших смислових моделей. Специфіка нашого дослідження полягає не тільки в його «смыслоцентричності», а й у спробі впорядкувати категорію смислу. І йдеться не про те, щоб надати смислу певної знакової форми, а про те, щоб спробувати знайти спосіб виявити смисл, експлікувавши його. Уявляючи смисл як лінгвістичний корелят, способом експлікації було обрано категорію образу тексту. Складна динаміка смислів у тексті вихідної мови під час перекладу транспонується в смисли тексту мови перекладу, «розчленовуючись» на численні смисли. Кожний диференційний смисл транспонується, і, залежно від конфігурації перекладацького простору, від конкретної перекладацької ситуації, породжується текст, що об'єднує вихідні смисли в новій якості, в іншій мові, в іншій культурі.

Поставивши за мету породження гармонійного тексту перекладу, який формується в перекладацькому просторі, що динамічно розвивається та саморозвивається, вважаємо за потрібне пояснити наше розуміння тексту, яке є наріжним, зокрема, для усвідомлення сутності смислу. Текст та смисл – поняття неподільні. З позицій нашого дослідження, текст являє собою сукупність знакових одиниць, об'єднаних смисловим зв'язком, відкритих для встановлення нових смислових зв'язків, що виникають унаслідок здатності тексту транспонувати смисл, уміщений у ньому, на всіх рівнях, в усіх мовах. Експліцитний, поверхневий смисл проявляється в змісті тексту. Імпліцитні рівні смислу, що відбивають глибинні внутрішньотекстові та міжтекстові зв'язки, знаходяться на різній глибині, проявляючись у передтексті, контексті, підтексті, затексті, інтертексті – імпліцитних текстових вимірах, існування яких є сутнісною властивістю тексту. Отже, текст є формою існування та буття смислу.

1.3. Текст як форма існування та буття смислу. Поняття імпліцитних текстових вимірів

Лінгвістичне поняття тексту спочатку було сформульоване в рамках риторики, поезики, стилістики. Виокремившись у самостійну мовознавчу дисципліну – лінгвістику тексту – воно стало предметом дослідження теорії мовленнєвої діяльності, прагматики, семантики, герменевтики, теорії перекладу.

Динамічний аспект дослідження перекладу ставить питання про статус тексту як предмета дослідження й наріжної категорії лінгвоперекладацького аналізу.

Виявлення статусу тексту в рамках динамічної теорії перекладу є сходженням від тексту до перекладу, адже без тексту немає й перекладу. Сам текст може виявитися й процесом, і результатом перекладу. Вивчаючи переклад як міжмовний та міжкультурний динамічний процес, ми акцентуємо увагу на динамічних властивостях самого тексту, включеного в єдиний перекладацький

простір. Оскільки іманентною характеристикою тексту є такі текстові механізми, як текстопородження, текстосприйняття, тексторозуміння, текстоосмислення, доречно розглянути їхній прояв стосовно процесу перекладу.

З позицій перекладацької інтроспекції, яка формується почергово, то як авторська інтроспекція, то як інтроспекція реципієнта, першочергове значення має логіка руху думки в тексті, процес формування розгорнутого мовленнєвого висловлювання. Тому вивчення механізмів текстопородження та текстосприйняття перекладачем має спиратися на психологічні механізми мовленнєтворення.

О. Р. Лурія в праці «Мова та свідомість» описав будову внутрішнього мовлення, характерною рисою якого є предикативність: «внутрішнє мовлення за своєю семантикою ніколи не визначає предмет, ніколи не має суто номінативного характеру, тобто не містить «підмета», внутрішнє мовлення вказує, що саме треба виконати, у який бік треба спрямувати дії. Інакше кажучи, залишаючись згорнутим, аморфним за своєю будовою, воно завжди зберігає свою предикативну функцію» [160, с. 46].

О. Р. Лурія наголошує, що формування мовленнєвого висловлювання завжди йде від внутрішнього смислу до системи розгорнутих мовленнєвих значень, а сам процес розуміння починається з пошуків загальної думки висловлювання і лише потім переміщується на лексико-фонологічний та синтаксичний рівні. Уже на найперших етапах сприйняття повідомлення виникають гіпотези або припущення про смисл повідомлення, тому центральним для розуміння є пошук смислу [160, с. 228]. При цьому, як уважає О. Р. Лурія, розуміння окремих слів та ізольованих фраз є допоміжною операцією, а сам процес розуміння спрямований на розшифрування значення всього повідомлення, що надає йому глибини (підтекст), й спрямований на пошук контексту висловлювання, що сприймається, тобто декодування. Стратегія того, хто слухає, є таким само активним процесом, як і стратегія того, хто говорить.

Результати досліджень О. Р. Лурії безпосередньо стосуються не тільки процесу мовленнєтворення рідною, але й іноземною мовою. Стратегія перекладача, орієнтована на виявлення внутрішнього смислу висловлювання, на його декодування та перекодування, є аналогічним процесом, що включає всі дії та операції з розумового опрацювання інформації тексту.

Щодо лінгвальних механізмів формування розгорнутого мовленнєвого висловлювання, то їхній опис подано в працях А. І. Новикова, зокрема, в його трактуванні зовнішньої та внутрішньої форм тексту. Зовнішня форма є «сукупністю мовних засобів разом з їхнім змістовним боком, поставленою у відповідність до задуму, тобто те, що подано для безпосереднього сприйняття». Внутрішня форма – це «те, що розуміється. Це розумове утворення, яке формується в інтелекті партнера по комунікації й співвідноситься із зовнішньою формою не поелементно, а загалом відповідає всій сукупності даних мовних засобів» [188, с. 22].

Внутрішнє мовлення, у тому вигляді як його описав О. Р. Лурія, внутрішня форма тексту, у тому значенні, у якому її розуміє А. І. Новиков, є тим механізмом, який детермінує розгортання тексту в динаміці перекладацького простору. Для нас особливо важливо наголосити на цілісності сприйняття тексту, адже наше дослідження ґрунтується на концепції цілісного образу тексту, що виникає у свідомості перекладача [142]. Перекладач перекладає лише те, що розуміє в тексті як цілісним утворенні. Перекладач створює «новий» внутрішній світ тексту, відтворюючи внутрішню форму вихідного тексту. І цей внутрішній світ – гнучке, рухоме утворення, яке співвідноситься зі світом дійсності, зі світом літературних та культурних традицій мови, що приймає, з тими чи тими комунікативно значущими смислами, актуальними для мовленнєвої поведінки перекладача, з усією соціокультурною ситуацією.

Багато дослідників звертають увагу на специфіку іншокультурного буття тексту, яке виникає внаслідок асиметричного розвитку форм тексту в процесі перекладу, що є, у свою чергу, проявом універсального мовного закону про

асиметричний дуалізм мовного знака. Внутрішня форма тексту під час перекладу набуває зовнішньої форми, яка не відповідає зовнішній формі оригіналу. Відомо, що будь-який текст містить «сміслові шпари» (термін М. І. Жинкіна [95]). Перехід від коду інтелекту до вербального мислення та вербального внутрішнього мовлення є неоднозначним. «Сміслові шпари» заповнюються тим, хто говорить, та тим, хто слухає, по-різному. Якщо ж той, хто говорить, та той, хто слухає, говорять різними мовами, варіативність заповнення смислових шпар зростає.

У процесі декодування тексту перекладачем індивідуально-образний смисл, який виникає в полі перекладача, є результатом інкорпорування авторського, модального смислу в перекладацький, індивідуально-образний смисл, й, одночасно, результатом їхньої синергетичної взаємодії, що призводить до видимого «прирощення смислів», насправді будучи його маніфестацією. Ми дотримуємося визначення цього явища як «розпаковування смислів» (термін В. В. Налімова [187]).

Перекладач здійснює «розщеплення» смислів, унаслідок чого їхня сполучуваність у новому тексті може виявитися обмеженою у зв'язку з розбіжністю або навіть несумісністю в різних мовах та культурах. Зазвичай, такі випадки є нечастими, але вони свідчать про специфіку внутрішньої форми тексту, ядро якої є інваріантом, а периферія варіює відповідно до варіацій іншокультурного буття тексту.

Текст має мовленнєво-розумову природу. Як підкреслює В. Г. Гак, текст є продуктом мовленнєво-розумової діяльності людини: «Текст є саме тим моментом, у якому актуалізуються всі правила та норми тієї чи тієї мови, перетворюючись у щось живе та динамічне, що характеризується, передусім, цілісністю та прагненням до інтегративності» [71, с. 117].

Текст характеризується також певним семіотичним змістом, який зумовлює розумову діяльність людини в процесі текстопородження та текстосприйняття, причому знаковість тексту – не абстрактне явище, що не залежить від смислу. Знаковість існує в момент смислового сприйняття або

породження. Як зауважує Є. Ф. Тарасов [226], текст є специфічно організованим знаковим утворенням, яке існує тільки в процесі його смислового сприйняття і в процесі творення. Це означає, що думки, які виникають у різних людей, не можуть бути ідентичними, оскільки мовні знаки похідні від соціального досвіду, а цей досвід – унікальний. Варіативність смислового сприйняття тексту призводить до варіативності форм його існування. За Є. Ф. Тарасовим, будь-який текст віддзеркалює дійсність перевернуто; текст віддзеркалює так само перевернуто знання автора про дійсність; у процесі побудови тексту бере участь механізм універсального предметного коду. Отже, саме це детермінує неоднозначне смислове сприйняття.

Семіотичне трактування тексту запропонувала О. С. Кубрякова, яка розмежовує семіотичне, лінгвістичне та філологічне тлумачення тексту. У семіотичному трактуванні найістотнішим вона вважає уявлення тексту як складного знака або як об'єднання знаків. Як знакове утворення, текст завжди виникає замість чого-небудь; в акті семіозису знак виникає як триєдина сутність, що має «тіло» знака, референт та значення, унаслідок чого синтактика, семантика та прагматика знака існують у тісній єдності [139].

До поняття «текст» з семіотичного погляду звертається Н. Л. Мишкіна, яка робить спробу встановити відношення між компонентами знака, що характеризуються «плинністю» плану вираження та плану змісту. Тому для характеристики тексту з цього погляду Н. Л. Мишкіна вважає важливим насамперед те, що тексту як знаковому утворенню вкрай притаманна «плинність», що зумовлює його креативні властивості. Учена наполягає на тому, що «тіло» знака виконує культурно-інформативну та сугестивно-енергетичну функцію, а під нього підводиться певний зміст: значення знака та вказівка на щось поза знаком, при цьому межа між ними досить умовна [182].

Поняттю текст присвячено багато праць (Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, І. Р. Гальперін, М. М. Кожина, Ю. М. Лотман, О. Ф. Лосєв, О. І. Москальська, А. І. Новиков, Л. В. Щерба та інші), але його природа,

онтологічна сутність, механізм породження та функціонування ще не є повністю вивченими, а поняття не має однозначного термінологічного визначення. Як пише І. Р. Гальперін, «текст – це цілеспрямований мовленнєвий твір, що складається з невизначеної кількості граматичних структур (речень) й при цьому має певний смисл, тією чи тією мірою відмінний від смислових показників цих граматичних структур» [70, с. 71]. Ця дефініція і по сьогодні не втратила своєї актуальності. Дійсно, у поняття тексту включені цілеспрямованість, структурність, смислоформленість. Крім того, в інших визначеннях тексту І. Р. Гальперін наголошує на таких параметрах тексту, як цілісність, предикативність, модальність, відкритість, прогнозуючи розробку нових об'єктивних методів аналізу тексту як «графічно втіленого, особливого мовленнєвого твору» [70, с. 77].

Дослідження тексту передбачає різні аспекти його аналізу. У лінгвістиці визнається троїстий характер тексту:

- як одиниці мови, що пов'язано зі встановленням текстотвірних закономірностей (Бархударов, Гальперін, Лосєв);
- як одиниці мовлення, що пов'язано з вивченням тексту як цілого мовленнєвого твору (Зимня, Леонтєв, Новиков);
- як одиниці культури, що передбачає належність тексту до семіотичної системи в найширшому та всеохопному значенні цього слова (Лотман, Мамардашвілі, Мурзін).

Можливим є трактування тексту як моделі смислу. Варто наголосити, що визначення статусу тексту встановлюється завданням, що стоїть перед дослідником. У рамках цієї роботи провідною є інтерпретація тексту як моделі смислу.

Вивчення процесів розуміння та осмислення тексту більш за все співвідноситься з категорією смислу. Глибоке визначення смислу подано в працях А. А. Брудного, який включив смисл в дефініцію тексту: «Під текстом будемо розуміти зв'язну, компакту, відтворювану послідовність знаків чи образів, що розгортається за стрілою часу, виражає певний зміст та має смисл, у

принципі доступний для розуміння». Світ для А. А. Брудного – це «поле розуміння, і це поле вкрите ізольованими значеннями та їхніми переплетеннями – текстами» [48, с. 19]. Розуміння є сполучною ланкою між пізнанням дійсності й спілкуванням: «Розуміння є плюральним, воно існує в багатьох варіантах, кожний з яких відбиває той чи той бік об'єктивної дійсності. Розуміння – це вузол, який пов'язує разом пізнання й спілкування» [48, с. 2].

Розуміння глибинних властивостей іншомовного тексту, розуміння текстового оточення у вигляді перекладацького простору, розуміння образу – таким є шлях усвідомлення смислу тексту перекладачем.

Досліджуючи концепцію перекладацького простору та аналізуючи статус тексту в динаміці перекладацького простору, ми дійшли висновку, що текст є формою існування та буття смислу, тобто його можна визначити як динамічну одиницю смислу, що транспонується перекладачем.

Смисл – це багатовимірне й багаторівневе утворення, яке перебуває в постійному розвитку, русі, зміні й проявляється в різних текстових вимірах. Виникнення та функціонування перекладацького простору з його полями, що «містять смисл», зумовлене смисловим потоком, який вбирає в себе «ручаї» смислу, від фактуального до фатичного. Текст приєднується до перекладацької комунікації як цілісне утворення, яке умовно можна взяти за динамічну одиницю смислу, що транспонується перекладачем. Але ж і сам текст є неоднорідним. Разом з експліцитним, лінійно вибудовуваним текстом він проявляється як численні імпліцитні текстові виміри. У процесі дослідження ми вирішили дотримуватися концепції п'яти текстових вимірів [142], що є релевантними для перекладу, а саме: передтекст, підтекст, контекст, затекст, інтертекст. Це виокремлення є умовним, адже в реальній комунікативній ситуації вони можуть вступати в інші відношення з текстом. Однак ця ієрархія реально існує і є семантичним підґрунтям образу тексту, що створюється під час перекладу. У такому разі переклад представляється розгалуженою системою означувальних, у яких домінують невиражені вербальні смисли – імпліцитні явища похідного характеру, що реалізуються в тексті.

Це означає, що для опису процесу перекладу в рамках концепції перекладацького простору, окрім визначення статусу тексту, слід також виявити статус кожного з імпліцитних вимірів тексту, як носія диференційного смислу, та описати їхні типи. Це дозволить описати етапи смислотранспонування.

Поняттю імпліцитних текстових вимірів приділялося достатньо уваги в традиційній лінгвістиці, але в перекладознавчих дослідженнях воно розглянуте лише частково. Як показав аналіз праць, у їхньому описі відсутнє чітке розмежування, що призводить до підміни одного поняття іншим, пояснення одного поняття через інше. Натомість перекладацький аналіз неможливий без термінологічної одноманітності.

Для встановлення термінологічної одноманітності зазначених категорій ми обрали категорію смислу, яка об'єднує і текст, і всі імпліцитні виміри. Смысл характеризує кожен з них, диференціюючи й об'єднуючи водночас за допомогою перекладацького простору. У поданому вище описі концепції перекладацького простору ми зазначили існування полів перекладацького простору.

Отже, кожному полю перекладацького простору відповідає або сам текст, або той чи той текстовий вимір. Експліцитно виражений текст відповідає ядру перекладацького простору – його змісту. Зміст у процесі перекладу є інваріантним, об'єктивно заданим; у рамках змісту формується фактуальний смисл, який транспонується перекладачем незалежно від того, наскільки глибоко він зрозумів текст, наскільки адекватно текст буде сприйнятий реципієнтом, якими є глибинні інтенції автора. Фактуальний смисл не залежить від цих та багатьох інших чинників, що детермінують процес перекладу. Передача фактуального смислу не потребує глибокого перекладацького аналізу тексту. Його можна ідентифікувати з першим, вихідним рівнем перекладацького аналізу, на якому передаються лише факти, викладені в тексті. Однак зміст та фактуальний смисл не є ідентичними поняттями. У континуумі перекладацького простору їм відповідають різні рівні аналізу. І якщо зміст

тексту є підґрунтям полів перекладацького простору, то фактуальний смисл, що формується змістом, є одним з диференційних смислів, компонентом інтегрального смислу.

Отже, зміст та фактуальний смисл визначають експліцитно виражений текст. Це перший рівень перекладу, вихідний рівень перекладацького аналізу.

Наступні рівні та всі ті імпліцитні текстові виміри, які беруть участь у формуванні смислів під час перекладу, є предметом нашого подальшого лінгвоперекладацького аналізу. Усі ці рівні є периферією перекладацького простору, вони значно суб'єктивніші, рухоміші, варіативніші.

Їх об'єднує те, що всі вони імпліцитні, так само, як і текстові виміри, що аналізуються, які виходять за рамки інтралінгвального трактування тексту. Слід зауважити, що спроба узгодити в дисертаційному дослідженні певні співвідношення між імпліцитними текстовими вимірами, гетерогенними полями перекладацького простору та диференційними смислами не означає встановлення однозначних, непохитних, статичних відповідностей. Динамічне трактування зазначених феноменів означає, що ці відношення можуть перетинатися, стикатися, посилюватися й послаблюватися, головувати й підкорюватися, головним є той факт, що вони реально існують в реальному перекладацькому просторі. Якщо ж припустити, що конфігурація перекладацького простору є рухомим утворенням, де в одному випадку домінують одні поля, а в іншому виникають інші домінанти, то своїм завданням ми можемо бачити опис однієї з можливих конфігурацій перекладацького континууму з представленням можливих співвідношень. Припускаємо, що такі відношення є беззаперечними, їхній опис виправданим, а їхня комбінаторика піддається різноманітним змінам, прикладом чого є багатомовний текстовий матеріал.

У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на використання терміна «імпліцитність», який спочатку означав неявний, прихований, латентний смисл. Його активне вивчення належить до середини ХХ століття й пов'язане з іменами І. Р. Гальперіна, К. А. Долиніна, Х. Ортега-і-Гасет,

Т. І. Сільман та інших. Причиною виникнення імпліцитності в мові вважається активність та творча спрямованість людської свідомості. Під час опису ситуації вербальними засобами висловлювання оформлюється у вигляді суб'єктивних способів осмислення причинно-наслідкових зв'язків між явищами, унаслідок чого одні елементи ситуації виражаються більш явно, ніж інші, одні елементи акцентуються, інші елімінуються, при цьому відбір здійснюється залежно від багатьох чинників, як мовних, так і немовних. Аналіз імпліцитних смислів описується найчастіше в категоріях пресупозицій або підтексту. Наприклад, Є. Й. Шендельс включає в імпліцитність і пресупозиції, і підтекст, а Т. І. Сільман акцентує увагу на підтексті, визначаючи його як «невираженість словами, приховане, але відчутне для читача або слухача значення якої-небудь події чи висловлювання...» [218, с. 84]. Згідно з трактуванням І. Р. Гальперіна, «підтекстова інформація – це інформація, що вербально не виражена в тексті, а здобувається з асоціативних та конотативних значень фактуальної інформації» [69, с. 37]. Механізм імпліцитного відбито у працях К. А. Долиніна: «... в імпліцитному змісті ми знайдемо приблизно ті самі рівні, що й в експліцитному: номінативний, або референційний, підтекст – якісь додаткові відомості про референтну ситуацію, що описується певним висловлюванням, або (частіше) про якісь інші, пов'язані з нею ситуації, й комунікативний підтекст – відомості про комунікативну ситуацію, передусім про адресанта» [89, с. 38]. Автор доходить висновку, що «матеріал для імпліцитного змісту висловлювання одержувач бере з власного тезаурусу, а механізмом виникнення підтексту є асоціації, що виникають у його мозку, між тими чи тими елементами експліцитного змісту тексту й уявленнями та поняттями, пов'язаними з ними в дійсності та (або) в його суб'єктивній картині світу» [89, с. 39]. Отже, суб'єктивний образ світу, що існує у свідомості людини, містить у собі зв'язки між елементами світу, й адресант може не прагнути повноти, оскільки адресат сам відновлює відсутні ланки. Саме на цій властивості ґрунтується найважливіша текстова категорія зв'язності: у тезаурусі адресанта та адресата представлена взаємопов'язана система понять. Дослідницька

зацікавленість К. А. Долиніна спрямована на пресупозиції або передумови, які, залежно від ситуації, можуть стати актуальним смислом.

Наразі лінгвісти одностайні в тому, що імпліцитність – це найважливіша властивість комунікації, причому імпліцитне є настільки ж реальним, як й експліцитне, але їхня реальність не є тотожною, оскільки обсяг імпліцитного визначається не тільки автором тексту, а й одержувачем. Текстуально вираженою є лише частина того, що хотів сказати автор, а в процесі розуміння та інтерпретації читач/слухач «добудовує» необхідні смислові елементи, тому що зрозуміти – це якоюсь мірою «повторити творчий акт автора». Роль імпліцитного настільки велика, що це дало підстави Х. Ортега-і-Гасет сформулювати таку думку: «Ми ніколи не зрозуміємо такого дивовижного явища як мова, якщо спочатку не погодимося з тим, що мовлення складається, передусім, з недосказаного. І кожна мова – це особливе рівняння між виявленням та недосказаним, кожний народ замовчує одне, щоб зуміти сказати інше. Оскільки все сказати неможливо. Звідси й великі труднощі перекладу» [192, с. 531]. Якщо погодитися з цим твердженням, то стає зрозумілим, що розв'язує це рівняння перекладач, а для цього він повинен мати набір розумового інструментарію, що дозволяє керувати системою смислотранспонування в перекладацькому просторі.

На підставі сучасних поглядів на імпліцитні текстові виміри, можемо визначити їх як компоненти, що ініціюють смисл. Більшість учених схиляються до думки про латентну природу смислу, що інтуїтивно усвідомлюється в практичній діяльності й моделюється в теорії. Вибудовуючи ієрархію імпліцитних текстових вимірів, ми намагаємося інтерпретувати й моделювати приховані смисли. Згідно з концепцією, на якій ґрунтується наше дослідження, вони співвідносяться з периферією перекладацького простору, а в його центрі розташовано зміст тексту, який відбиває експліцитно виражений фактуальний смисл. Як можна побачити з характеристики фактуального смислу, за своєю природою він значно відрізняється від інших видів смислу, оскільки безпосередньо здобувається з тексту перекладачем. Але саме синергія

різномірних смислів, як експліцитних, так і імпліцитних, породжує той ефект, який реалізується як інтегральний смисл тексту перекладу, що призначений для реципієнта. Саме синергія смислів надає перекладацькому простору цілісності й єдності. Про важливість цього критерію свідчить те, що у всіх дослідженнях з проблем мови та культури вчені обов'язково порушують проблему єдності смислу: «Ціле називається механічним, якщо його окремі елементи поєднані тільки в просторі й часі зовнішнім зв'язком, а не проникнуті внутрішньою єдністю смислу». На думку М. М. Бахтіна, три галузі людської культури – наука, мистецтво й життя – набувають єдності в людській особистості, оскільки «мистецтво й життя не є єдиним, але мають стати в мені єдиним, в єдності моєї відповідальності» [26]. Саме через зазначені властивості, наскільки б різними не були смисли всіх імпліцитних текстових вимірів, що розглядаються, лише єдність смислу підтверджує завершеність перекладу, а текст перекладу стає єдиним для кожного суб'єкта перекладацької комунікації: спочатку він є єдиним для автора, у процесі транспонування смислів та перекладу він набуває цілісності в єдності відповідальності перекладача, і, нарешті, в процесі сприйняття він стає єдиним для реципієнта.

Додержуючись думки про єдність смислів, їхню синергію, що є результатом складного синтезу, ми вважаємо за доцільне провести аналіз кожного імпліцитного текстового виміру окремо.

Оскільки реальний процес перекладу починається з реконструювання авторських намірів, з декодування авторської інтенції, з формування передобраза тексту, першим етапом аналізу є передтекст. Лінгвістичне трактування передтексту ґрунтується на внутрішніх відношеннях між словом та думкою, які сформулював Л. С. Виготський: «... розуміння думки співрозмовника без розуміння його мотиву, того, заради чого висловлюється думка, є неповним розумінням» [63, с. 43]. Категорія передтексту ідентифікується в лінгвістиці з пресупозицією. К. А. Долинін [89] розглядає пресупозиції як передумови виникнення підтексту. Однак, вочевидь, тут ідеться не про підтекст, а про передтекст. В аспекті перекладу особливо важливо

розрізняти ці феномени. Передтекст ініціює модальний смисл поля автора, оскільки він пов'язаний з авторськими намірами, мотивами, схемою викладу думки в тексті, з його уявленнями та поняттями, що ґрунтуються як на постійних зв'язках між явищами, так і на okazіональних, на його комунікативно-пізнавальній перспективі. Передтекст, що формує модальний смисл, співвідноситься як з емоційно-вольовою сферою, так і з раціональною, як з думками, так і з почуттями автора тексту. Передтекст, у найширшому значенні, співвідноситься з автором-суб'єктом, з усіма його когнітивними настановленнями. Він передує створенню тексту, але він імпліцитно в ньому.

Як, насамперед, одержувач тексту, перекладач досягає його глибинний смисл, він може розкрити навіть невидимий і незапланований автором смисл, оскільки, як пише У. Еко, існують «розходження між намірами автора й намірами тексту» [93, с. 60].

У свою чергу, передтекст сприяє передрозумінню. «Запуск» механізму передрозуміння та розуміння тексту здійснюється в полі автора, яке співвідноситься з передтекстом. У зв'язку з тим, що перекладач має справу передусім з текстом, можна сказати, що передтекст реалізується модальним виміром тексту.

Наступним компонентом аналізу є підтекст. Слідом за В. А. Кухаренко [141], підтекст ми розуміємо як глибину тексту, що цілком співвідноситься з вітчизняною термінологією «під-текст». Дослідженню підтексту присвячено достатню кількість праць, серед яких ми виокремлюємо праці І. Р. Гальперіна, К. А. Долиніна, В. А. Кухаренко, О. Р. Лурії та інших.

Аналізуючи процес розуміння складного повідомлення (тексту), О. Р. Лурія подає психолінгвальне трактування цього процесу, наголошуючи, що «істинне розуміння смислу тексту передбачає інтерпретацію спочатку прихованого смислу окремого фрагмента, а потім і загального смислу всього тексту в цілому» [160, с. 261], що найяскравіше проявляється в байках та притчах (приповідках). О. Р. Лурія покликається на притчу «Галка та голуби» Езопа, вводячи в неї додаткове представлення тексту, за якого внутрішній

смісл винесений назовні (верхній рядок – «зовнішній» текст, нижній – його прихований смісл):

Галка почула, що голубів добре годують

(вона їм позаздрила)

Вона пофарбувалася в білий колір

(вирішила бути схожою на голубів)

Залетіла до голуб'ятні

(щоб годуватися так само, як голуби)

Голуби подумали, що вона теж голуб, й прийняли її

(її задум вдався, її не впізнали, голубів було обмануто)

Але вона не втрималася й закричала як галка

(вона була необережною й видала себе)

Голуби побачили, що вона галка, і прогнали її

(обман було розкрито)

Вона повернулася до своїх

(захотіла жити по-старому)

Але свої її не впізнали й теж не прийняли

(двоєдушність галки отримала оцінку, її було покарано) [92].

О. Р. Лурія доходить висновку, що сприйняття кожної частини (відкритого тексту) передбачає розуміння внутрішнього сміслу (підтексту), і лише зіставлення всіх складових цього підтексту призводить до розуміння загального сміслу. Це визначення має вагоме значення в аспекті дисертаційного дослідження, адже, по-перше, показує роль імпліцитного в тексті, по-друге, пояснює природу підтексту, по-третє, доводить неможливість зведення загального сміслу до суми сміслів відкритого тексту й підтексту, а до їхнього зіставлення та осмислення. Крім того, О. Р. Лурія висвітлює проблему «глибини прочитування» тексту, зокрема, коли розуміння або обмежується розумінням зовнішнього сюжету, або переходить до аналізу внутрішнього підтексту й виокремлення загального сміслу, чи доходить до мотивів, які приховувались за діями осіб, що фігурують у тексті, і це також суголосне з цим

дослідженням, у якому різні імпліцитні текстові виміри характеризуються різною глибиною, яка варіюється в різних конфігураціях перекладацького простору.

В своїй роботі Л. Кушніна наводить тлумачення підтексту К. С. Станіславським: «Що таке підтекст? ... Це явне, внутрішньо відчутне «життя людського духу», ролі, яка безперервно тече під словами тексту, повсякчас виправдовуючи та оживляючи їх. У підтексті містяться численні, різноманітні внутрішні лінії та ролі п'єси... Підтекст – це те, що змушує нас говорити слова ролі. Усі ці лінії вигадливо переплетені між собою, ніби окремі нитки джгута, й простягаються крізь усю п'єсу в напрямі кінцевого надзавдання» [142, с. 220].

Узагальнюючи досвід Станіславського, Л. С. Виготський висловив думку про те, що сценічна інтерпретація ролі незмінно супроводжується розкриттям підтексту: «... паралельно тексту п'єси Станіславський намічав відповідне кожній репліці хотіння, яке призводить до руху думку та мовлення героя драми» [63, с. 43]. Отже, режисерська й акторська «глибина прочитування» виявляються істотними чинниками декодування підтексту, й істинний смисл п'єси ґрунтується на індивідуальному, емоційно забарвленому підтексті.

Отже, підтекст є не суто лінгвальним явищем, він існує в багатьох сферах людської творчості, але у всякому разі, його осягнення призводить до розуміння глибини думки сказаного чи зображеного, до свого роду «надрозуміння» й виконання надзавдання з погляду естетичного впливу на реципієнта.

Як уважає К. А. Долинін, якщо номінативний зміст висловлювання тяжіє до експліцитності, то комунікативний зміст висловлювання – до імпліцитності. Роздуми автора щодо сутності підтексту не стосуються перекладу, його цікавить адресант і адресат, але в цьому разі перекладача можна розглядати як адресата. Адресант не завжди прагне повноти, він вибудовує своє мовлення у вигляді «пунктирної лінії», а адресат відновлює відсутні ланки.

Ми підтримуємо думку про те, що поле перекладача долучається саме до підтексту [142], оскільки перекладач має усвідомити глибинний смисл

висловлювання, який є актуальним смислом у певній перекладацькій ситуації, актуалізуючи смислові зв'язки тексту. В основі породження глибинного смислу висловлювання ми визнаємо образ тексту, що виникає у свідомості перекладача, та його індивідуальні асоціації. Образ тексту ми дорівнюємо до одиниці смислу, аналіз якої дозволяє зрозуміти смисл. Зауважимо, що смисл, який породжується в полі перекладача завдяки підтексту, ми визначаємо як індивідуально-образний. Образ тексту та індивідуально-образний смисл – різні феномени. Вони утворюють різні парадигми аналізу перекладацького простору. І якщо індивідуально-образний смисл входить до парадигми диференційних смислів, взаємодія яких породжує інтегральний смисл тексту, то образ тексту – це самостійна одиниця аналізу перекладацького простору, невербалізований спосіб утілення смислу. Інакше кажучи, образ тексту – це не сам смисл, це психолінгвальний корелят смислу. Образ тексту є динамічним. Формуючись у полі перекладача, він вбирає в себе образи всіх суб'єктів перекладацької комунікації в опосередкованому вигляді, але лише образ тексту самого перекладача подається йому безпосередньо у вигляді уявлення, ідеї, інсайту, тощо. Формування образу тексту в полі перекладача – це творчий, евристичний процес, що потребує значного емоційного та інтелектуального напруження. Образ тексту – це свого роду інтелектуально-емоційний імпульс смислотранспонування, що здійснюється в перекладацькому просторі. Його формування зумовлене підтекстом, тому лише осягнення перекладачем підтексту призводить до створення образу тексту.

Тепер перейдемо до опису категорії контексту. На відміну від попередніх категорій, контекст традиційно вивчався в лінгвістиці у співвідношенні з текстом. Найбільш інтенсивне вивчення контексту вітчизняними лінгвістами датується сімдесятьма роками минулого століття, коли вибудовувалася градація різних видів контексту, визначався зміст кожного виду, зокрема в працях О. С. Ахманової, І. Р. Гальперіна, Г. В. Колшанського, Ю. М. Лотмана, В. Я. Миркіна та інших.

І. Р. Гальперін розмежовує поняття «текст» і «контекст». Аналізуючи визначення контексту, автор відзначає детермінологізацію цього поняття, оскільки контекст прирівнюється до поняття середовища, лінгвальної ситуації, у якій існують мовні факти. Тому й виникають такі різновиди контексту, як мінімальний контекст, макроконтекст, надконтекст, лінгвістичний, синтаксичний, лексичний контексти, матеріальний та функціональний контексти, творчий контекст тощо.

В. Я. Миркін спробував встановити демаркаційну лінію між «контекстом, що здійснює моносемантизацію слова, і контекстом, що забезпечує трансформацію значення в смисл на рівні мовлення» [181, с. 90]. Автор виокремлює такі види контексту: глобальний, експліцитний, вербальний, імпліцитний. Однак, про який би з видів контексту не йшлося, у кожному разі він забезпечує семантизацію висловлювання й розуміння смислу. З позицій розуміння смислу, можна говорити також про контекст культури, психологічний контекст, емоційний контекст тощо.

Можливо, розуміння контексту в зазначених вище наукових працях відрізняється від сучасного трактування, але його призначення – семантизація висловлювання – залишається таким, як і раніше. Визначивши підтекст як глибину тексту, контекст співвідносимо з шириною тексту, оскільки в ньому проявляються синтагматичні зв'язки тексту з іншими текстами. Ми звернулися до поняття контексту, щоб виявити позицію суб'єкта, що сприймає – реципієнта. Контекст розуміємо як осмислення тексту реципієнтом, вичленовування ним фонової інформації, релевантної в межах певної перекладацької ситуації. У перекладацькому просторі реципієнт не є пасивним, він формує своє смислове поле. Його сприйняття тексту перекладу також ґрунтується на образі тексту. Але образ тексту реципієнта не є ідентичним образу тексту перекладача. Він настільки ж унікальний, наскільки унікальні лінгвальний та психологічний досвід реципієнта. Осмислення тексту перекладу відбувається крізь «призму» контексту. Образ, який надходить до реципієнта, спочатку вписується в його особистісний контекст, рефлектується ним, а потім

ревербалізується, щоб набути смислу. Це дає підстави вважати смисл, що виникає в полі реципієнта, рефлексивним. Отже, контекст як імпліцитний вимір тексту співвідноситься з полем реципієнта та рефлексивним смислом [142].

Щодо категорії затексту, то з погляду концепції перекладацького простору вона розглядається як своєрідний «крок за рамки текстових обмежень» [142]. Затекст як такий є найменш дослідженим порівняно з іншими імпліцитними вимірами тексту. До категорії затексту можна віднести всі так звані «ірраціональні» явища, що спостерігаються в комунікації. Передусім це стосується сугестивних текстів та текстів з сугестивними елементами: біблійні, релігійні тексти, колискові, певні фрагменти політичного дискурсу тощо. Саме їхнє вивчення розкриває специфіку затексту як компонента імпліцитних текстових вимірів, що беруть участь у формуванні особливого смислу, який було названо іррадіювальним, оскільки він формується в енергетичному полі перекладацького простору. Для аналізу енергетичного поля й, відповідно, затексту, звернемося до досліджень Н. Л. Мишкіної [182, 183], висновки якої щодо енергетичної природи будь-якого тексту, уведені нею поняття текстової енергії, новий підхід до розгляду текстового напруження, характеру впливу тексту на адресата викликають особливу зацікавленість в аспекті цього дослідження. Н. Л. Мишкіна визначає текстову енергію як «синергію саморухів текстових одиниць крізь енергію різних аспектів й вимірів саморуху енергожиття тексту» [183, с. 353]. Згідно зі спостереженнями дослідниці, ця властивість тексту виявляє сутність його функціонування, зумовлює наявність в ньому багатьох смислів, багатовимірність та багатоплановість взаємодії текстових суб'єктів і, як наслідок, можливість його численних інтерпретацій. Як одну з найважливіших енергодинамічних властивостей тексту Н. Л. Мишкіна виокремлює категорію напруження, а сам текст зображує як смислову єдність, що утворює синтаксично та семантично напружену структуру. Реалізація текстового напруження визначає не тільки тип тексту, а й ступінь його впливу на адресата: наприклад, інтелектуальна проза тяжіє до духовно-напружених текстів, детективи – до емотивно-напружених. Енергодинаміка

тексту – це один зі способів його існування, розвитку й саморозвитку, а енергетичне поле є невід’ємним компонентом не тільки текстового простору, а й перекладацького простору. Енергетичне поле співвідноситься з категорією затексту, який є джерелом породження ірадіювального смислу, як одного з диференційних смислів, що транспонується перекладачем у процесі перекладу.

Інтертекст також є категорією імпліцитного. Він уважається найважливішою складовою розуміння смислу тексту та його інтерпретації в процесі перекладу. Сучасна теорія інтерпретації тексту подає поняття інтертекстуальності як наріжне, оскільки текст може й має розглядатися на тлі навколишнього культурного простору, тобто на тлі інших текстів. Як пише О. Є. Бразговська, «для свідомості, що сприймає, текст опиняється між іншими текстами. І єдиний реальний спосіб існування тексту в часі та просторі складається з двох компонентів: 1) текст існує тільки через контакт зі свідомістю, що сприймає; 2) свідомість сприймає текст не як ізольовану замкнуту систему, а на тлі інших текстів й, отже, у взаємодії з ними... Текст-знак завжди покликається на інший/інші тексти й знаходиться на перетині їхніх інформаційних просторів» [45, с. 5].

Отже, можна стверджувати, що аналізу власне тексту недостатньо, потрібно аналізувати також елементи позатекстової структури, що сприятиме розумінню смислів, які породжуються всередині тексту, й нових смислів, які генеруються унаслідок взаємодії певного тексту з текстами-знаками, подібними до нього.

Інтертекст актуалізує багатовимірний зв'язок окремого тексту з розмаїттям інших текстів як у синтагматичному, так і в парадигматичному напрямках, за допомогою алюзій, стилізацій, реінтерпретацій, коментарів, цитацій, покликань – усієї сукупності «прецедентних феноменів» (термін Ю. М. Караулова [117]), які перетворюють текст на відкриту систему, формуючи безкінечний текстовий простір.

Інтертекстові вкраплення, імпліцитні за своєю природою, становлять природні труднощі під час перекладу, оскільки їхнє дешифрування

перекладачем вимагає актуалізації семіотичних культурологічних когнітивних структур, які викликають різноманітні асоціації. Отже, інтертекст бере участь у формуванні фатичного (в широкому значенні – культурологічного) поля перекладацького простору, яке, у свою чергу, є джерелом породження асоціативно-семіологічного смислу.

Наприклад, аналізуючи тексти сучасної християнської протестантської літератури, вивчаємо насамперед такі прецедентні тексти, які виступають джерелом їхнього смислового наповнення, а саме книги Біблії.

Отже, ми розглянули текст та імпліцитні текстові виміри. Виявлення експліцитно вираженого тексту, що являє собою послідовність речень, які мають свою поверхнево-синтаксичну структуру, кожне з яких має свій смисл, а також з'ясування природи імпліцитних текстових вимірів, їхньої глибинно-синтаксичної структури дозволяє описати диференційні смисли, що породжуються кожним з них, й наблизитися до розуміння загального смислу, зазначеного як інтегральний смисл цілого тексту, а отже, створити гармонійний текст перекладу.

У рамках досліджуваної концепції спиратимемося на таке визначення тексту: текст – це сукупність знакових одиниць, об'єднаних смисловим зв'язком, відкритим для встановлення нових смислових зв'язків, що виникають унаслідок здатності тексту до транспонування смислу, що міститься в ньому, на всіх рівнях, в усіх мовах. Експліцитний, поверхневий рівень смислу проявляється в змісті. Імпліцитні рівні смислу, що відбивають внутрішньотекстові та міжтекстові смислові зв'язки, проявляються в передтексті, контексті, підтексті, затексті, інтертексті та реалізуються, відповідно, в модальному, індивідуально-образному, рефлексивному, іррадіювальному, асоціативно-семіологічному смислах. Отже, текст є формою існування смислу. Як динамічна одиниця смислу, текст містить у собі інтегральний смисл, який транспонується в міру того, як транспонуються диференційні смисли, за законами гармонії [142, с. 226-227].

У динаміці перекладацького простору текст вихідною мовою проєціюється в текст мовою перекладу, гармонійний вихідному тексту з погляду смислу – це невід’ємна умова іншокультурного буття тексту, його «другого життя». Гармонізація смислів тексту оригіналу зі смислами тексту перекладу означає продукування гармонійного тексту, призначеного для повноправного функціонування в іншій мові та іншій культурі.

1.4. Співвідношення категорій смислового, текстового, перекладацького просторів у процесі перекладу

Постановка проблеми співвідношення полів перекладацького простору, імпліцитних текстових вимірів та смислів, що транспонуються, дозволить виявити закономірності породження, сприйняття й транспонування смислів в аспекті концепції перекладацького простору. Як зазначалося вище, динаміка перекладацького простору розгортається за рахунок багатьох чинників, з-поміж яких вирішального значення набуває синергія його компонентів – полів перекладацького простору. Але функціонування полів детермінується динамікою як самого тексту, так і його імпліцитних вимірів, про які йшлося раніше. Установлення їхнього співвідношення в такому разі є конче потрібним, але недостатнім для проведення дисертаційного дослідження. Для розуміння процесу, що вивчається, загалом слід охарактеризувати різноманітні смисли та їхнє співвідношення з полями перекладацького простору й імпліцитними текстовими вимірами. Це дозволить більш повно розкрити сутність процесу смислотранспонування в процесі перекладу.

Передтекст, слідом за Л. Кушніною, ми розуміємо як такий імпліцитний текстовий вимір, який здатний продукувати смисл адресанта. Цей смисл був названий модальним, він проєціюється в поле автора. До передтексту належать авторські мотиви, наміри, інтенції, пресупозиції, схеми розгортання авторської думки, позиція автора, його ставлення до висловлювання, тобто все, що передувало створенню тексту або було експліцитно вираженим в попередніх текстах. У ролі передтексту можна розглядати пресупозицію. Феномен

пресупозиції аналізують І. В. Арнольд, Н. Д. Арутюнова, Ф. С. Бацевич, К. А. Долинін, В. А. Звєгінцев, В. А. Кухаренко, О. Й. Шендельс та інші.

Маркерами пресупозиції можуть бути імплікації й імплікатури, алюзії, а також модальна тональність тексту. Причому їхнє призначення в тексті є протилежним: прояв модальності забезпечує формальну та смислову зв'язність тексту, а імплікації породжують те, що можна позначити як «розриви смислу». Але саме протилежні тенденції прояву передтексту забезпечують його цілісність та неповторність. У своєму дослідженні в рамках концепції диференційних смислів обмежуємося розглядом питання модальної тональності тексту, на якій ґрунтується комплексна категорія текстової суб'єктності. Ми вважаємо, що саме автор, адресант формує модальний смисл, розуміння якого потрібне для перекладача, щоб зрозуміти процес смислотворення в полі автора. Розглянемо текст англійською мовою:

But people of character go beyond the warm fuzzies to the hard work of loving. They do this in many different ways, often without realizing that they are showing strength of character:

- *A woman refuses to make any more excuses for her husband when he misses work because of a hangover. That's tough love.*
- *A man notices his daughter's tear-stained face, and so he sits down and encourages her to tell him what's on her heart. That's tenderhearted love.*
- *A parent gives up an attractive job promotion so the family can stay in the town where they have made friends and put down roots. That's sacrificial love.*
- *A young widow offers forgiveness to the drunken driver who hit and killed her husband. That's radical love.*

Love, says the apostle Paul, is the most important Christian character trait (1 Cor 13:13), and it is probably the least understood [323, с. 8-9].

Маркерами передтексту в аналізованому прикладі виступають лексичні одиниці, що виражають авторську оцінку, судження: *hard work of loving, love, character, strength*. Це допомагає сформулювати основну ідею передтексту як

таку: «Любов є безупинним прагненням людини і невід’ємною рисою сильного характеру, яким і має бути характер християнина».

Як показали наші спостереження, механізм передтексту певною мірою збігається з механізмом підтексту, тому в його розкритті допомогти може категорія розосередженого повтору. У процесі аналізу нами виокремлено низку лексичних утворень – маркерів передтексту, у яких розкривається головна думка, а отже, експлікується, уточнюється, конкретизується сам передтекст.

У пошуках передтексту перекладач намагається повторити задум автора, розкрити його, подолати однозначні співвідношення лексичних одиниць, розрізнити такі одиниці, у яких за аналогічного денотативного змісту істотно різняться сигніфікативні конотації. У деяких випадках їхній смисл виявляється набагато істотнішим, ніж денотативний. Наведемо приклад:

At last, I am surrounded by wilderness. The wind in the top of the pines behind me sounds like the ocean. Waves are rushing in from the great blue above, cresting upon the ridge of the mountain I have climbed. Somewhere in the Sawatch Range of central Colorado. Spreading out below me the landscape is a sea of sagebrush for mile after lonesome mile. Zane Grey immortalized it as the purple age, but most of the year it's more of a silver gray. This is the kind of country you could ride across for days on horseback without seeing another living soul [319, с. 2].

Наведений текст можна визначити як переважно конотативний, оскільки суб’єктний авторський смисл, який закладено в передтексті, створюється завдяки конотаціям оцінно-стилістичного характеру. У поданому фрагменті конотації ґрунтуються на специфічному сприйнятті автором навколишнього природного середовища. Він описує свої відчуття, сприймаючи природу, що навколо нього в місці, якого досягнуто після тривалої подорожі. Подолання, сила, нестримність створюють особливу незвичну симфонію єднання несамовитого незламного духу з дикою непередбачуваною природою. Конотації не тільки виконують в тексті експресивно-оцінну функцію, а й створюють, передусім, модальний смисл.

На прикладі цього тексту ми проілюстрували функції передтексту, необхідного для розуміння поля автора в перекладацькому просторі, яке сукупно з іншими полями, призводить до розуміння загального смислу висловлювання. Зрозуміло, що розуміння передтексту різниться в ситуаціях мономовної та міжмовної комунікації. Важливо наголосити на значенні передтексту для розуміння одного з компонентів інтегрального смислу тексту перекладу.

І. Р. Гальперін зауважує, що автором запланований підтекст. Ми вважаємо, що саме передтекст є тим компонентом імпліцитного смислу, який може запланувати автор. На відміну від передтексту, підтекст може містити приховані смисли, непередбачені автором, але виявлені перекладачем відповідно до його власної перекладацької картини світу, його здатності читати «між рядків». Крім того, текст, як жива матерія, може також містити приховані смисли й набувати всіх нюансів смислів, іррадіюючи свою енергію впливу на читача: перекладача та реципієнта.

Природа смислу настільки багатогранна, спектр його можливостей практично безкінечний, і саме передтекст містить у собі позицію автора, що визначається нами як модальний смисл. Зрозуміло, що модальний смисл не є єдиним різновидом диференційного смислу в полі автора. До того ж в інших полях також можливий прояв модального смислу. Особливості прояву передтексту визначаються ступенем його імпліцитності й близькості до того чи того суб'єкта залежно від ситуації комунікації. Інакше кажучи, модальний смисл є більш типовим, більш характерним для поля автора. Способи його експліцитного мовного вираження визначаються авторською манерою написання, його ідіолектом, його індивідуальним тезаурусом, його особистісною мовною картиною світу – усім тим, що виявляє авторську позицію, формує «передобраз» для перекладача.

Підтекст – це глобальний імпліцитний смисл, що співвідноситься або з концептом, або з образом тексту [142]. У широкому значенні образ тексту є особливим різновидом концепту. Але підтекст у рамках нашого дослідження

співвідноситься з особистісним розуміння тексту перекладачем, який має декодувати глибинний або надглибинний концептуальний підтекстовий смисл. Цей смисл названо індивідуально-образним смислом, він проєціюється в полі перекладача і є джерелом породження образу тексту.

Дослідження підтексту широко подані в розмаїтті наукових робіт, але у зв'язку з багатоаспектністю підтекстової інформації його вичерпного визначення немає.

Істотні характеристики підтексту подано в роботах І. В. Арнольд, Ф. С. Бацевича, А. А. Брудного, В. В. Виноградова, І. Р. Гальперіна, Л. О. Голякової, К. А. Долиніна, В. А. Звегінцева, М. М. Кожиної, В. А. Кухаренко, Б. О. Ларіна, Т. І. Сільман та інших.

М. М. Кожина [125], аналізуючи мовленнєві засоби вираження логічності й послідовності викладу, виокремлює спеціалізовані засоби синтаксичного зв'язку, які умовно називає лексико-граматичними і які стають свого роду «скріпою», що сприяє «послідовності й злитості мовлення під час вираження логічності думки» [125, с. 327]. Дослідниця не вивчає підтексту як такого, але завдяки виокремленим нею скріпам їй удалося побудувати загальну схему підтексту, експліковану лексико-граматичними маркерами. Наголошуючи на їхній ролі у виявленні предмета думки, М. М. Кожина пише: «Повтори часто утворюють цілий ланцюг зв'язку, при цьому не тільки виражаючи й підкреслюючи послідовність викладу, а й виокремлюючи певний – у даному контексті зазвичай головний – предмет думки» [125, с. 322]. Для наукового тексту це явище є найбільш характерним, коли «особливо наголошуються смислові зв'язки, що тут ніби виступає логічний каркас думки, спеціально виокремлений у мовленні, тобто наступне речення ніби чіпляється за попереднє» [125, с. 322].

Так само розглядає підтекст Т. І. Сільман [217], яка розуміє його як розосереджений повтор, що полягає в дистанційному зіткненні двох схожих відтинків тексту: ситуації – основи й ситуації – повтору, що створює сітку

сміслових переключень. Повтор має місце на різних рівнях – від фонологічного до синтаксичного.

К. А. Долинін [89] також розглядає підтекст, ототожнюючи його з імпліцитним змістом висловлювання в аспекті зв'язного тексту. Він розмежовує референційний та комунікативний підтекст. Як механізм виникнення підтексту К. А. Долинін розглядає висловлювання-асоціації, що виникли в мисленні одержувача, між елементами експліцитного змісту тексту й уявленнями та поняттями, пов'язаними з ними в дійсності та/або в його суб'єктивній картині світу. Звертаючись до проблеми співвідношення контексту та смислу висловлювання, автор підсумовує його так: «Підтекст не обов'язково є смислом висловлювання, але без підтексту немає смислу» [89, с. 62].

У сучасних дослідженнях домінує розуміння підтексту як способу актуалізації смислових зв'язків тексту. Як зауважує Л. О. Голякова, «сутність підтексту полягає в тому, що за допомогою поверхневої структури тексту у свідомості читача оживляються смислові зв'язки, які вже були в його минулому досвіді. Отже, глибинний смисл твору досягається за допомогою вербального стимулу, який визначає напрям пошуку, а семантична структура підтексту детермінується асоціативними зв'язками між контекстом – стимулом та реакцією – минулим досвідом інтерпретатора» [77, с. 167], що дає підстави авторові визначити текст як полідетерміноване явище. Дослідниця акцентує увагу на динаміці підтексту, його варіативності, що повністю узгоджується з досліджуваною нами концепцією образу як динамічної одиниці смислу: «За кожною декодованою підтекстовою інформацією заходить мовна особистість, сутність якої є незбагненою таємницею безкінечного розмаїття комбінування тілесної матерії з духовною силою, що забезпечує динаміку підтексту, яка визначає ступінь його варіативності» [77, с. 167]. Л. О. Голякова співвідносить поняття підтексту з концептом твору, тобто з його глобальним смислом, які співвідносяться один з одним як загальне й часткове. Виявляється підтекст за допомогою вишукування його сигналів у тексті й подальшого синтезу – аналізу

з урахуванням взаємодії прирощень смислу. Такими сигналами виступають семантичні емоційні та смислові зв'язки та їхня взаємодія.

Отже, згідно з зазначеною концепцією, аналіз підтексту полягає в інтерпретації тексту за допомогою відшукування сигналів підтексту та їхнього аналізу – синтезу в підтекстові смисли з урахуванням взаємодії прирощень смислу в окремих тематичних ланцюгах з метою виявлення концепту твору, тобто його глобального смислу.

У рамках нашого дослідження цікаво буде простежити, як відбувається транспонування індивідуально-образного смислу, що формується в полі перекладача і є проекцією підтексту в процесі перекладу. Для цього проаналізуємо декілька варіантів перекладу одного тексту. Як матеріал для аналізу ми використали фрагмент тексту книги Т. Мертона «Нові зерна контемпляції» [302] (Thomas Merton «New seeds of contemplation» [325]).

Текст оригіналу:

In all situations of life the “will of God” comes to us not merely as an external dictate of impersonal law but above all as an interior invitation of personal love. Too often the conventional conception of “God’s will” as a sphinx-like and arbitrary force bearing down upon us with implacable hostility, leads men to lose faith in a God they cannot find it possible to love [325, с. 15].

Тексти перекладу:

1. У всіх життєвих ситуаціях «Божя воля» приходить до нас не як зовнішнє веління чи диктатура безособового закону, а насамперед як внутрішнє запрошення особової любові. Часто традиційна концепція «Божої волі», як загадкової істоти, подібної до сфінкса і деспотичної сили, що накидається на нас з невблаганною ворожістю, призводить до того, що люди втрачають віру в Бога, якого вони не здатні полюбити [302, с. 23].

2. У будь-якій життєвій ситуації «Воля Божя» сходить на нас не просто як зовнішня настанова неупередженого закону, а перш за все, як внутрішнє запрошення до особистої любові. Занадто часто загальноприйняте розуміння «Волі Божої» як суворої, схожої на могутню постать Сфінкса, довільної сили,

яка обрушується на нас із безжальною ворожістю, призводить до того, що люди втрачають віру у Бога, якого вони не в змозі полюбити [з матеріалів лінгвоперекладацького експерименту].

3. В усіх життєвих ситуаціях «воля Божя» посилається нам не як офіційний примус безликого закону, а, передусім, як інтимне запрошення до одноликої любові. Дуже часто помилкове розуміння «Божої волі» як загадкової деспотичної сили, що кидається на людину з невмолимою ворожістю, змушує її втратити віру у Бога, не кажучи вже про любов до нього [з матеріалів лінгвоперекладацького експерименту].

Як можемо побачити з наведених варіантів перекладу, образ волі Божої для людини, змальований автором, передається перекладачами індивідуально, відповідно до образів, що утворюються в їхній свідомості. Наприклад, вираз *a sphinx-like force* передається в словах загадковості та суворості, зберігаючи у двох варіантах образ Сфінкса; вираз *conventional conception* створює образ традиційності, загальноприйнятності або навіть помилковості тощо. Отже, тексти перекладу створюють образ гнітючої безнадійності для тих, хто сприймає волю Божу не як вияв любові, не як заклик до близького спілкування, а як ворожу, завжди засуджувальну силу. Цей образ виникає у свідомості перекладачів і передається завдяки підтексту, що викликає асоціації у вигляді «деспотичної сили», «безжальної ворожості», «нездатності любити Бога».

Смисл, що породжується підтекстом, було визначено як індивідуально-образний, оскільки образ, який виникає у свідомості перекладача, є неповторним та унікальним для кожного перекладача.

І якщо підтекст як явище лінгвістичне визнано полідетермінованим, то підтекст як перекладацький феномен є поліваріантним. Нюанси сприйняття підтексту кожним перекладачем породжують нову мовну матерію, виявляють нову грань підтексту. Це наводить на думку про те, що варіативність є буттям тексту вихідною мовою, а потенційно гармонійних перекладів може бути сила-силенна. Жоден найвдаліший та обґрунтований переклад не може претендувати на те, щоб вважатися єдиним правильним, оскільки його може виявитися

недостатньо для розуміння всієї інформації, закодованої автором. Що багатший твір, то глибший його підтекст й, відповідно, підтекстовий смисл, який умовно було названо індивідуально-образним. Талановиті твори, чи то художній твір, чи то науковий трактат, можуть стати об'єктом численних перекладів, і кожний переклад розкриє «видимий» конкретному перекладачеві образ, його підтекст, і лише їхня сукупність дозволить зрозуміти істинний надглибинний підтекст.

Переклад підтекстової інформації вимагає від перекладача значного інтелектуального та емоційного напруження, розумового уявлення ситуації, що відображається, її переосмислення й вибудовування на ґрунті індивідуально-образного смислу нових смислових комплексів у вигляді умовиводів, аргументацій, міркувань.

Отже, підтекст, як імпліцитний текстовий вимір, є істотним чинником аналізу, оскільки він, разом з іншими імпліцитними текстовими вимірами, детермінує розгортання перекладацького простору, формуючи індивідуально-образний смисл у полі перекладача як компонент інтегрального смислу цілого тексту.

Як було зазначено вище, контекстом вважаємо такий імпліцитний текстовий вимір, який здатний продукувати смисл адресата. Цей смисл названо рефлексивним, оскільки адресат рефлектує модальний та індивідуально-образний смисли в полі реципієнта.

Про роль контексту писали О. С. Ахманова, Л. О. Голякова, Г. В. Колшанський, Ю. М. Лотман та інші. Вихідною прийнято вважати позицію Ю. М. Лотмана, який відводить контекстові роль регулятора в мові, який знімає смислову невизначеність та багатозначність за допомогою добору таких мовних одиниць, які сприяють актуалізації потрібного значення. Інші автори виокремлюють горизонтальний та вертикальний контекст, розуміючи горизонтальний контекст як його лінійне вербальне вираження, а вертикальний контекст як нелінійну ієрархію смислових одиниць у тексті. Суб'єкт, що сприймає, свідомо чи несвідомо, вибудовує свою семантичну гіпотезу відповідно до горизонтального або вертикального контексту шляхом рефлексії,

тому смислове поле реципієнта в перекладацькому просторі названо рефлексивним. У найширшому значенні контекст є таким виміром тексту, який пронизує як поверхневий, експліцитний рівень, так і глибинний, імпліцитний рівень. У рамках досліджуваної концепції нас цікавить імпліцитний рівень, що співвідноситься з осмисленням тексту перекладу реципієнтом. Ще Б. О. Ларін [148] увів поняття «обертон смислу», що стосовно сприйняття тексту реципієнтом означає виокремлення імпліцитної фонові інформації, релевантної в даній перекладацькій ситуації. Можна припустити, що інформація, яка є енциклопедичними знаннями реципієнта, потрапляє в заданий контекст як крізь фільтр й набуває в ньому більшої ємності, насиченості, значущості, стаючи свого роду обертоном смислу. Крім того, важливо враховувати, що в процесі міжмовної динаміки домінування одного з полів проявляється тією мірою, якою перекладач здійснює транспонування, проєціювання смислів вихідного тексту, яку перекладацьку стратегію він обирає: адаптивну чи резистивну. Щодо ролі контексту в процесі перекладу можна сказати, що адаптивний переклад орієнтований культуру, що приймає, тому роль контексту зростає.

Як було зазначено вище, контекст є істотним лінгвоперекладацьким чинником, але його роль залежить від обраної перекладачем стратегії. «Вагомість» рефлексивного смислу зростає зі збільшенням ролі контексту. Наведемо приклад:

Текст оригіналу:

A business leader told me that, in his opinion, there is a shortage of visionaries entering the marketplace. «There are lots of nuts-and-bolts people in business these days,» he said, «people who will do exactly what they're told to do, exactly the way they're told to do it – no more, no less. There are plenty of robots, but precious few idea people. We need people with imagination, people who think overtime, who find ways to make improvements or increase efficiency» [323, с. 35-36].

Текст перекладу:

Успішний бізнесмен якось ділився зі мною, що, на його думку, є дуже мало прозорливих людей на ринку праці. «Сьогодні люди, які займаються бізнесом, дуже приземлені, – сказав він, – вони будуть робити те, що їм скажуть, так, як їм скажуть – ні більше, ні менше. Дуже багато робіт, але мало людей з креативними ідеями. Нам потрібні далекоглядні люди, люди, які більше думають, які шукають шляхів для вдосконалення чи зросту продуктивності» [294, с. 34-35].

Безсумнівно, у цьому випадку має місце адаптивна стратегія перекладу, спрямована на оптимальне сприйняття тексту українськомовними читачами. Перекладач створює образ, який легко вписується в контекст українського реципієнта: *nuts-and-bolts – приземлені, precious few idea people – мало людей з креативними ідеями, people with imagination – далекоглядні люди*. Отже, він створює контекст, що сприяє породженню рефлексивного смислу в полі реципієнта, збагачуючи цим інтегральний смисл.

Інтертекст розуміємо як такий імпліцитний текстовий вимір, який співвідноситься із загальнокультурною та міжкультурною детермінованістю, міжтекстовою поліфонією, феноменом прецедентності та дискурсивності, енциклопедичністю суб'єктів перекладацької комунікації. У рамках концепції перекладацького простору категорія інтертекстуальності набуває нового звучання, оскільки фатичне поле, з яким співвідноситься інтертекст, є найважливішим компонентом породження гармонійного тексту перекладу. Фатичне поле формує асоціативно-семіологічний смисл, що посідає в ієрархії смислів найвищу позицію як кульмінація процесу взаємодії мов та культур.

Термін «інтертекстуальність» було введено в лінгвістичний ужиток Ю. Кристєвою в 1969 році. Теоретичні основи інтертекстуальності було закладено в працях Р. Барта, М. М. Бахтіна, Ю. М. Караулова, Ю. М. Лотмана, Ю. С. Степанова та інших. Поняття інтертекстуальності сягає корінням ідеї «чужого слова» М. М. Бахтіна, його уявлення про поетичну мову як діалог та амбівалентність [26; 136]. Діалогічність для Бахтіна – це справжня сфера існування мови: процес спілкування є знаковим обміном, а не продуктом

однобічного індивідуалізованого творення. У будь-якому висловлюванні актуалізується система взаємовіднесених цінностей, виражаються позиції різних суб'єктів, що викликає виникнення діалогічних відносин. Як сукупність діалогізованих елементів, будь-який текст є також сукупністю амбівалентних елементів, оскільки він піддається як мінімум подвійному прочитуванню. Але якщо М. М. Бахтін об'єднує поняття діалогізму та амбівалентності поняттям інтерсуб'єктивності, то Ю. Кристева так оцінює його внесок у розвиток цього напрямку лінгвістичних досліджень: «Однак у цьому разі брак суворості слід розглядати як відкриття, зроблене Бахтіним у галузі теорії літератури: будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продуктом убирання та трансформації якого-небудь іншого тексту. Отже, на місце поняття інтерсуб'єктивності стає поняття інтертекстуальності» [136, с. 429].

Концепція Ю. Кристевой надає ключ до розуміння співвідношення тексту та інтертексту, які вона розглядає з трьох позицій. По-перше, літературний твір вона розуміє не як певну точку зі стійким смислом, а як місце перетину текстових площин, як діалог письменника, одержувача, персонажа, утвореного теперішнім та попереднім культурним контекстом. По-друге, виникнення інтертексту є результатом процедури «читання-письма», кожний текст є лише перетином інших текстів. По-третє, інтертекст є динамічним явищем, інтертекстова структура виробляється відносно іншої структури, а не є наявною сама по собі, і виникнення твору передбачає реструктурувальну трансформацію всього інтертекстового матеріалу. У результаті з будь-якої точки тексту розходиться множинність слідів, що перетинаються, які відсилають один до одного, утворюючи безперервну, безкінечну мережу [142, с. 244].

Отже, починаючи зі згадки про «два голоси» М. М. Бахтіна і до введення поняття інтертекстуальності Ю. Кристевой, ідея про те, що будь-який текст є включеним в історію, культуру народу, і будь-яка культура, історія є включеними в текст, що кожний текст є сукупністю попередніх літературних текстів, входить до сфери лінгвістичних інтересів. Концепція перекладацького простору дозволяє розглянути ці проблеми в аспекті перекладу і є сприятливим

середовищем для включення інтертексту в систему тих імпліцитних текстових вимірів, які детермінують не тільки поля перекладацького простору, а й смисли, що стоять за ними.

Проблема інтертекстуальності долучається до проблеми лінгвокультурологічного підходу до аналізу тексту. У дослідженнях О. В. Михайлової [171] подається визначення інтертекстуальності багатовимірного зв'язку окремого тексту з іншими текстами, який є систематизувальною категорією, що співвідноситься з іншими систематизувальними категоріями. В статті В. В. Васильєвої, яка аналізує співвідношення понять текст та культура, ґрунтуючись на працях Л. М. Мурзіна, висновується, що саме текст пов'язує мову та культуру, при цьому мова звертається до механізму мовлення, а культура – до позамовної дійсності. Як продукт ментальної діяльності людини, текст породжується культурою та належить їй. У тексті проявляються національно-специфічні риси культури.

У процесі перекладу національно-культурну належність тексту як його невід'ємну властивість, а також його загальнолюдську належність, інакше кажучи, культурологічний аспект аналізу тексту, може бути реалізовано в рамках фатичного поля перекладацького простору, яке описується як категорія інтертексту.

Отже, інтертекст умовно співвідносимо з фатичним полем. Семіотичний характер культури та семіотична природа тексту, інтерпретація якого є способом його інтеграції до культури, дозволили визначити диференційний смисл, що породжується фатичним полем тексту й співвідноситься з інтертекстом, як асоціативно-семіологічний.

Конкретний аналіз інтертекстуальних проявів може ґрунтуватися на виявленні формальних ознак інтертекстуальності. Як такі ознаки О. В. Михайлова називає маркованість та локалізацію. Маркованість розуміється як будь-яка формальна вказівка на належність тексту іншому автору. Локалізація є місцем розташування інтертекстуальних зв'язків у вигляді підрядника, а також затекстової або передтекстової інформації. При цьому Л. Кушніна наголошує,

що виявлення формальних ознак, які можна розглядати як експліцитну інтертекстуальність, полегшить здобуття асоціативно-семіологічного смислу під час перекладу тексту. Але набагато складнішим є виявлення імпліцитної інтертекстуальності, яка має, без сумніву, сутнісний характер і формує більшою мірою асоціативно-семіологічний смисл, що транспонується в процесі перекладу.

Категорія інтертекстуальності не вичерпується розумінням її значущості в художньому тексті. Науковий текст також немислимий без інтертекстуальних зв'язків, про що свідчить, зокрема, дослідження Л. М. Алексеевої. Аналізуючи специфіку перекладу наукового тексту, Л. М. Алексеева звертається до категорії інтертекстуальності, виявляючи прогресивний та регресивний типи її прояву в тексті. Розуміючи інтертекстуальність широко і визнаючи правомірність тлумачення цього терміна як синоніма поліпарадигмальності, дослідниця пояснює, що регресивна інтертекстуальність є її сутнісною властивістю, що створює умови для розуміння тексту та забезпечує стабільність наукової інформації. Водночас, прогресивна інтертекстуальність зумовлена гіпотетичністю інформації, яка передається, спрямованістю науки в майбутнє. Л. М. Алексеева пише: «Інтертекстуальність наукового тексту надає будь-якому науковому тексту характеру одвічно незавершеного діалогу. Це дозволяє адресанту формулювати своє відкриття, а адресату – розуміти його новизну та брати участь в його подальшому розвитку» [3, с. 24]. У рамках нашого дослідження вважаємо, що і регресивна, і прогресивна інтертекстуальність беруть участь у породженні асоціативно-семіологічного смислу, покриваючи собою фатичне поле в перекладацькому просторі, причому науковий характер тексту не є єдиною умовою прояву інтертекстуальності. Рівною мірою це стосується й інших жанрів, що ми намагаємося довести на матеріалі нашого дослідження. До того ж, Л. Кушніній вдалося виявити два інших типи інтертекстуальності, зумовлених специфічним, перекладацьким аспектом дослідження. Асоціативно-семіологічний смисл у фатичному полі є результатом перекладацького переосмислення за двома напрямками: з одного

боку йдеться про актуалізацію внутрішньомовного, внутрішньокультурного інтертексту, з другого, передбачається створення й розвиток міжмовного та міжкультурного інтертексту. Це означає, що перекладач прагне до того, щоб у читачів виникли асоціації, які вони мали раніше, оперуючи текстами рідною мовою, але його увагу також сконцентровано на створенні нових асоціативних ланцюжків, необхідних та достатніх для розуміння іншомовних текстів. Процес створення таких ланцюжків, як рідною, так і іноземною мовами, є безкінечним. Співвідношення двох видів інтертексту є варіативним та динамічним, воно визначається в кожному конкретному випадку нової перекладацької ситуації, що сприяє чи, навпаки, перешкоджає породженню асоціативно-семіологічного смислу в рамках фатичного поля. Наведемо приклад. Назва книги Д. Добсона англійською звучить як «*Love must be tough*» (James Dobson «*Love must be tough*» [318]). Далі йде приписка «*New hope for marriages in crisis*», яка не є частиною назви, але привертає увагу до теми. Буквальний переклад назви звучав би як «Любов має бути безкомпромісною» або «Любов без компромісів». Однак для людей, яких усе їхнє свідоме життя вчать шукати компроміси майже в усьому, така назва є дещо бентежливою. До того ж зміст книги пропонує відомості про розв'язання подружніх проблем у християнських сім'ях. Тому перекладач обирає такий варіант «*Якщо у подружжі криза*» [296], викликаючи, таким чином, відповідні асоціації й породжуючи асоціативний смисл.

Отже, інтертекст, що актуалізується чи створюється в процесі перекладацької або читацької рецепції, включає кожний текст у рамки як власної, так і іншомовної культури, ідентифікуючи культурні коди, потрібні для долучення до світової культури.

Затекст розуміємо як такий імпліцитний текстовий вимір, який пов'язаний з семіотично ускладненими характеристиками тексту, такими як сугестивність, креолізованість, а також супрасегментними особливостями: ритм, фонетичне аранжування тощо. Ці характеристики визначають енергетичне напруження та емоційно-експресивну насиченість текстів, вони

ірадіюють свій компонент смислу, який названо ірадіювальним і який формується в енергетичному полі тексту.

Категорію затексту недостатньо досліджено не тільки в аспекті перекладу, а й у загальнотеоретичному, мовознавчому плані. Можна припустити, що затекст, як імпліцитний текстовий вимір, проявляється в перекладацькому просторі у вигляді енергетичного поля – носія ірадіювального смислу. Існування енергетичного поля закономірно підтверджується тим чинником, що текст має енергетику, і, як довела у своїх дослідженнях Н. Л. Мишкіна, «... сам текст є проявленою формою енергії; він має власну – текстову – енергію, у якій «оживає» енергія слова» [183, с. 33]. Отже, енергожиття тексту, про яке пише Н. Л. Мишкіна і яке співвідносимо з енергетичним полем, існує об'єктивно і незалежно від того, розуміємо ми текст чи ні, інтерпретує його перекладач достатньою мірою чи ні. Важливо визнати той факт, що перекладацький простір детерміновано, з-поміж інших, енергетичним полем, що співвідноситься з затекстом.

Затекст можна розцінювати як «іраціональний підтекст». Ідеться про той компонент смислу, за якого форма стає значущою. Слід зауважити, що існує специфічний тип текстів, у яких план змісту стає джерелом ірадіювального смислу. Ідеться про тексти сугестивної спрямованості. У цих текстах іраціональний, неаргументований вплив одного суб'єкта на іншого, некритичне сприйняття повідомлення, відсутність логічного аналізу є домінантними характеристиками. До їхнього числа належать тексти пропаганди та реклами, комікси, креолізовані (відеовербальні) тексти, релігійні тексти, колискові та інші. Енергія слова в сугестивних текстах є більш насиченою, аніж у текстах інших типів. Відповідно, зростає роль затексту та ірадіювального смислу, що формується в енергетичному полі. Можна припустити, що їхня текстова природа є семіотично ускладненою. Як зауважує О. Є. Анісімова, «наявність негомогенних частин у структурі креолізованого тексту розглядається дослідниками як один зі способів створення комунікативного напруження, як у текстовому просторі, так і в просторі, що сприймає цей текст»

[5, с. 13]. У процесі сприйняття креолізованого тексту відбувається подвійне декодування закладеної в ньому інформації, оскільки спостерігається «накладання» концептів вербального тексту та зображення, що призводить до перебудови смислового коду реципієнта відповідно до його картини світу. Так виникає загальний концепт, створюється особливий образ, формується єдиний смисл.

Найяскравішим прикладом сугестивних текстів є текст Біблії та його переклади. Кожного року Біблія розповсюджується тиражами більше десяти мільйонів примірників до найрізноманітніших країн планети. Це найбільші тиражі й найбільша кількість перекладів – 2000 мов – у світі. І, звичайно, з надходженням розширених та інших перекладів, змінюється ритм, тобто затекст, одного і того самого тексту, що дозволяє по-новому прочитати найголовнішу книгу юдейсько-християнської культури.

У процесі перекладу відбувається проекція полів. Якщо інформацію було закладено в затекст, вона проеціюється також у затекст. Отже, затекст, проявляючись у найрізноманітніших мовних та немовних формах, за допомогою сегментних та супрасегментних засобів (наприклад, ритм), є джерелом породження особливого диференційного смислу, який було названо іррадіювальним. Породження та транспонування смислу, що відрізняє затекст від інших імпліцитних текстових вимірів, є істотним чинником, який поповнює інтегральний смисл цілого тексту. Водночас, ідентифікація затексту є набагато складнішою, ніж інших імпліцитних текстових вимірів, вона позбавлена стійких асоціацій, набагато менш прогнозована та контрольована, ніж аналогічні феномени, тому «пробудження» енергетичного поля, формування та транспонування викликаного ним іррадіювального смислу є самоцінним явищем у процесі створення гармонійного тексту перекладу.

Отже, ми розглянули співвідношення полів перекладацького простору та імпліцитних текстових вимірів зі смислами, що транспонуються. Установлена кореляція допоможе уявити та описати смисловий простір тексту сучасної протестантської літератури, зрозуміти взаємодію складових перекладацького

простору, що впливає на ступінь гармонійності смислотранспонування під час перекладу.

1.5. Гармонійний текст перекладу як результат гармонізації смислових просторів тексту оригіналу та тексту перекладу

Одним з ключових понять перекладацького простору є гармонійний текст перекладу – найвища мета процесу перекладу й результат процесу смислотранспонування, який розглядається Л. Кушніною з позиції синергетичної лінгвістики, а власне перекладацький простір як функціонуюча синергетична система, здатна до розвитку та саморозвитку. Процес смислотранспонування – безперервний прояв синергетичних процесів на рівні експліцитно вираженого змісту тексту та імпліцитно виражених текстових вимірів. Дослідниця розуміє гармонійний текст перекладу як «динамічне утворення, у якому синергія диференційних смислів породжує єдине смислове ціле, образ якого є відповідним до образу вихідного тексту» [142, с. 71]. Інакше кажучи, це такий текст, який виражає ту саму систему смислів, що й текст оригіналу, але в іншій мові, в іншій культурі.

Загалом, синергія полів перекладацького простору, що забезпечує процес смислотранспонування, могла б призвести до різних результатів. Але Л. Кушніна прогнозує позитивний вектор динаміки смислотранспонування, що й дозволило сформулювати його мету – породження гармонійного тексту перекладу. Згідно з Великим енциклопедичним словником, гармонія (грец. «armonia» – «зв'язність», «співрозмірність») – одна з базових цінностей європейської культури, «настановлення культури, що орієнтує на осмислення світобудови й людини з позиції убачення їхньої глибинної внутрішньої впорядкованості» [331, с. 162]. Гармонія розуміється як збалансованість, цілісність, узгодженість, злагодженість.

Як не скалярна, а векторна аксіологічна структура, гармонія виявляється достатньо природною категорією, яку може бути обрано як метавстановлювальну для багатьох процесів, що мають антропоцентричну

природу, зокрема для процесу перекладу. Категорійну сутність гармонії розкрито в дослідженнях С. С. Назмутдінової, яка розвиває концепцію перекладацького простору Л. Кушніної. Згідно з С. С. Назмутдіною, гармонія є метою перекладу й найвищим рівнем оцінювання якості перекладу. Гармонія означає, що перекладачеві вдалося транспонувати всі міжкультурні розходження між текстами / дискурсами мови оригіналу та мови перекладу. Інакше кажучи, з позиції категорії перекладацької гармонії можна припустити, що вибір варіанта перекладу – це зумовлене прагнення перекладача забезпечити не тільки міжмовну, а й міжкультурну узгодженість між оригіналом та перекладом. Це відбувається в тому разі, коли розгортання перекладацького простору супроводжується формуванням культурологічного смислу, який вбудовує оригінальний текст в інтертекст мови та культури, що приймає. Це означає віддзеркалення в перекладі інтертекстуальних зв'язків, прецедентних феноменів, культурно зумовлених ремінісценцій, темпоральних смислів, інакше кажучи, «відмінність» культур має знайти свою цінність в іншому мовному та культурному вимірі, в іншій системі. У цьому разі між текстами вихідної мови та мови перекладу виникають відношення узгодженості, впорядкованості, співрозмірності, врівноваженості. Дослідниця доходить висновку, що ані адекватність, ані еквівалентність не можуть бути визнані граничними категоріями, що детермінують якість перекладу. Гармонія – свого роду ідеал процесу й результату перекладу [184].

Розширюючи межі розгляду співвіднесеності еквівалентності, адекватності та гармонійності, вважаємо за потрібне навести думку автора концепції перекладацького простору, яка зауважує, що в найзагальнішому значенні адекватність розуміється як міра перекладацької точності, а еквівалентність як ступінь тотожності оригіналу та перекладу. Основні дискусії в царині теорії перекладу зводяться до з'ясування того, що вважати еквівалентним, де і як добиватися еквівалентності. Про це свідчать результати перекладознавчих досліджень, наприклад, розмежування формальної та динамічної еквівалентності в працях Ю. Найди, відмінності перекладацьких

стратегій – резистивної та адаптивної – в працях В. В. Демецької, І. Е. Клюканова та інших. У свою чергу, Л. Кушніна в пошуках співвідношення гармонійності та еквівалентності висуває припущення про те, що еквівалентність є окремим випадком гармонійності. Гармонія містить широкий спектр відношень – від тотожних до розбіжних, включаючи проміжні відношення – поступовий перехід від тотожності до розбіжності, від розбіжності до тотожності. Відповідно, еквівалентність, віддзеркалюючи тотожність, є окремим випадком гармонії [142, с. 177]. Стосовно адекватності Л. Кушніна припускає, що вона є видовим поняттям відносно еквівалентності та гармонії, які виступають як родові поняття. Інакше кажучи, адекватність є проявом еквівалентності, тому разом з нею також є окремим випадком гармонії. Дослідниця наголошує, що, поставивши за мету породження гармонійного тексту перекладу, не заходить у суперечність ані з адекватністю, ані з еквівалентністю, а розширює поле лінгвоперекладацького аналізу, розсуває рамки його розгляду.

У процесі розгортання перекладацького простору перекладач прагне гармонізації смислів текстів оригіналу та перекладу. Але процес смилотранспонування не є безперешкодним, у перекладацькому просторі можуть відбуватися зіткнення смислів та їхній конфлікт, здатний порушити гармонійне смилотранспонування. Перед перекладачем постає завдання мінімізації перекладацьких утрат, установлення балансу смислів та їхньої гармонізації в рамках перекладацького простору, успішне виконання якого призведе до створення гармонійного тексту перекладу.

Перейдемо до більш докладного розгляду процесу гармонізації. Як було зазначено вище, гармонізація відбувається в процесі багатовимірного розгортання перекладацького простору, яке в кожному конкретному випадку набуває особливих, неповторних форм. Л. Кушніна створила класифікацію принципів гармонійності, яка ґрунтується на типі відношень між вихідним та цільовим текстами. При цьому дослідниця зауважує, що в різних мовах ці відношення можуть виражатися по-різному. Спектр таких відношень включає в

себе відношення точної відповідності, у цьому разі йдеться про адекватність перекладу, відношення тотожності, що відповідає критерію еквівалентності, інші типи відношень між текстами оригіналу та перекладу, а також відношення між мовами та культурами. Для Л. Кушніної, як зазначалося вище, гармонійність, як найвищий критерій, включає в себе й адекватність, і еквівалентність, не суперечачи ні першій, ні другій. Грунтуючись на розумінні того, що гармонійний текст перекладу виражає ту саму систему смислів, що й текст оригіналу, дослідниця виробляє систему принципів гармонізації смислів у перекладацькому просторі, що містить таку градацію принципів гармонійності: адекватність; еквівалентність; зміна; розбіжність; поступовий перехід від тотожності до розбіжності; поступовий перехід від розбіжності до тотожності. Вона стверджує, що в усіх випадках відбувається гармонізація смислів тексту оригіналу та перекладу, але наголошує, що ця система є відкритою. Поняття гармонійності можна пояснити на одному з прикладів дослідниці, що ілюструє розбіжність диференційних смислів:

- Багатій? Бідняк?

- Richard? Miséreux?

Якщо перший компонент заголовка символізує відношення тотожності, то другий компонент вносить істотні розбіжності. Іменник «*miséreux*» означає людину, яка живе в злиднях. «В оригінальному тексті йдеться не про злидаря, а про бідняка. Розбіжності між індивідуально-образним смислом перекладача та рефлексивним смислом реципієнта, з одного боку, модальним смислом автора, з другого боку, є очевидними. Але ці розбіжності сприяють гармонізації смислів у рамках цілого» [142, с. 369-370]. Отже, приклад ілюструє, з одного боку, адекватність перекладу першого компонента, з другого боку, перехід від розбіжності до тотожності, тобто перехід до гармонійності.

У процесі міжмовної та міжкультурної взаємодії, якою є переклад, перед перекладачем постає завдання пошуку значення крізь призму двох мов та культур, тобто передача не значення, а співзначення. Згідно з Л. Кушніною, гармонійний переклад є шуканим співзначенням. Гармонійність як властивість,

що сприяє збереженню цілісності тексту, трактується вченою як «найвищий рівень в синергії смислів», а досягнення гармонії означає, що «зіткнення мов та культур набуло форми їхньої взаємодії, зіткнення мовних свідомостей комунікантів набуло властивості їхнього взаєморозуміння» [142, с. 243].

Не можна обійти увагою впливу смислових відношень на дисгармонію смислів у перекладацькому просторі і, як результат, чинник породження дисгармонійного тексту перекладу, що співвідноситься з перекладацькими помилками та невідповідностями. Низька якість перекладу трактується з позиції концепції перекладацького простору як дисгармонія – конфлікт смислів текстів вихідної мови та мови перекладу. На думку Л. Кушніної, дисгармонія проявляється тоді, коли адекватність форми супроводжується неадекватністю змісту, яку вчена умовно позначає як квазіадекватність. Дисгармонія призводить до повної або часткової руйнації тексту перекладу і як наслідок до нерозуміння комунікантів. Дослідниця ілюструє це на прикладі перекладу французькою мовою речення «Була друга година ночі». Адекватний переклад лексеми «ніч» французькою мовою – *nuit*, але культурно зумовлений темпоральний смисл потребує для адекватності змісту лексеми *matin* – ранок. Учена визнає адекватний переклад у цьому разі дисгармонійним й розглядає таку квазіадекватність як дисгармонію. Можемо також зазначити, що лексема «ніч» є маркером фатичного поля, у якому породжується культурологічний смисл. Різне сприйняття й переживання концепту «доба», у розгляданому випадку в двох культурах, не дозволяє використання в тексті мови перекладу лексеми «*nuit*», що й призводить до асиметрії культурологічного смислу та породжує дисгармонію.

Висновки до розділу 1

1. Концепція перекладацького простору ґрунтується на основних психолінгвістичних закономірностях, властивих письмовій мовленнєвій комунікації й пов'язаних з виявленням смислотвірних та текстотвірних процесів.

2. Моделювання перекладацького простору відбиває реально існуючий континуум процесів та відношень, що виникають під час перекладу тексту з однієї мови іншою, з однієї культури в іншу. Перекладацький простір представляється як цілісне системне утворення, що динамічно розвивається та саморозвивається під впливом багатьох чинників, головним з яких виступає образ тексту.

3. Згідно з концепцією, що вивчається, перекладацький простір є польовою структурою нелінійної конфігурації. Загальнолінгвістичне поняття «перекладацький простір» сягає корінням понять текстового простору та функціонально-семантичної категорії. Воно формується навколо змісту тексту оригіналу та простягається до змісту тексту перекладу. Зміст вихідного тексту є інваріантом. Разом зі змістом текст виражає смисли, які є варіативними. Для вираження варіантів смислів у континуумі перекладацького простору виокремлюються його елементи – поля. Кожне поле виражає свій смисл, який у рамках концепції названо диференційним. Інтегральний смисл не є сумою диференційних смислів. Як властивість цілого тексту, він створюється взаємодією диференційних смислів.

4. У перекладацькому просторі розрізняють такі диференційні смисли: фактуальний, модальний, рефлексивний, індивідуально-образний, іррадіювальний, асоціативно-семіологічний. Диференційні смисли корелюють з полями перекладацького простору: змістовим полем, полем автора, полем реципієнта, полем перекладача, енергетичним полем, фатичним полем.

5. Смисл є ключовим поняттям перекладацького простору. Смисл є цілісною, імпліцитною, полісемантичною одиницею лінгвоперекладацького аналізу тексту. Смисл є лінгвістичним корелятом розуміння тексту. Сам перекладацький простір є смисловою моделлю процесу перекладу.

6. Текст та смисл є нероздільними поняттями. Текст є формою існування смислу. У перекладацькому просторі текст можна визначити як динамічну одиницю смислу, що транспонується перекладачем.

7. Для опису процесу перекладу в рамках концепції перекладацького простору потрібно виявити статус кожного імпліцитного текстового виміру та встановити їхнє співвідношення з полями перекладацького простору та зі смислами, що транспонуються. У результаті проведеного аналізу концепції перекладацького простору з'ясовано, що:

– передтекст – це такий імпліцитний текстовий вимір, який здатний продукувати смисл адресанта. Так у поле автора проєціюється модальний смисл.

– підтекст співвідноситься з образом тексту. Індивідуально-образний смисл формується в полі перекладача.

– контекст – це такий імпліцитний текстовий вимір, який здатний продукувати смисл адресата. Так у поле реципієнта проєціюється рефлексивний смисл.

– затекст – це такий імпліцитний текстовий вимір, який пов'язаний із семіотично ускладненими характеристиками тексту: сугестивність, креолізованість, супрасегментні характеристики тощо. Це іррадіювальний смисл, що формується в енергетичному полі.

– інтертекст – це такий імпліцитний текстовий вимір, який співвідноситься з загальнокультурною детермінованістю, міжособистісною та міжмовною поліфонією, феноменами дискурсивності, прецедентності тощо. Фатичне поле формує асоціативно-семіологічний смисл і є кульмінацією взаємодії мов та культур.

8. Найвищою метою процесу перекладу й результатом процесу смислотранспонування є гармонійний текст перекладу. Тракткування гармонії зводиться до такого: гармонія – співрозмірність частин та цілого, злиття в певних пропорціях різних компонентів об'єкта в єдине органічне ціле. Смыслові відношення, що виникають у перекладацькому просторі, можуть, з одного боку, призвести до породження гармонійного тексту перекладу (при цьому гармонія є найвищим рівнем в ієрархії оцінок якості перекладу, оскільки гармонійний текст перекладу виражає ту саму систему смислів, що й текст

оригіналу), а з другого боку, до перекладацької дисгармонії, яка розцінюється як квазіадекватність та квазіеквівалентність.

РОЗДІЛ 2.
КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІ ТА ЖАНРОВО-ІСТОРИЧНІ
ПАРАМЕТРИ ПРОЦЕСУ ГАРМОНІЗАЦІЇ СМISЛУ
В ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ ПРОСТОРІ РЕЛІГІЙНОГО ТЕКСТУ

Текст є формою існування та буття смислу. Тим більш потрібним, на нашу думку, є докладний аналіз глобального фону, на тлі та в рамках якого існує сам текст, що при цьому безпосередньо взаємодіє з цим глобальним фоном та впливає на нього. Ми розглянемо одвічно дискусійне питання взаємовідношень і співвідношення тексту і дискурсу, вплив когнітивної бази дискурсії та жанрово-історичного тла на процес сприйняття та розуміння, а відтак, і перекладу тексту, з метою подальшого застосування отриманих даних для доведення того факту, що наріжним каменем процесу гармонізації смислу під час перекладу є ступінь розуміння реципієнтом-перекладачем тексту як індивідуально-авторського задуму не нижчий від того рівня, на якому текст подається самим автором.

У 2000-му році вийшла книга авторки Чан Кім Бао «Текст та дискурс (крізь призму іньян концепції)» [241], у якій викладено основні положення методології наукового дослідження, що ґрунтується на давньосхідній філософії «І цзин» (Книги Змін) та розробленій в'єтнамським ученим професором Чан Ван Ко іньян-концепції стосовно вивчення мови. Сутність іньян-концепції полягає в такому:

1. Мова як космос являє собою єдність двох протилежних початків інь та ян. Те, що ми говоримо або чуємо від співрозмовника, те, що ми пишемо або читаємо (наприклад, слова, речення тощо), – все це існує реально, все це ми можемо сприймати своїми органами чуття, все це може творити будь-яка людина, яка говорить (пише) певною мовою. Це ян. Він постійно змінюється, змінюючи все навколо. З іншого боку, за всіма цими реальними актами (говоріння, письмо тощо) приховане щось глибинне. Це їхні образи, які теж реальні, але не сприймаються нашими органами чуття. Це інь. Її може «побачити» не кожна людина, а тільки учений, дослідник, теоретик. Різні

«бачення» породжують різні тенденції, школи. Таку реальність речей ми б назвали антиреальністю або віртуальністю (наприклад, система, структура тощо). Реальність та віртуальність – різні поняття, але вони єдині, як єдині в людини душа (інь) та тіло (ян). Цю єдність інь та ян ми називаємо Великою Межею (термін запозичено з Книги Змін і; він, на думку дослідниці, адекватно відбиває ідею єдності). Рух, взаємодія, взаємопроникнення та взаємоперетворення цих початків усередині Великої Межі є головним змістом східного погляду на мову.

2. Якщо мова уявляється як Велика Межа, то кожний компонент, що її утворює, також є Великою Межею, тобто він, у свою чергу, є єдністю інь та ян. Текст, наприклад, у розумінні дослідниці, є Великою Межею, у ньому єдині віртуальні сутності – системно-структурне творення тексту (інь) та реальні мовленнєвотвірні компоненти тексту (ян). Отже, текст є мікрокосмосом відносно мови як макрокосмосу. Це означає, що все, що характерне для макрокосмосу (мови), має бути віддзеркалено в мікрокосмосі (тексті).

3. Ін'ян-концепція визнає роль людини пізнавальною (когнітивною та творчою, прагматичною) силою, яка разом із системною (або системно-структурно-функціональною) силою утворюють єдине ціле, яке ми називаємо людською мовою, що і є істинним предметом та об'єктом лінгвістичного дослідження. Отже, можна побачити таку лінгвістичну модель, яка характеризується системоцентричністю (інь) та антропоцентричністю (ян). Цю модель дослідниця зобразила в такій схемі:

мова як Велика Межа

системоцентричність (інь)		антропоцентричність (ян)	
система, структура	функція	когнітивізм	прагматика
(інь)	(ян)	(інь)	(ян)

Цю схему, на думку дослідниці, цілком може бути застосовано до будь-яких мовних одиниць, зокрема й до тексту, який, як зазначалося вище, теж є Великою Межею.

Концепція іньян не виключає, а, навпаки, пропонує інтеграцію традиційних дослідницьких методів, таких як структурний, функціонально-семантичний, дескриптивний, метод компонентного аналізу, метод аналізу за безпосередніми складниками тощо.

Текст існує не як самоціль. Він функціонує в мовленні у вигляді дискурсу. Текст є потенціалом (інь), а дискурс – реалізацією цього потенціалу в мовленнєвій діяльності (ян). Іньян-концепція передбачає вирішення питання дискурсу в тісному зв'язку з питанням тексту як двох протилежних сторін однієї сутності. При цьому враховуються всі лінгвальні та екстралінгвальні чинники, що беруть участь в організації та функціонуванні тексту як засобу мовленнєвого спілкування. Структура дискурсу складається з двох компонентів: лінгвальний (інь), який утворюють системні мовні одиниці: словоформа та речення, й екстралінгвальний (ян), який утворюють ситуація, прагматичний, соціокультурний, психологічний та інші чинники. Дискурс характеризується категоріями актуального членування, пресупозиції, суб'єктивної модальності, конситуації та комунікативного акту. Текстові та дискурсивні категорії за всіх своїх відмінностей об'єднуються двома особливостями: об'ємністю (простором) організації та лінійністю (часом) прояву в мовленні компонентів. І текст є об'ємним та лінійним, і дискурс є об'ємним та лінійним [241, с. 3-7]. Викладена концепція демонструє, наскільки складними та, за наявності ще багатьох концепцій, невирішеними є питання щодо взаємодії тексту та дискурсу. Тому вважаємо за потрібне відбити в нашій роботі найбільш відомі погляди на цю проблему, щоб визначити в подальшому ступінь впливу зазначених особливостей на перекладацький простір тексту.

2.1. Основні характеристики дискурсу. Текст як базова матеріальна категорія дискурсу

Дискурсивний аналіз є дисципліною, коріння якої сягає вивчення мови, публічних промов і літератури. Головним історичним джерелом є класична риторика – наука, яка вивчала правила планування, організацію, специфічні

операції й «виконання» публічної промови. Пізніше ця наука втратила свою першорядність й на початку ХХ століття поступилася провідними позиціями іншим дисциплінам гуманітарного циклу. Нові дослідження й напрямки, що розвивалися на початку ХХ століття в соціальних та гуманітарних науках, призвели до неминучої появи дискурсивного аналізу тексту [266, с. 1]. Упродовж останніх років дискурс утверджується в системі комунікації здебільшого через поняття «текст» і «мовлення».

Дискурсологія виникла в 50-ті роки ХХ століття у Франції, звідки поширилася в інші країни. Поняття «дискурс» уперше вжив бельгійський лінгвіст Е. Б'юїссанс, який включив до соссюрівської дихотомії мови і мовлення третій елемент: «мова – дискурс – мовлення». У середині ХХ століття термін «дискурс» уживали в англо-американській та французькій науковій літературі на позначення мовлення, тексту загалом. Важливе значення для його опрацювання мали ідеї З. Харріса, М. Фуко, Т. ван Дейка та інших дослідників. Поява нового наукового підходу була спричинена намаганням учених не сприймати мовлення й продукт його витворення – текст – тільки через граматичні категорії, зосереджуючись на структурі речення, а звертатися до соціокультурних ситуацій, ментальних особливостей учасників комунікації, правил та стратегій створення й розуміння тексту.

Поняття «дискурс» є багатозначним у теорії тексту. У рамках французької традиції використання цього терміна сягає французьких структуралістів й постструктуралістів [239; 21,22; 136; 215].

У другій половині ХХ століття дослідження одиниць тексту виходить за межі речення, й текст вивчається з погляду комунікативного процесу. Один із засновників лінгвістики тексту, голландський мовознавець Тойн ван Дейк, розглядаючи дискурс як «зв'язну послідовність речень або мовленнєвих актів», визначав його як складне комунікативне явище, яке, крім тексту, містить ще й екстралінгвальні чинники (знання про світ, думки, настановлення, цілі адресата), потрібні для розуміння тексту [83, с. 8].

Термін «дискурс» набув широкого застосування з 1970-х років й наразі надзвичайно багатозначний та міждисциплінарний, оскільки використовується в лінгвістичних, філософських, літературних дослідженнях.

В одній з найновіших сучасних лінгвістичних енциклопедій О. Селіванова характеризує дискурс як «замкнену цілісну комунікативну ситуацію (подію), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлену різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.)» [338, с. 119-121]. У ЛЕС подано таке визначення дискурсу: «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними, прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий у подійному аспекті, мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їхньої свідомості» [7, с. 136]. Дискурс – це «мовлення, занурене в життя» [7, с. 137]. Усі ці визначення відбивають комунікативний підхід у дослідження дискурсу, який ураховує обставини й характеристики учасників спілкування. Дискурс – «це текст, занурений у ситуацію реального спілкування» [113, с. 271].

О. Ворожбитова звертає увагу на те, що термін «дискурс» варто вживати під час аналізу діалогу і полілогу, живого мовлення, продукowanego в усній формі, а також під час розгляду тексту як продукту мовленнєвої діяльності в соціокультурному й психолінгвальному контекстах [61].

Дискурс розглядається як складне комунікативне явище, яке включає акт створення певного тексту й віддзеркалює залежність мовленнєвого твору від екстралінгвальних обставин [137, с. 13-14].

Комунікативний підхід ґрунтується на аналізі комунікативних обставин як смислотвірного компонента тексту. В. Карасик виокремлює такі компоненти: 1) учасників спілкування (статусно-рольові й ситуативно-комунікативні характеристики); 2) умови спілкування (сфера спілкування, комунікативне середовище); 3) організацію спілкування (мотив та цілі); 4) способи спілкування (канал і режим, стиль і жанр спілкування) [114, с. 187].

Сучасний український лінгвіст Флорій Бацевич кваліфікує дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, письмову, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних та позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретними формами життя, залежними від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [27; 28].

М. Макаров виокремлює три підходи й виводить загальну формулу, за допомогою якої визначає дискурс: 1) підхід формально-орієнтований: це визначення дискурсу як мови вище від рівня речення; 2) функціональний: це визначення дискурсу як використання мови у всіх різновидах; 3) ситуативний: це визначення дискурсу як сукупності психологічних, культурних й соціально значущих обставин та умов спілкування [161, с. 68-75].

Представник французької школи аналізу дискурсу, славіст Патрік Серіо подає вісім значень дискурсу: 1) еквівалент поняття «мовлення» в соссюрівському значенні, тобто будь-яке конкретне висловлювання; 2) одиниця, що за розмірами більша, ніж фраза; 3) вплив висловлення на адресата з урахуванням ситуації висловлювання; 4) бесіда як основний тип висловлення; 5) мовлення з позиції мовця, на протигагу розповіді, яка не враховує зазначеної позиції; 6) уживання одиниць мови, їхня мовленнєва актуалізація; 7) соціально або ідеологічно обмежений тип висловлювання, властивий певному соціуму; 8) теоретичний конструкт, призначений для досліджень витворення тексту [215, с. 26-27].

Незважаючи на те, що поняття «дискурс» мовознавці використовують у різних значеннях, однак усі вони пов'язують його з комунікацією, сукупністю мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, а також з пізнанням, осмисленням і презентацією світу.

Сучасна українська лінгвістка Н. Сукаленко вважає, що цей термін знаходиться між текстом, контекстом, функціональним стилем, підмовою тощо [224].

Осмислення й презентація дають підстави ототожнювати дискурс, як зазначає Ф. Бацевич, з усіма виявами комунікації в суспільстві (комунікативний, мовний, вербальний, невербальний, дискурс мовчання); з комунікацією в межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний); з виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний).

Залежно від інформації (раціональна, духовна віра, світобачення, поривання), носієм якої є дискурс, його поділяють на об'єктивний, суб'єктивний, правди, істини, брехні, духовний, сакральний, релігійний, філософський, метафізичний, християнський, православний, міфологічний, міфічний, апокаліптичний, символічний [27; 28].

Дехто з сучасних учених (О. Власова, Н. Волкогон, Г. Жуковець, О. Ільченко) ототожнює дискурс з предметом дослідження різних наук (соціологічний, політологічний, філологічний), сприймає його як вияв культурної комунікації (дискурс культури, модернізму, постмодернізму), етнокультурних особливостей спілкування (міжкультурний, різномовний, іншокультурний), культурно-історичних особливостей комунікації (дискурс Нового часу, Відродження) [94, с. 44].

Також соціальні, вікові та статеві характеристики учасників комунікації часто ототожнюють з типами дискурсу (політичний, влади, радянський, молодіжний, дитячий, феміністичний, радикальний). Поняття дискурсу асоціюють з типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою (монологічний, діалогічний, наративний, риторичний, іронічний тощо), особливостями окремої людини та груп людей (особистісний, неповторний, колективістський, авторитарний).

Ф. Бацевич розглядає дискурс як функціональний стиль, різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художньо-белетристичний, діловий,

літературний), різновид функціонального стилю, його реалізацію в різних сферах спілкування (юридичний, судовий, газетний, радіодискурс, кінодискурс, театральний, у сфері публік релейшнз, рекламний, святковий), також як жанр художньої літератури (прозовий, ліричний, драматичний) [27; 28].

У працях французького вченого М. Фуко поняття дискурсу розглядається в широкому, загальнокультурному значенні. Дискурс виступає як частина «дискурсивної практики», сукупної множини сфер людського пізнання. Розмірковуючи про історичну зумовленість дискурсу, М. Фуко стверджує, що дискурс – це не просто сукупність знаків, що використовуються на позначення предметів і явищ. Це дещо більше, що й підлягає дискурсивному аналізу, співвідносить події з дискурсом [239]. Істотним моментом у концепції дискурсу М. Фуко є системність мовних явищ, загальних принципів їхнього використання. Дискурсивний аналіз включає правила, що характеризують певні дискурсивні практики.

Цей аспект дискурсу розкриває Ю. Степанов й подає лінгвофілософське тлумачення дискурсу як використання мови для вираження ментальності. Дискурс існує в текстах, «за якими постає особлива граматики, особливий лексикон, особливі правила слововжитку й синтаксису, особлива семантика, – врешті-решт – особливий світ» [222, с. 676].

Отже, у зазначених трактуваннях дискурсу М. Фуко й Ю. Степанов розглядають його як особливу мовленнєву формацію, пов'язану з певною галуззю людського пізнання й комунікації.

У сучасній лінгвістиці термінологічна проблема визначення дискурсу й тексту розв'язується за трьома напрямками: 1) ототожнення понять; 2) розмежування понять; 3) включення тексту до поняття «дискурс».

Розмірковуючи над проблемою дискурсу, М. Хеллідей пояснює взаємовідношення дискурсу й тексту за допомогою метафори «погода-клімат». Це одне й те саме, тільки розглядається з різних позицій [277].

У ранніх дослідженнях учені ототожнювали текст із письмовою комунікацією, а дискурс – з усною.

Розмежування понять «дискурс» та «текст» подано в праці В. Борботька, який вважає, що текст – це більш загальне поняття, ніж дискурс, оскільки текст є послідовністю одиниць будь-якого типу. Дискурс – це той самий текст, але він складається з комунікативних одиниць мови – речень і більших єдностей, які перебувають у постійному смисловому зв'язку, що забезпечує його сприйняття як цілісного утворення [43, с. 104].

У роботі Т. Єщенко у вигляді таблиці подано узагальнені відмінності тексту та дискурсу [94, с. 45-46]:

Таблиця 1

Порівняльна характеристика тексту і дискурсу

№ з/п	Текст	Дискурс
1	2	3
1	Вторинний	Первинний. З часом стає текстом, який адресат може знову перетворити на дискурс, збагативши його внаслідок своєї діяльності (когнітивної, психологічної, естетичної тощо)
2	Це ніби «застиглий» дискурс, який «зупинили», вилучили обставини, учасників комунікації з їхніми психічними, когнітивними, соціальними особливостями, часом, місцем, обставинами спілкування	Містить дискурсивний контекст, тобто «живі» обставини спілкування, учасників з їхніми психічними, когнітивними, соціальними особливостями, часом, місцем тощо
3	Одиниця лінгвістичного аналізу, складається з речень	Одиниця комунікативного аналізу, складається з висловлень, які об'єднують і самі речення, і соціальний контекст їхнього використання
4	Одиниця лінгвальна	Одиниця соціолінгвальна, інтерактивна
5	Предикативна одиниця	Мовленнєва дія, або мовленнєвий акт
6	Паралінгвістичні засоби (окрім усних текстів) не виявляються	Паралінгвістичні засоби виявляються повною мірою
7	Одиниця статична (структура)	Одиниця динамічна (функція)
8	Є фрагментом дискурсу, його елементарною базовою одиницею, частиною	Є континуумом, корпусом текстів, об'єднаних сферою знань, часовим періодом, предметом, темою
9	Має постійний склад комунікантів	Не має постійного складу комунікантів
10	Результат мовленнєвої діяльності	Мовленнєва поведінка, мисленнєво-комунікативна діяльність, процес протікання комунікації, цілеспрямована соціальна дія

11	Породження і розуміння тексту не синхронізовані	Породження і розуміння дискурсу синхронізовані
12	Відсутній контакт між адресантом і адресатом, оскільки текст є результатом, посередником такої взаємодії	Найвний безпосередній контакт між адресантом і адресатом
13	Вужче поняття	Ширше поняття
14	Дискретний	Недискретний
15	Конструювання ментальної реальності	Віддзеркалення реальності

Р. Барт сформулював основну опозицію постструктуралізму – твір / текст. Твір – це «речовий фрагмент, що займає певну частину книжкового простору», «твір виглядає зримо», «твір загалом функціонує як знак» [21, с. 415-416]. Текст Р. Барт розуміє як «процес роботи, виробництва», унаслідок якого й з'являється твір. Текст являє собою безперервний рух думок. Тому текст є рухомих й рухається він крізь твір [21, с. 415]. Текст – це пам'ять, якою, незалежно від своєї волі, володіє письменник, який, у свою чергу, перебуває в оточенні різноманітних дискурсів. З цього випливає, що «будь-який текст одночасно є й твором, й інтертекстом» [132, с. 37]. Будь-який твір, що сприйняли й зрозуміли, повною мірою є текстом.

Представник Тартуської лінгвістичної школи Ю. Лотман стверджував, що текст і художній твір – не одне й те саме. Текст є компонентом художнього твору, але художній ефект виникає внаслідок зіставлення тексту зі складним комплексом життєвих та ідейно-естетичних уявлень [159].

Твір і текст, на думку В. Різуна, мають різний генезис, різну історію, різні правила оформлення, хоча взаємно впливають один на одного: так, текстова форма сприяла і сприяє розвитку монологічного мовлення й виникненню великих творів. Слід усвідомлювати, що текст – це штучний бар'єр між автором та читачем, без якого людство себе не мислить. Тому існує проблема: як зробити так, щоб цей бар'єр ставав меншим, щоб форма тексту не перешкождала спілкуванню автора з читачем. Уявлення про твір як самотійну, відірвану від автора змістову систему – це продукт абстрагування, відриву результатів розумової діяльності людини від неї самої. Такий відрив був

можливим тільки завдяки відчуженню твору від автора, пов'язаному з виникненням письма і друку. Текст і є формою відчуження твору від автора [210].

У вигляді тексту твір набуває відносної автономності й відносно самостійного побутування. Семантикою тексту завжди є твір. Саме тому сформувалась традиція ототожнювати текст із твором і не бачити між ними різниці. У деяких випадках ця різниця буває непринциповою, наприклад, коли йдеться про актуальність теми твору і тексту, їхню тематичну класифікацію, фактаж тощо. Твір як ментальну проекцію автора пізніше оформлюють у фізичний носій – текстовий відповідник, без якого може існувати твір (йдеться про життя твору в думках автора). До того ж текст не завжди є фіксацією твору, наприклад тексти - переліки технічних характеристик, добірку слів у виданнях-практикумах як один з різновидів вправ на закріплення правопису не можна назвати творами [94, с. 47].

У роботі Т. Єщенко у вигляді таблиці також подано диференційні ознаки тексту і твору [94, с. 47-49, див. Додаток А].

Отже, текст як об'єкт літератури корелює за змістом з грою, за формою – з ритуалом, як елемент культури постає важливим інгредієнтом конвенційних канонів і традицій. У текстах водночас можуть бути репрезентовані реальні та ірреальні події, збережені традиції минулого, створені шляхом домислювання і фантазування нові моделі картин світу [94, с. 49].

Концептуально споріднені поняття «текст», «дискурс», «твір» у мовленнєвій площині співвідносяться як «форма і зміст». Деякі учені диференціюють поняття «дискурс» та «текст» за допомогою чинника «ситуації». Дискурс трактується як «текст + ситуація», а текст розглядається як «дискурс – ситуація» [162, с. 87; 284, с. 240]. У сучасній лінгвістиці текст розглядається як інструмент і продукт пізнавально-комунікативної діяльності, яка відбувається в процесі віддзеркалення дійсності суб'єктами пізнання. Такий підхід до тексту аналізується у функціонально-прагматичній парадигмі, у рамках якої вивчається проблема мови в дії, і текст у динаміці є головним

дослідницьким феноменом [14, с. 3]. І саме цей підхід увів до дослідницької парадигми суб'єктів текстової діяльності: того, хто говорить/автора й того, хто слухає/реципієнта.

Дослідження тексту в динаміці ґрунтується на аналізі зв'язку мови, свідомості й світу в когнітивній зумовленості. Згідно з концепцією тексту, запропонованою А. Барановим, особливості текстової діяльності полягають у такому:

1) вона пов'язана з матеріальною діяльністю, що вплетена в неї й зумовлюється маніпулятивною властивістю природної мови;

2) когнітивною опорою є індивідуальна когнітивна система (ІКС), за допомогою якої в індивіда акумулюються різноманітні знання й крізь яку відбиваються соціокультурні умови здійснення текстової діяльності;

3) ця діяльність існує у двох взаємопов'язаних процесах: породження й розуміння текстів – і відбувається в різних нормативно-ціннісних системах, які зумовлені гетерогенністю мислення й культури [14, с. 11].

Центральним моментом у динамічній лінгвістиці виступають «Его» автора й реципієнта [16, с. 4]. Аналіз текстової діяльності можна проводити з позиції породження тексту (авторська інтроспекція) та з позиції розуміння тексту (інтроспекція реципієнта) або «з позиції загальних проблем породження й розуміння текстів у певних соціокультурних умовах реального світу (аналіз спостерігача-дослідника)» [14, с. 25].

У комунікативній ситуації дискурс бере до уваги закономірності руху інформації, натомість сам розглядається як поняття «мовлення», «текст». Отже, стає очевидним, що головним аспектом є аналіз мовлення. М. Бахтін писав, що життя є діалогічним й жити – означає брати участь у діалозі [26, с. 318]. Дискурс є живим мовленням, у якому беруть участь люди. У працях ван Дейка ми постійно спостерігаємо поняття «той, хто говорить», «той, хто слухає», «учасники комунікації». Текст, у певному сенсі, означає діалог.

Дискурс протиставляється тексту як динамічне статичному. Дискурс має характеристики живого мовлення: він народжується, живе, вмирає, він є

спонтанним, непередбачуваним, цілеспрямованим. Дискурс – це комунікативна подія. Текст статичний за своєю природою, упорядкований і канонічний, текст викладається, він – вічний.

У найширшому розумінні текст визначається «текстуальністю», що ґрунтується не тільки на таких властивостях, як зв'язність, цілісність, але й інтенційність, прийнятність, ситуативність, інтертекстуальність й інформативність [386, с. 417; 260, с. 48-49; 177, с. 11-15]. Перші два компоненти – зв'язність і цілісність – є основоположними й найбільш очевидними для реципієнта тексту, вони формують уявлення про подійну структуру тексту, його зміст. Ці базові компоненти тексту дають змогу читачеві створити фундамент сприйняття.

Іntenційність є характеристикою тексту, оскільки автор має певну мету, створюючи текст, щоб реципієнт у процесі текстової діяльності дійшов певних висновків, умовиводів, які сприяли б ментальній еволюції [267, с. 40]. Інтерпретаційний підхід залежатиме від особливостей дискурсивних практик, зокрема від того, який текст інтерпретується.

Прийнятність – це відповідність соціальним нормам і стандартам сприйняття тексту [90, с. 248], які існують у конкретному суспільстві. У цьому разі йдеться про тексти, які є прийнятними для розуміння індивідами, які належать до різних соціумів, залежно від їхнього соціального становища та інтересів.

Ситуативність тексту зумовлена принципом формалізації подій когнітивними структурами людини, згідно з яким у процесі формалізації всі елементи події розподіляються відповідно до їхнього функціонального навантаження й набирають вигляду ментальної моделі події [211, с. 56; 122, с. 154]. Ситуативність дає змогу авторові згортати інформацію, опускаючи деталі, що не впливають на повноту розуміння тексту. Завдання реципієнта в цьому випадку – здійснити процес розгортання або відновлення інформації, що є опущеною, у процесі розуміння тексту.

Інтертекстуальність містить інформацію безлічі текстів, це своєрідне сховище текстів, текстовий простір, який постійно доповнюється, взаємодіє з текстами. Кожний новий текст є продуктом діяльності, взаємодії й взаємодоповнення. Увесь накопичений текстовий досвід відіграє величезну роль у створенні й інтерпретації текстів.

Інформативність є одним з основоположних компонентів. Кожний текст містить відому, стару інформацію, яка є фундаментом для створення нової. Головною функцією письмового тексту є трансляція знань від одного покоління людей до іншого [90, с. 42]. Нова інформація має дві форми: первинну, безпосередньо подану в тексті, і вторинну, створену читачем у процесі інтерпретації тексту.

Параметри, наведені вище, є потенційними характеристиками тексту й часто не усвідомлюються звичайним реципієнтом під час сприйняття тексту.

Крім цього, незважаючи на значні відмінності двох понять, спостерігається певна схожість у визначеннях дискурсу й тексту. Дж. Ліч вважає, що дискурс утілюється за допомогою повідомлень, у яких реалізується текст [281, с. 59]. Ван Дейк у своє визначення дискурсу включає текст як теоретичний абстрактний конструкт [268].

Отже, одним з аспектів розгляду дискурсу є його визначення як історично зумовленої комунікативної абстракції. Дискурс є мовною формацією, що пов'язана з сукупністю сфер людського пізнання. Як такий, дискурс формується в процесі життєдіяльності й належить до природного спілкування. У комунікативному процесі виокремлюють різні види дискурсів, або дискурсивні формації.

М. Фуко говорив про окремі соціально й історично сформовані сфери людського пізнання й комунікації, які він назвав дискурсивними формаціями [239, с. 39], що розглядаються як спеціальні дискурси, або, іншою термінологією, види або типи дискурсу.

Дискурс можна розуміти як сукупність тематично об'єднаних текстів [243, с. 21]. Тексти, які об'єднано в дискурсі здебільшого зведено до однієї

загальної теми, яка розкривається інтертекстуально, тобто у взаємодії множинності окремих текстів.

Типи дискурсу обмежено тематичним репертуаром [83, с. 52]. Репертуар тем вибудований за певним ієрархічним порядком, який визначається термінами прийнятності або ймовірності. Отже, існують репертуари тем для кожної комунікативної ситуації, для кожного виду дискурсу. Тематичні репертуари обмежено соціокультурною ситуацією, культурними нормами, комунікативним контекстом, особистісними характеристиками й соціальними параметрами.

Дискурс як практика є частиною соціокультурної взаємодії; з погляду соціолінгвістики, дискурс визначається як спілкування людей, що належать до тієї чи тієї соціальної групи або типової комунікативної ситуації, що перетинається з традиційними функціональними стилями.

Виокремлюють особистісно-орієнтований й статусно-орієнтований (інституційний) види дискурсів [114, с. 189]. Особистісний дискурс розпадається на побутовий (ужитковий) і буттєвий. Побутовий дискурс характерний для самоочевидної комунікативної ситуації, коли люди намагаються максимально стиснути інформацію, що передається. Буттєвий дискурс характерний для філософського й художнього осмислення світу.

Інституційний дискурс – «це спеціалізований клішований різновид спілкування між людьми» [113, с. 279], які спілкуються відповідно до норм соціуму. Ядром інституційного дискурсу є комунікація базової пари учасників спілкування – ученого і його колеги, викладача й студента.

Інституційний дискурс історично змінний: за умови зникнення суспільного інституту як особливої культурної системи неминучим є й розчинення в суміжних видах дискурсу цього виду, що зникає.

Інституційний дискурс будується за шаблоном або «кліше», але учасники комунікації звикли до відхилень та непередбачуваних обставин. У цьому значенні розрізняють м'які та жорсткі види інституційного дискурсу. Ритуали,

наприклад, характерні для жорсткого різновиду інституційного дискурсу: захист дисертації, церковна служба.

Природним є перехід від одного виду дискурсу до іншого. Учасники повсякденного спілкування не відчують потреби міркувати про складні матерії або пояснювати очевидні речі, оскільки комуніканти добре знають один одного, і тому розмова ведеться за допомогою скороченого коду. Коли людина виходить за рамки повсякденного спілкування й стикається з незнайомими людьми, їй доводиться створювати необхідну фонову інформацію. Тут спілкування здійснюється за допомогою розширеного коду. Тому перехід від побутового дискурсу до інституційного пов'язаний з деякими труднощами.

Розвиваючи ідеї М. Фуко, В. Карасик вводить поняття «формат дискурсу» [113, с. 294], який розуміє як різновид типу дискурсу, що виокремлюється на основі усталених соціальних інститутів, комунікативної дистанції, клішованих мовних засобів й ступеня самовираження того, хто говорить. Формат дискурсу – це конкретизація типу дискурсу. Наприклад, можна виокремити дискурс Драйзера, дискурс Франка.

Залежно від учасників спілкування й ситуації комунікації можна виокремити стільки видів дискурсу, скільки існує типізованих особистостей та обставин: науковий, педагогічний, релігійний, політичний, медичний, юридичний, рекламний.

Дискурсивні практики також можна розглянути в термінології типологічної диференціації текстів. А. Баранов виокремлює чотири текстотипи, зокрема міжособистісну, інформаційну, наукову та художню текстову діяльність [14, с. 167-168].

Міжособистісна текстова діяльність вирізняється безпосереднім просторово-часовим контактом суб'єктів спілкування, їхніх індивідуально-когнітивних систем. Для цього типу характерна діалогова форма тексту. Предметна сфера цього типу спілкування включає в себе значення, що ідентифікуються, введення й виключення яких відбувається остенсивно або з

опорою на загальний компонент індивідуально-когнітивних систем суб'єктів комунікації, що перебувають у безпосередньому контакті.

Інформаційна текстова діяльність набуває все більш важливого та багатобічного значення в сучасному світі. Головною характеристикою цього текстотипу є просторово-часовий розрив зв'язку між автором та реципієнтом, їхніх когнітивних систем. Предметна сфера цього типу спілкування включає в себе значення, що ідентифікуються, введення й виключення яких відбувається вербально з опорою на прогнозовані знання й переконання потенційних реципієнтів. Тут є можливим уведення в текст фотографій, документів й іншого фактичного матеріалу. У цьому типі текстів важливу роль відіграє суворе дотримання правил логічного висновку, когерентності й семантичного узгодження значень, що ідентифікуються.

Наукова текстова діяльність вирізняється яскраво вираженою двоєдиною спрямованістю: вона більшою мірою пізнавальна, аніж комунікативна. Метою цього текстотипу є пізнання дійсності й формулювання конкретних істин про дійсність. Стосовно комунікативного аспекту цього виду діяльності, то він характеризується просторово-часовим розривом суб'єктів спілкування, їхніх індивідуально-когнітивних систем. Науковий текст та його предметна сфера здебільшого мають абстрактний характер, тому тут постає питання про введення й виключення абстракцій, когерентності тексту й послідовності доказів.

Художня текстова діяльність є комунікативно-пізнавальною, й на перший план тут висувається питання про адекватність сприйняття художнього тексту дійсності у всій його багатобічності. Проблема адекватності віддзеркалення дійсності розв'язується опосередковано за допомогою вигаданих художніх світів. Предметна сфера цього текстотипу відмінна від реального світу, оскільки художній світ є інтенціональним. Основу адекватності художньої творчості становить досяжність актуального світу зі світу художнього. У комунікативному відношенні художня текстова діяльність характеризується просторово-часовим розривом суб'єктів спілкування, їхніх індивідуальних

когнітивних систем. Адекватність художнього віддзеркалення дійсності та її обґрунтування базується на когнітивному потенціалі гаданого реципієнта. Особливого значення набувають критерії семантичного узгодження й когерентності тексту.

Будь-яка інформація в процесі розуміння й інтерпретації отримує певну модальну оцінку індивіда, який випрацьовує свої оцінні характеристики, що є складовими його індивідуальної когнітивної системи. Будь-який текст, його смислова структура набуває конкретного оцінного, особистісного значення [154, с. 153], що вкладається індивідом у процесі його інтерпретації. У своїй роботі ми розглянемо такі види модальності: онтологічну, епістемічну, аксіологічну [14, с. 101-103; 207, с. 23-24], на яких ґрунтується принцип модально-ціннісного сприйняття дійсності тексту.

Онтологічна модальність містить такі аспекти: часу, простору, якості, причинності, кількості, змісту, форми, сутності, необхідності. Онтологічні категорії визначають важливі межі об'єктивної дійсності. Різноманітні явища й процеси дійсності відбуваються в часі й просторі, мають якісні й кількісні характеристики, зміст та форму тощо. А. Баранов увів вектори контекстуалізації, які найбільш широко відбивають поняття часу в епістемічних типах тексту: 1) вектор «тут – зараз», який характеризує тексти безпосереднього міжособистісного спілкування, коли об'єктивний момент мовлення «тут – зараз» суб'єктів комунікативної діяльності збігається; 2) вектор «минуле» характерний для текстів інформаційного типу. Презентуються події, що мали місце в минулому, які реципієнт співвідносить з минулим відповідно до свого «тут – зараз»; 3) вектор «завжди» характеризує тексти, у яких описуються наукові істини, закони; 4) вектор художнього тексту, який описує вигадку, що не має конкретного корелята в об'єктивній реальності. Реципієнт зіставляє цю вигадку з теперішнім, минулим і майбутнім, усе це перетворює їх у «художнє теперішнє» для інтерпретатора [14, с. 143-144].

Категорія простору визначається такими векторами: 1) тексти міжособистісного спілкування – «тут – зараз», такі тексти характеризуються

внутрішнім вектором суб'єктивності; 2) інформаційні тексти – «тут – зараз», для цих текстів характерний внутрішній вектор об'єктивованості; 3) наукові тексти – «тут – зараз» характеризуються зовнішнім вектором об'єктивності; 4) тексти художньої літератури характеризуються конструюванням можливих світів, які знаходяться на відстані від реального світу; цим текстам властивий зовнішній вектор суб'єктивності [14, с. 146].

Епістемічна модальність характерна для текстів епістемічного характеру, які поділяються на типи або текстотипи. Ця модальність проявляється у вигляді різних статусів достовірності на основі виокремлених текстотипів. Для текстотипу міжособистісного спілкування характерний статус суб'єктивної достовірності, для інформаційного – статус об'єктивованої достовірності, для наукового – статус об'єктивної достовірності й для художнього текстотипу – статус «ніби» достовірності [14, с. 106]. Епістемічними категоріями є поняття «істинно», «хибно», «правдоподібно», «сумнівно», «імовірно», «невизначено», «коректно», «слухно» тощо [207, с. 23]. Центральним епістемічним оператором виступає «істина». На підставі цього в рамках принципу модальності ми виокремлюємо принцип істинності / достовірності. Критерій істинності спирається на картину світу, що існує в індивідуальній когнітивній системі індивіда. Цей параметр відбивається в соціально-особистісних настановленнях індивіда через його ціннісні модальні характеристики. Величезне значення критерій істинності має в текстах наукового характеру, оскільки є головним принципом інтерпретації цього текстотипу. Художні тексти характеризуються тим, що дійсний світ віддзеркалюється у вигадці й уяві, створеному «можливому» світі. Тому принцип істинності в цьому текстотипі виступає у формі «ніби» достовірності, у формі «художньої правди». «Можливий світ» художнього твору є суперечливим усередині себе, оскільки описує життєві події, але сам по собі є вигадкою. Тексти художньої літератури відповідають категорії «хибно», але через такі прийоми, як ретельне виписування сцен, опис характерів героїв, включення реальних історичних подій, опис взаємовідносин

героїв, текст стає «схожим на життя», і якоюсь мірою виступає в цьому випадку критерій достовірності.

Аксіологічна модальність є належністю всіх типів текстів і, в основному, означає заохочення, або позитивну оцінку, та догану, або негативну оцінку. Аксіологічними категоріями є поняття «добре», «погано», «важливо», «потрібно», «корисно», «цінно», «актуально», «бажано», «привабливо», «цікаво».

Слід сказати про інформологічні поняття, характерні для текстів наукового типу, а саме: «тривіально», «відомо», «очевидно», «зрозуміло», «ново», «неочікувано», «оригінально». Ці поняття відбивають зв'язок певного факту або закономірності дійсності з якимось суб'єктом [207, с. 24].

Отже, дискурс передусім є комунікативною подією, що включає в себе соціальні, культурні, історичні, психологічні та інші чинники. Дискурс, що розглядається з позиції інтегрованих комунікативних актів, характеризується змістово-тематичною спрямованістю. У результаті дискурс є певною абстракцією, що виражається в текстотипі, й представляється в конкретних дискурсах.

Отже, дискурс розглядається багатопланово, зокрема як: 1) текст, занурений у життя; як комунікативне явище, що динамічно розвивається; 2) як дискурсивна формація, абстракція, текстотип.

У широкому значенні дискурс визначається як комплексна комунікативна подія, що відбувається в реальному житті між тим, хто говорить, та тим, хто слухає, спостерігачем тощо. Ця комунікативна дія характеризується динамікою й розвитком у часі, просторі, контексті тощо.

Інший напрям – це прояв дискурсу у спілкуванні, в конкретному випадку. Як широке та містке поняття він визначається як комунікативне явище, занурене в життя. Як поняття більш вузьке й конкретне, дискурс розглядається як безліч абстракцій, дискурсивних практик, що класифікуються залежно від того комунікативного простору, у якому відбувається взаємодія тематично співвіднесених текстів. Останні розглядаються у взаємозв'язку з соціальними,

культурними, історично усталеними, комунікативно-прагматичними та іншими чинниками, які зумовлюють спілкування в тій чи тій сфері комунікації.

Узагальнюючи все зазначене, наведемо визначення тексту та дискурсу як фігур комунікації: екстравертивна фігура комунікації – дискурс – сукупність вербальних форм практики організації й оформлення змісту комунікації представників певної лінгвокультурної спільноти; інтровертивна фігура комунікації – текст – сукупність правил лінгвальної та екстралінгвальної організації змісту комунікації представників певної лінгвокультурної спільноти [206, с. 34]. Вони перебувають у динамічній взаємовідповідності й сприймаються без відриву один від одного. Отже, кажучи про гармонізацію смислу в процесі перекладу, ми можемо зауважити, що вона відбувається не тільки в рамках тексту (адже раніше було зазначено текст як форму існування та буття смислу), а й дискурсу. Відбувається декодування оригінального тексту, дискурсу, які потім транспонуються, щоб функціонувати в іншій мові та культурі. Невдачі цього процесу можуть траплятися з єдиної причини – нерозуміння. «Переклад пов'язаний з розумінням генетично» [46, с. 19]. Переклад з погляду пізнання є зміною різних видів розуміння. Результатом процесу розуміння є осягнення смислу. Сам процес розуміння розглядається як діяльність розшифрування смислу, яка має, як і будь-яка інша діяльність, систему операційних засобів [46, с. 18]. Поняття «смысл» та «розуміння» є відносними і не можуть розглядатися відірвано одне від одного: немає смислу поза розумінням, а розуміння завжди є засвоєнням певного смислу. І саме розуміння забезпечує набуття достовірного знання. Декодування тексту та дискурсу як складників комунікації є процесом отримання та (під час перекладу) транспонування достовірного знання, що нерозривно пов'язаний з розумінням. Саме тому далі ми докладно розглянемо пізнавальну процедуру розуміння та все, що з нею пов'язане, для чіткого уявлення ступеня її впливу на процес смислотранспонування.

2.2. Вплив когнітивної бази дискурсії на процес смислотранспонування під час перекладу

Поняття «дискурсу», що визначається М. Фуко як суспільно усталені системи людського знання [239, с. 50], нерозривно пов'язане з людським пізнанням. Тобто дискурс є використанням мовних засобів для вираження ментальних когнітивних процесів людської свідомості. Дискурс є компонентом когнітивної системи людського пізнання.

Когнітивна наука вивчає загальні принципи управління металними процесами, що відбуваються в людській свідомості [138, с. 34].

Когнітивна лінгвістика є одним з таких напрямів сучасної лінгвістики, який має власні завдання й методи дослідження. У центрі цього напрямку знаходиться мова як когнітивний механізм, вивчається роль мови в здійсненні когнітивних процесів мислення й пізнання [87]. Мова розглядається як головний когнітивний компонент системи людського пізнання. Когнітивний світ людини вивчається за поведінкою й видами діяльності, які відбуваються за участю мови. Мова, у свою чергу, утворює мовленнєво-мисленнєву основу, на якій ґрунтується вивчення когнітивних явищ людського пізнання. Головним завданням є визначення того, як мовні одиниці, вирази пов'язані зі сприйняттям світу та віддзеркаленням пізнання. Мова може надати доступ до когнітивного світу людини, до структур її свідомості (43).

Поняття мовного мислення висунув Х. Штейнталь. Мова – це мислення, що виражається звуками [32, с. 6]. В. Гумбольдт у статті «Про мислення й мовлення» подає визначення мови, акцентуючи на тісному взаємозв'язку мови й мислення: «Чуттєве позначення єдностей, з якими пов'язані певні фрагменти мислення.... для протиставлення їх як частин іншим частинам великого цілого, як об'єктів суб'єктам, називається в найширшому значенні слова мовою» [79, с. 301]. Зв'язок мови й мислення настільки безумовний, що мова є передумовою мислення навіть в умовах абсолютної ізоляції людини [70, с. 76-77]. Мова визначає мислення й перетворює навколишній світ в ідеї, тобто «вербалізує» їх.

Мислення розглядається як «знаковий дериват діяльності» [225, с. 77]. Дискурсивне мислення є найвищим рівнем вербального мислення, яке оперує текстовими одиницями й смислами. Рух від задуму до вербального втілення – це перетворення особистісного смислу в загальноприйняте поняття [62]. Ту саму думку відстоював В. Гумбольдт: думка, яка сама по собі є внутрішньою й суб'єктивною, у слові стає зовнішньою й відчутною, стає об'єктивною. І через об'єктивування думки в слові утворюється поняття [79].

Сама думка зароджується не тільки від іншої думки, але й від потреб людини, від сфери її діяльності, у якій вона живе і працює. «Думка народжується як думка про чужі думки, волевиявлення, вираження, знаки, за якими стоять... люди» [26, с. 281], які формують свої думки залежно від ситуації комунікації.

У теорії когнітивної науки людська свідомість розглядається як система отримання, опрацювання, зберігання й мобілізації інформації для виконання певних завдань.

Когнітивна лінгвістика вивчає мову як загальний когнітивний механізм, у центрі уваги цієї науки знаходяться «ментальні» основи сприйняття й породження мовлення з позиції того, як «репрезентуються» структури мовного знання і як вони беруть участь в опрацюванні інформації [87, с. 17, 21].

Аспекти мовної структури не існують автономно, вони залежать від когнітивних структур, які використовує людина, і від механізмів реальної мовної діяльності [120, с. 232]. Мовна форма є переживанням когнітивних структур, таких як людська свідомість, пізнання й мислення. Сюди ж можна віднести структури організації й представлення знання в процесах розуміння та породження мовних повідомлень [121, с. 126].

Когнітивний підхід ґрунтується на ідеї про те, що мислення є системою маніпулювання ментальними репрезентаціями. Головною ідеєю є виокремлення в цій системі двох модулів: 1) структури представлення знань у вигляді фреймів, сценаріїв та інших структур знання; 2) способи їхньої організації [196, с. 5].

Ці когнітивні структури організованого знання (фрейми, сценарії, скрипти, когніотипи) виступають інваріантами пізнавальної діяльності людини й віддзеркалюють різні типові ситуації. А особистий досвід надає можливість маніпулювати «алфавітом когнітивної діяльності» в процесі вибудовування можливих текстових світів [17, с. 10-11].

Як засадничий тип репрезентації знань ван Дейк виокремлює «модель ситуації, ситуаційну модель», які ґрунтуються на особистісних знаннях індивіда, що акумулюють попередній досвід, наміри й почуття, так відбиваючи особистий досвід [83, с. 88], особисті або індивідуальні знання, структуровані за допомогою окремих ситуаційних моделей. Окрема модель «є унікальною репрезентацією унікальної ситуації, у якій ми брали участь, про яку ми читали або чули» [83, с. 90]. Соціальне знання структуроване за допомогою загальних ситуаційних моделей, що формуються під впливом соціальних стереотипів.

Ситуаційна модель будується на основі схеми моделі, що складається з певної кількості категорій. Вузли моделі наповнено безліччю пропозицій. Схема моделі може містити великий обсяг інформації, яка входить до пресупозиції загального знання і є елементом індивідуальної епізодичної пам'яті.

Фрагменти загального знання індивіда активізуються в його свідомості під час потрапляння в ту чи ту ситуацію й викликають певний сценарій поведінки.

Ф. Бартлет був першим у галузі досліджень проблеми організації знань, які потрібні для вирішення питань розуміння й сприйняття мовлення [259]. Він використав термін «схема» в ролі когнітивної структури організації знання. Поняття «фрейм» стало широковідомим після публікації праці М. Мінського в 1975 році [283]. М. Мінський дає поняттю «фрейм» таке визначення – це «певним чином організована структура даних, яка обирається з пам'яті для розуміння широкого класу явищ та процесів» [169, с. 7].

Фрейм є «когнітивною структурою в полі людини, яка ґрунтується на ймовірнісному знанні про типові ситуації й пов'язаних з цим знанням

очікуваннях щодо властивостей та відношень реальних і гіпотетичних об'єктів» [161, с. 119]. Поняття «фрейму» вбирає в себе «рамкову структуру даних, призначених для представлення типової ситуації» [169].

М. Мінський співвідносить поняття «фрейм» зі структурами даних, які слугують для представлення знань як мовного, так і немовного характеру. Фрейм – це когнітивний комплекс, у якому знання розташовані в такій логічній послідовності, у якій вони структуровані в природній ситуації і мають чітко окреслені вертикальні й горизонтальні відношення. Фрейми верхнього та нижнього рівнів відслідковуються у вертикальних відношеннях. Перші містять стереотипні, інваріантні знання. Другі містять нестабільні знання, що піддаються корегуванню за конкретних умов. У горизонтальних відношеннях фрейми утворюють споріднені групи відповідно до предметних сфер. М. Мінський говорить про існування ієрархічної структури когнітивного комплексу й виокремлює певні типи фреймів, розкриваючи, таким чином, смисл застосування фреймового підходу до дискурсивної діяльності, сутність якого полягає у співвіднесенні конкретної ситуації чи події з певною рамковою структурою – фреймом. Інформація, яка міститься там, підказує, що ще може трапитися в ситуації або що є відсутнім, і вказує на зв'язок з іншими ситуаціями. На основі даних про характеристики ситуації в пам'яті людини створюються нові спонтанні фрейми [169]. Фрейм за своєю природою є статичним.

Аналіз поняття «фрейм» був проведений Т. ван Дейком. На його думку, фрейми не є довільними «шматками» знань. Передусім це одиниці, що організовані навколо певного концепту. Ці одиниці містять основну, типову й потенційно можливу інформацію, яка асоційована з контекстом. Можливим є те, що фрейми мають конвенційну природу, тому можуть визначати й описувати типові й характерні явища в конкретному суспільстві, наприклад, відвідання театру, вечеря в ресторані, тобто форми соціальної діяльності. Концептуальні фрейми організовують та визначають нашу поведінку, дозволяють правильно інтерпретувати поведінку інших людей.

За кожним типовим соціальним контекстом закріплений набір можливих фреймів, які задають численні позиції, властивості, функції й відносини учасників комунікації. Отже, інформація, що надходить, функціонально організовується й редукується. Крім того, її організація має ієрархічний порядок. Конвенційна природа соціальної взаємодії сприяє утворенню епістемічних фреймів для наступного використання їх як ефективного засобу організації загального знання індивіда про соціальні фрейми [83].

Концепція представлення знань, що розкриває поняття «фрейм» як «фрейм інтерпретації», була запропонована Ч. Філлмором. Вона спрямована на осягнення знання як цілісної сутності слова. «Можливий базис знання й практики – складний фрейм – є загальним підґрунтям образу, який може бути представлений будь-яким з окремих слів й утворює особливу організацію знання, що є необхідною попередньою умовою нашої здатності до розуміння слів, тісно пов'язаних між собою» [234, с. 61]. Реципієнти можуть повною мірою володіти знанням певного слова, що входить до певної галузі, навіть у тому разі, якщо жодні інші слова не є для них відомими. Фрейм активізується під час спроби інтерпретації смислу тексту, коли йому приписують інтерпретацію, помістивши зміст певного фрагмента в модель, яка є відомою незалежно від тексту в асоціації з певною мовною формою [234, с. 65].

Сценаріями / скриптами називають особливі кластери знань, що є ефективно організованими, які містять загальнодоступну інформацію в певній культурі про конкретний стереотипний варіант якого-небудь епізоду [83, с. 128]. Сценарії визначають як абстрактні, схематично й ієрархічно організовані набори пропозицій, у яких кінцеві позиції не є заповненими: вони заповнюються автоматично [287]. Р. Шенк визначає скрипти як набори очікувань про те, що має відбутися надалі в ситуації, що сприймається [288, с. 7]. Часто життєві ситуації можна проінтерпретувати так, ніби їхні учасники грають свою роль, заздалегідь підготовлену в тексті певної п'єси. Скрипт – це сценарій невеличкої драми з сюжетом і ролями, розподіленими між різними акторами [263, с. 219]. Скрипт є динамічним. Життєвий досвід означає знання

того, як вчиняти в стереотипній ситуації. Це знання і є скрипт. Автор висуває припущення про те, що мислення людини є застосуванням певного скрипта. Людина живе, додержуючись своїх скриптів. Чим багатший життєвий досвід і чим більші знання, тим у більшій кількості ситуацій і більш комфортно почувається людина. Вона здатна грати різні ролі. Мислення є пошуком наявних скриптів й поєднанням зі старими наявними, а не породженням нових ідей. Сценарії можуть бути співвіднесені з різноманітними ситуаціями за допомогою заповнення кінцевих позицій конкретною інформацією.

Скрипт пов'язаний зі стереотипізованою серією інших скриптів, зі спільними для них учасниками – діячами [257; 287]. Існують центральні й залежні скрипти, ієрархізовані й пов'язані між собою. Події групуються в сцени [261, с. 2]. Інформація, що підходить для певного скрипта, розуміється [262; 265] та пригадується швидше [258; 274], ніж та, що не є релевантною для нього.

Людина заповнює прогалини, працюючи зі скриптом. Численні події, об'єкти, обличчя обростають деталями або «умальовуються» цілком у ситуацію. Й інтерпретаторові іноді важко згадати, до чого він дійшов логічно, а що знав заздалегідь [261, с. 3].

Когніотип також належить до когнітивних ментальних структур організованого знання. Когніотип є «ментально-лінгвальним фреймом, базою даних, декларативних й частково процедурних, для жанрово специфічної текстової діяльності» [15]. Структура фрейму розвивається, еволюціонує в процесі набуття як соціального, так і текстового досвіду. Комплекс когніотипів створює когнітивне тло для автора й читача тексту, які належать до одного соціуму. Когніотип відбиває «характеристики масиву текстів певної предметної сфери як підсумовування «розпакованих» смислів культури в цій предметній сфері та їхньої концептуальної і вербальної репрезентації, як текстового аналога глибинної синтаксичної структури» [18, с. 20].

За допомогою аналізу текстів певної предметної сфери і виявлення їхніх специфічних жанрових параметрів з'ясовується соціокультурний когніотип. Це

поняття визначається як поєднання когніотипних полів мовних виражень та тематичних знань про предметну сферу.

Шляхом вибудовування когніотипу мовної особистості за допомогою асоціативних експериментів виявляється індивідуальний когніотип [19, с. 60-62]. Він піддається трансформаціям крізь задум й волю суб'єкта мовлення в прагматичному контексті. Повнота індивідуального когніотипу відносно соціокультурного залежить від рівня розвиненості мовної особистості.

Когніотип є функціональною одиницею текстової діяльності, співвіднесеною з групою текстів однієї предметної сфери. Когніотип має рівневу модель і характеризується семантичними й прагматичними макроструктурами, у лінгвістичному плані виражається асоціативними полями в тезаурусі індивіда [19, с. 60]. Рівнева структура відповідає трьом компонентам представлення тексту, з яких 1) когнітивний / пропозиційний відбиває «предметні знання» – об'єкти та їхні зв'язки; 2) модальний відбиває процедурні знання інтерперсонального виду; 3) текстуальний відбиває сукупність лінгвальних висловлювань, що слугують заготовками для створення тексту.

В усіх когнітивних моделях (фрейми, сценарії, скрипти) розкривається інформаційне підґрунтя тексту в динаміці у вигляді ментальних схем. У моделі когніотипу як ментально-лінгвістичному фреймі враховується розчленованість знання за предметними сферами, які представлені в культурі масивами текстів.

Зазначені когнітивні моделі є інформацією про світ та мову, тобто декларативним знанням. Окрім них, знання-переживання також є невід'ємною складовою свідомості індивіда під час сприйняття й розуміння думок, смислів, створених іншими людьми. Без переживання смислів неможливою є рецепція, проникнення в глибини смислового наповнення тексту. Тому до свідомості індивіда разом з когнітивними структурами організованого, декларативного знання входять знання-переживання, без яких прочитування й розуміння є неповним.

Мова відіграє величезну роль у формуванні суб'єкта пізнання, у віддзеркаленні дійсності й сприйнятті світу людиною. Світ людини – це світ цінностей, «ціннісний універсум» [14, с. 6].

У процесі сприйняття світу людиною активізується та частина картини світу, яку визначають як пресупозицію. Пресупозиції будуються цілком на знанні світу й суб'єктивному досвіді. Дж. Лакофф виявляє особисту, або індивідуальну, іпостась пресупозицій, які саме в цьому ракурсі втілюють суб'єктивний досвід того, хто говорить [280]. Індивідуальний досвід, або позалінгвальні знання, піддаються опрацюванню з боку людської думки: він узагальнюється й виходить за межі суб'єктивного. Цей досвід також класифікується. Відповідно до можливостей мови класифікація узагальнених позалінгвальних знань утворює пресупозиції [106, с. 277].

Теорії пресупозиції як лінгвістичній проблемі приділяли значну увагу й вивчали її такі відомі вчені, як Н. Д. Арутюнова, В. А. Звегинцев, І. М. Кобозєва, О. В. Падучева, Г. Фреге, А. Grosu, O. Ducrot, E. L. Keenan, G. Lacoff, Ch. Fillmore та інші.

Згідно з О. Гросу, пресупозиції є інформацією, яка первісно сприймається як істинна [276]. У цьому значенні пресупозиція розглядається як обов'язковий фонд загальних знань, що виходить з «первісної домовленості» й забезпечує правильне сприйняття й розуміння мовленнєвої комунікації.

Базовою є пресупозиція, на основі якої формуються думки. Ментальні структури, що створюють базу даних, «витягуються на поверхню» за допомогою пресупозиції. Сама думка виражається різними мовними засобами, але задум того, хто говорить, є первинним при побудові висловлювання.

Г. Фреге вперше увів поняття пресупозиції у філософії. Це поняття використовується також і в лінгвістиці. Праці Г. Фреге ґрунтуються на логічному аналізі пресупозицій [238]; під ними він розумів умови, від успішного задоволення яких залежить розуміння висловлювання, що містить ствердження, питання, наказ, як такого.

Згідно з Е. Кіненом, визначення пресупозиції, що дається Фреге, можна виразити за допомогою термінів основних семантичних понять, які використовуються в математичній логіці (істинності й логічного наслідку). Це визначення виражається так: речення S є пресупозицією (у логічному значенні) речення S' у тому разі, коли з S логічно випливає S' і із заперечення $S \sim S$ також випливає S . Тобто істинність S' є обов'язковою умовою істинності або хибності S [278, с. 45; 106, с. 251; 124, с. 211].

Ч. Філлмор вважає, що теорія пресупозиції пов'язана з дослідженням умов, за яких той, хто говорить, імпліцитно знає, що певні лінгвальні форми він використовує доречно. Згідно з Філлмором, пресупозиція – це умова, задоволення якої необхідне, щоб можна було використати речення в будь-якій його функції [272, с. 275].

Підсумовуючи численні визначення пресупозиції, В. А. Звєгінцев дав узагальнене визначення, яке набуло такої форми: пресупозицією є сукупність умов, задоволення яких необхідне для того, щоб:

- 1) зробити доречним використання певної структури висловлювання;
- 2) певний комунікативний намір був ефективно втілений у конкретному висловлюванні;
- 3) висловлювання було зрозуміле правильно у своєму прямому значенні [106, с. 220-221].

Стосовно розглядової проблеми О. Дюкро запропонував такі поняття: *pose* – *presuppose* – *sousentendu* [219, с. 35]. *Pose* (1-й план) є пропозиційною частиною, що відбиває лінгвальний зміст висловлювання. *Presuppose* (2-й план) є прихованим, повним імпліцитностей. Смісл висловлювання, який інтерпретує реципієнт за допомогою свого досвіду, випливає з цієї імпліцитної інформації. *Sousentendu* (3-й план) є висновком, тим, про що йдеться. *Presuppose* й *Sousentendu* (2-й та 3-й плани) є прагматичною частиною висловлювання.

Прагматичну проблему правил та конвенцій комунікації вперше відзначив Г. Грайс [275], висунувши принцип Співробітництва, який забезпечує успішність комунікації. Принцип Кооперації (Співробітництва) можна назвати

основою «неписаного кодексу» мовленнєвого етикету, оскільки в реальному спілкуванні він завжди взаємодіє з мовленнєвою тактикою того, хто говорить, а також типами мовленнєвої поведінки: той, хто говорить, може виступати в ролі «агресора», конструктивного співрозмовника або пасивно «підтакувати» [78, с. 222]. Головне завдання автора – забезпечити найсприятливіші умови для розуміння тексту. Ці постулати, або максими, орієнтовані на дотримання автором певних правил у породженні тексту. Максими також покликані регулювати поведінку учасників комунікації. Г. Грайс виокремив такі правила: 1) максима якості – повідомляй тільки істинну інформацію; 2) максима кількості – повідомляй тільки необхідну інформацію, кажи коротко; 3) максима відношення – роби повідомлення безпосередньо за темою розмови; 4) максима манери – будь зрозумілим, уникай двозначності [335, с. 390; 282, с. 97]. Ці максими, або презумпції, є комплексом правил узгодження й когерентності значень мовних висловлювань у тексті, якими керуються учасники комунікації.

Беручи до уваги запропонований О. Дюкро термінологічний ряд «пресупозиція – позиція – постпозиція», О. С. Діденко проаналізував проблему пресупозиції так: зміст цього лінгвального ряду є результатом різного комунікативного акцентування певного компонента змісту мовної одиниці, який утворює її різні комунікативні моделі. Моделі, у свою чергу, «є ланками (комунікативно зорієнтованого) внутрішнього синтагматичного ряду, що наповнюються змістом компонентів внутрішнього прагматичного ряду: синтактика – семантика – прагматика» [88, с. 31-34]. На ці три частини (пресупозиція – позиція – постпозиція) й розбивається цілісний синтактико – семантико – прагматичний зміст мовної одиниці.

Класифікація пресупозицій відбувається за декількома параметрами, а тому різні дослідники класифікують їх по-різному. Виокремлюють, зокрема, такі види пресупозицій:

1. Екзистенційна пресупозиція, що є комунікативно нерелевантним елементом значення речення [8, с. 89].

2. Логічна пресупозиція – це уявлення тих, хто говорить, про природні відношення між подіями [8, с. 89]. Е. Кієнен розглядав логічну пресупозицію, використовуючи терміни «істинність» та «логічний наслідок». Цей вид пресупозиції визначається на основі відношень між світом та основними структурами [278, с. 51].

3. Прагматична пресупозиція є умовою ефективного мовленнєвого акту [8, с. 89]. За Е. Кієненом, прагматична пресупозиція визначається на основі відношень між висловлюваннями й контекстом. Під висловлюваннями розуміємо певний акт мовлення; під контекстом – учасників комунікації та їхні відносини, стать, досвід, вік, переконання, фізичне оточення акту мовлення [278, с. 51]. На думку О. В. Падучевої, прагматична пресупозиція (презумпція) передбачає відсилання до прагматичної складової мовленнєвого акту – до того, хто слухає; отже, прагматична презумпція містить у собі знання того, хто слухає. Прагматична презумпція – це судження, яке має бути відомим тому, хто слухає [194, с. 57-58]. І. М. Кобозєва розуміє під прагматичною пресупозицією ту частину змісту висловлювання, яка, на думку того, хто говорить, відома адресату. Цей вид пресупозиції тісно пов'язаний з наступним видом [124, с. 254].

4. Семантична пресупозиція – це та частина значення речення, яка міститься в його твердженні й зберігається в разі його заперечення та в разі поставлення питання про його істинність. Істинність інформації, яка міститься в семантичній пресупозиції, не може бути запереченою за допомогою простої незгоди або через верифікувальне питання [124, с. 255]. На думку О. В. Падучевої, Судження Р є семантичною презумпцією (пресупозицією) судження S, якщо як з істинності, так і з хибності S виходить, що Р є істинним [194, с. 50]. Семантична пресупозиція, безумовно, є істинним судженням.

5. Комунікативна пресупозиція – це уявлення того, хто говорить, про міру обізнаності адресата мовлення.

6. Синтагматична пресупозиція – це семантична детермінація одного слова чи висловлювання іншим словом або висловлюванням у тексті [8].

7. Світоглядна пресупозиція: вона зумовлюється загальними уявленнями про культурне й історичне середовище, про світ, релігійні погляди, звичаї [107, с. 79].

Далі В. А. Звегінцев розділив світоглядні пресупозиції на пресупозиції мови та мовлення. Мовні пресупозиції розглядаються з погляду свого «прояву». Отже, за способом «прояву» виокремлюють чотири групи:

- 1) регулярні способи вираження пресупозиції. Це відкриті граматичні категорії;
- 2) нерегулярний, але відкритий спосіб виявлення пресупозицій. Це визначення пресупозицій через перетворення;
- 3) ототожнення пресупозицій за допомогою позалінгвального знання;
- 4) виокремлення пресупозицій через весь контекст речення загалом [106, с. 268].

Велику роль пресупозиції відіграють у мовленнєвому процесі, або дискурсі. У мовленні пресупозиції народжуються як такі і потім включаються в речення, якщо воно виключається з дискурсу й потрапляє в ізоляцію. Отже, речення акумулює пресупозиції мови, перебуваючи в різних дискурсах.

Дискурс обирає релевантні, доречні пресупозиції мови й будується, орієнтуючись на них. У побудові дискурсу пресупозиції відіграють провідну роль, це і є пресупозиції мовлення. Пресупозиції мовлення не можуть виходити за межі пресупозицій мови. Дискурс обирає серед них. Пресупозиції мови в кожному конкретному випадку обираються відносно певних речень. У дискурсі пресупозиції виконують функцію, що пов'язує речення, які утворюють дискурс [106].

На думку В. А. Звегінцева, у відношеннях з висловлюваннями пресупозиції проходять дві стадії відбору: 1) мова відбирає узагальнені знання про світ або досвід і якимось фіксує їх у мові. Поступово створюється набір засобів, за допомогою яких виражаються пресупозиції про світ у певній мові. Відбір обов'язкових пресупозицій визначається реченням; отже, пресупозиції цього різновиду співвідносяться та замикаються в рамках речення або висловлювання; 2) відбір здійснюється на основі потреб дискурсу з кола

пресупозицій, що виокремлюються в рамках речення. Пресупозиції мовлення – це пресупозиції, які виводяться за межі речення, так чи інакше «проявляються» в інших реченнях дискурсу й утворюють сполучну основу дискурсу [106, с. 284].

Щодо пресупозицій мови, так само, як і щодо пресупозицій мовлення, суб'єктивне, що віддзеркалює індивідуальний досвід та судження, підкорюється правилам і обмеженням, а це розуміється як поняття лінгвістичної компетенції. Невідповідність пресупозицій індивідів може створювати труднощі в спілкуванні. У цьому розумінні пресупозиції стають окремим випадком «фонових знань»: найбільш поширеним є погляд на пресупозицію як на суму знань (фонових) комуніканта, здатного однозначно сприймати смисл висловлювання [127, с. 88].

Так само можна розглядати й індивідуальну когнітивну систему людини (ІКС), яка формується в індивіда в процесі його життєдіяльності й за допомогою якої акумулюються різні знання індивіда (про світ, мову) та крізь яку заломлюються соціокультурні умови протікання текстової діяльності [14, с. 11].

Світ змінюється, й відповідно змінюються наші когніції світу [87, с. 25]. Між мовою й світом немає однозначної й прямої відповідності. Ланкою-посередником між мовою та світом є концептуальна діяльність свідомості індивіда, яка формує його когнітивну систему. Індивідуальна когнітивна система містить інформацію про дійсний і можливий світ та формується протягом життєдіяльності, акумулюючи різні знання індивіда [14, с. 14].

Індивідуальна когнітивна система містить інформацію двох типів: 1) знання про світ і мову – декларативні знання; 2) знання про діяльність – процедурні знання. Знання про світ формуються у вигляді схем, стереотипів, розподілених за предметними сферами. Знання про діяльність являють собою процедурні правила процесу спілкування [14, с. 14].

Внутрішні структури, що входять до ІКС, розглядаються в психології, лінгвістиці та інших науках. Т. ван Дейк визначає їх так: 1) внутрішня

структура знань і вірувань (думок); 2) внутрішня структура бажань і прагнень; 3) внутрішня структура евалютивності та переваг, що контролює систему бажань і прагнень [267, с. 30]. Цей підхід до змісту ІКС дозволяє виокремити в ньому модальний та інтелектуальний компоненти.

Всі ІКС мають певні характеристики: 1) наявність двох зчленованих блоків структур – розумових (пізнавальних) та семантичних; 2) наявність двох кодів структурування інформації – образного й концептуального.

При функціонуванні ІКС когнітивну картину світу індивіда можна співвіднести з двома класами феноменів, а саме: 1) сенсорними актами (це акти сприйняття окремих фрагментів дійсності, з якими співвідносяться образні, концептуальні й семантичні фрейми індивіда, які сформовані у свідомості в процесі соціальної діяльності). Вони поділяються на статичні – ситуації та подійні – події; 2) діяльністю, тобто конкретними актами діяльності та їхнім образним і концептуальним віддзеркаленням у вигляді фреймів, сценаріїв у свідомості індивіда.

Індивідуальні когнітивні системи постійно формуються, розширюються, перебудовуються, тому в різних людей вони можуть не збігатися, оскільки знаходяться на різних етапах формування. Часто це створює труднощі в спілкуванні – ефект «розузгодження» ІКС.

Аналіз дискурсивної діяльності може проводитися з авторської позиції (породження тексту), позиції реципієнта (розуміння тексту), позиції спостерігача-дослідника (проблеми породження й розуміння тексту в певних соціокультурних умовах дійсного світу). У текстовій діяльності провідна роль належить авторові. Щодо реципієнта настановлення та інтенції автора спрямовані на опис та зміну світу, на його оцінювання, щоб вплинути на волю, інтелект, емоції реципієнта. Щодо дійсності текстову діяльність можна включити до сфери референційних кореляцій між світом тексту та дійсним світом, що представляється у вигляді дихотомії реальність / ірреальність або дійсність / недійсність. З позиції реципієнта, сприйняття є вичленовуванням когнітивної інформації (пізнавальні структури), розкладенням тексту на

модальності, зокрема, визначення статусу інформації, що надходить, порівняння оцінки інформації, заданої автором, із власною когнітивною системою, додавання нової інформації до ІКС, порівняння суб'єктивних настанов автора із індивідуальною шкалою суб'єктивних оцінок, що є рівнем формування особистісних смислів. Повнота присвоєння інформації впливає на ефективність комунікації [14].

Із виникненням когнітивної науки стало зрозумілим, що когнітивне підґрунтя дискурсу на соціокультурному рівні представлене енциклопедією, яка розглядається як глобальна пресупозиція цього рівня. Індивідуальна когнітивна система є когнітивним контекстом дискурсії індивіда, який містить різні види знань, що керують дискурсивною діяльністю. Ці знання-складові ІКС особистості є знаннями індивідуального рівня. ІКС тут розглядається як глобальна пресупозиція індивідуального рівня. Крім того, виокремлюють знання соціокультурного й групового рівня, що все разом утворює когніотип [15, с. 334] або загальний фонд знань. У певній ситуації комунікації співрозмовники оперують тим рівнем, фондом знань, який є необхідним для розуміння в певній ситуації. Отже, ми доходимо висновку, що пресупозиція є конкретною, це та галузь знань, яка є спільною для учасників комунікації в конкретній ситуації. Теорія пресупозиції вивчає й включає внутрішньотекстові аспекти й ті знання, які активізує індивід у процесі розуміння, а саме: фрейми, скрипти, сценарії, когніотипи, які є пресупозиціями.

Вивчення пресупозиції відштовхується від феномену речення. Теорія пресупозиції орієнтована на розуміння речення як окремого прояву пресупозиції в тексті. Розуміння в такому випадку відштовхується від фрагментів і йде далі до частин представленого тексту, тобто мовленнєві пресупозиції проявляються всередині тексту. У дискурсі активізуються певні пресупозиції, які здобуваються з ІКС індивіда. У цьому дослідженні ми спираємося на поняття пресупозиції як умови, від задоволення якої залежить правильне розуміння фрагментів мовленнєвої комунікації. Співрозмовники обирають мовні та мовленнєві пресупозиції, релевантні для побудови дискурсу

в кожному конкретному випадку. Пресупозиції є смисловим каркасом, що утворює дискурс. Загалом, у розумінні можна визначити дві процедури: top-down – та, що ґрунтується на енциклопедії та ІКС, й bottom-up – та, що ґрунтується на внутрішньотекстових пресупозиціях.

Проблема розуміння в сучасній науці одна з найважливіших, оскільки розуміння є однією з головних функцій людської свідомості. Численні дослідження та їхні результати перетворили цю проблему в проблему міждисциплінарного характеру. Сучасне вивчення цього феномену охоплює величезний спектр питань: від релігійних роздумів та герменевтичного «співпереживання» до правил логічного висновку й моделювання процесів розуміння в штучних інформаційних системах [81, с. 133].

Розуміння тексту є однією з центральних проблем сучасної лінгвістики, у ній виокремлюють декілька аспектів: філософський, загальнонауковий й конкретно-науковий.

У філософському плані проблема розуміння розглядається в науковому контексті як гносеологічна проблема пізнання, як осмислення, як форма духовно-практичного освоєння дійсності [81, с. 5], що протікає в нормативно-ціннісних системах [227, с. 113].

У загальнонауковому аспекті проблема розуміння являє собою творення теорії, формування й висунення опорних принципів, найважливішими з яких є знаковий характер опрацювання інформації, діяльнісний підхід до процесу розуміння, усвідомлення діалектичного зв'язку свідомості, мови й дійсності, розробка проблеми контексту, виокремлення кодів опрацювання інформації у свідомості, мовний текст як основна форма спілкування, одиниця текстової діяльності, розуміння [14, с. 34].

Проблема розуміння в конкретно-науковому аспекті містить у собі питання розробки конструктивних механізмів розуміння в природних та штучних інформаційних системах, а також такі окремі питання, як проблема тексту, його когезії й когерентності, проблема референції, висновку, проблема знака, значення, смислу тощо [14, с. 34].

Конструктивний підхід до процесу розуміння тексту розглядається в когнітивних науках. У дослідженнях А. Г. Баранова конструктивна діяльність ґрунтується на знаннях індивіда й характеризується такими діями: висунення припущень, підсумовування й відновлення інформації, її організація, висновування, включення нової інформації у вже наявну «картину світу» індивіда, його ІКС [14, с. 35].

Система повноти розуміння включає в себе встановлення значення лінгвальних одиниць, що утворюють текст; конструювання когерентної смислової структури тексту; її інтеграцію з наявною когерентною «картиною світу» індивіда, його ІКС. Когерентність тут розглядається як результат конструктивної діяльності суб'єкта розуміння.

У лінгвістичному підході до аналізу тексту виокремлюють три види інтерпретації, а отже, й розуміння тексту: 1) описовий; 2) пояснювальний; 3) оцінний. Вони різняться за мірою охоплення інформації або контексту й за метою і завданнями, що постають перед індивідом: зрозуміти текст, пояснити намір автора, встановити ступінь їхньої реалізованості або оцінити текст у соціокультурному контексті [14].

У моделюванні процесу розуміння тексту виокремлюють два напрями: «смісл – текст» й «думка – текст». Перша модель є лінгвістичною, за її допомогою розробляються процедури подолання поліморфізму мови. Розуміння спирається на знання суб'єкта, його ІКС, що є фільтром у процесі сприйняття інформації.

Друга модель є міждисциплінарною, вона включає в себе модель «смісл – текст». У цьому разі розуміння розглядається як процес, у центрі якого перебуває суб'єкт розуміння. До цієї моделі входить проблема знань (ІКС) й принципи та механізми розуміння.

Величезну роль у цьому осмисленні розуміння відіграє ІКС індивіда. Вона забезпечує паралельну розробку процедур аналізу тексту та його розуміння: від елементів до цілого (bottom-up procedure) і від цілого до елементів (top-down procedure), що являє собою принцип герменевтичного кола.

Наявність когнітивного підґрунтя, рівня моделей дає змогу суб'єктові формувати антиципації (випереджувальні настановлення) в процесі розуміння, а саме, висунення гіпотез про текст, їхнє уточнення, модифікацію й віддзеркалення в ході сприйняття тексту, а також формування нових гіпотез, що загалом і є процесом конструювання когерентності тексту [14].

В основі моделі «думка – текст» містяться два принципи – релевантності й аналогії [264, с. 59, 64]. Принцип релевантності являє собою добір достатньої й необхідної додаткової інформації для розуміння тексту. Певний фрагмент ІКС індивіда активізується для опрацювання поточної інформації. Принцип аналогії – це пошук й активізація фрагментів поточної інформації, які в даному випадку відповідають антиципованим моделям (пізнавальним гіпотезам) когнітивного підґрунтя індивіда. Процес розуміння є постійним висуненням пізнавальних гіпотез, творенням нових гіпотез, їхньою перевіркою відповідно до принципів релевантності й аналогії.

Істотним боком проблеми теорії розуміння виступає питання про повноту розуміння тексту. Різні рівні розуміння залежать від настановлень і є результатом розузгодження в осмисленні дійсності різними індивідами, тому розуміння не може бути повним.

А. Г. Баранов виокремлює такі стадії розуміння тексту:

1. Наставлення до / на розуміння тексту, готовність індивіда до певної активності. Формування настановлення відбувається на основі когнітивного підґрунтя ІКС, воно є базою для формування гіпотез.
2. Перехід від форми тексту (його пропозицій) до смислу. Тут здійснюється процес розуміння одиниць тексту й вибудовується смислова структура при активізації семантичних й розумових схем ІКС.
3. Осмислення інформації тексту, тобто перехід від смислових структур до розумових. Тут відбувається виокремлення нової інформації за допомогою порівняння її з розумовими структурами ІКС. Тут же відбувається процес розкладання нової інформації на модальності. Будь-яка нова інформація в процесі розуміння отримує модальну оцінку, яка надає інформації

особистісного смислу. Будь-який рівень розуміння є оцінним, адже без модальної оцінки розуміння неможливе. Модальна оцінка нової інформації містить: 1) розуміння авторського бачення світу, його ІКС, задуму тексту. ІКС суб'єкта розуміння та ІКС автора порівнюються, й формуються оцінки нової інформації; 2) розуміння дійсності відбувається за допомогою порівняння нової інформації з дійсністю й уявленням про дійсність в ІКС індивіда; 3) вбудовування нової інформації в ІКС реципієнта, тобто зміна його ІКС, що передбачає виникнення передумов зміни його поведінки [14, с. 39].

Виокремлюють також рівні повноти розуміння, зокрема такі:

- 1) за розгорнутістю процесу розуміння – спонтанне й конструктивне (аналітичне);
- 2) за повнотою засвоєння інформації – інтелектуально-емоційне та емоційне;
- 3) за орієнтуванням на учасників процесу розуміння – розуміння тексту на лінгвальному рівні, розуміння автора на психологічному рівні й розуміння дійсності на гносеологічному рівні [14, с. 39].

Усі знання, необхідні для сприйняття й інтерпретації тексту, структуровані певним чином. У цьому дослідженні ми дотримуємося принципу структурування знань за предметними областями (ПО), які розуміємо як певний фрагмент знання або життєвого досвіду індивіда. Межі ПО визначаються метою й масштабами дослідження; ПО завжди співвідноситься з епізодом або групою епізодів, що є єдністю предметів та їхніх зв'язків у певній цільовій перспективі. Проблема ПО розв'язується в процесі розгляду семантичного континууму як системи потенційної інформації про світ у певній культурі [17, с. 10-12]. Цей потенціал співвідноситься з масивом текстів, а змінними чинниками виступають стан фрагменту дійсності й комунікативна ситуація. У кожному конкретному випадку ці величини заломлюються в ІКС індивіда [14]. Принцип структурування знань за предметними областями виявляє той факт, що ІКС індивіда характеризується певним набором ПО, тобто всі знання, потрібні для інтерпретації, розуміння тексту, структуровані в блоки предметних областей.

Розглянувши конструктивний підхід до вивчення проблеми розуміння тексту, ми доходимо висновку, що розуміння є процесом реалізації конструктивної інтерпретаційної діяльності індивіда, за допомогою якої здійснюється відновлення когерентної смислової структури тексту на основі індивідуальної когнітивної системи індивіда. Недоліком цього підходу є те, що конструктивна модель спирається лише на жорсткі ментальні структури (фрейми, когніютипи) і тому не може бути застосована в процесі інтерпретації певних видів текстів (наприклад, художніх). Сильним боком конструктивізму є процедури аналізу тексту та його розуміння – від елементів до цілого (bottom-up procedure) і від цілого до елементів (top-down procedure), індивідуальна когнітивна система реципієнта, принцип структурування знань за предметними областями, критерій релевантності та аналогії.

Розуміння є знаковим опосередкуванням свідомості. Це інтерпретація з ідеєю процесуальності розуміння й тлумачення знака. Д. Локк дав канонічне визначення семіотики як науки про знаки. Р. Барт розглядає семіотику як захопливу гру в значення, як пригоду [23].

Ч. Пірс розвинув філософську й логічну концепцію семіотики, вважаючи, що логіка у своєму загальному розумінні є нічим іншим, як ще однією назвою семіотики [201, с. 46]. Пірс характеризує знак у широкому значенні як тричастинне поєднання знака, означуваного об'єкта й пізнання, що відбувається у свідомості.

Кожна думка є знаком, кожна думка перегукується з іншою й визначає її – у цьому сутність знаку [343]. Знак, за Пірсом, або репрезентамент, є чимось, що для когось у певному відношенні або через якусь здатність, є дечим. Знак творить у свідомості людини еквівалентний знак. Знак, який він створює, називається інтерпретантом першого знака. Знак заміщує собою дещо – свій об'єкт [201, с. 48]. Він представляє цей об'єкт стосовно певної ідеї, яку Ч. Пірс називає підґрунтям репрезентамента.

Ч. Пірс розглядав поняття семіозису як постійний рух знака. Семіозис він розумів як процес функціонування знака, у якому можна з'ясувати, що кожний

знак є інтерпретацією знака, що йому передує. У цьому процесі семіозису немає кінцевого об'єкта, кінцевого інтерпретанта; тільки завдяки відношенням між знаком та його об'єктом ми пізнаємо дещо, що знаходиться за межами знакових систем. Семіозис включає в себе творення знаків та їхню інтерпретацію. Процес семіозису має три позиції: елемент, доступний для сприйняття, – це знак, що заміщує об'єкт, або репрезентант; ментальний образ цього об'єкта – інтерпретант; і, нарешті, сам об'єкт, або референт. У людей у процесі сприйняття того чи того об'єкта (наприклад, натюрморту) виникають певні асоціації, викликаючи ментальний образ, тобто інтерпретант. Інтерпретант з чимось співвідноситься, вказує на якийсь інший предмет. Інтерпретант завжди динамічний, оскільки той, хто сприймає, не зупиняється на першій асоціації, яка в нього виникає. У співвідношенні з якимось «предметом» ментальний образ сам стає знаком (репрезентантом) й отримує новий інтерпретант (образ образу), і ми отримуємо процес нескінченного семіозису [30, с. 536].

Ч. Пірс розрізняв три типи інтерпретанта: безпосередній, або емоційний, динамічний, або енергетичний і кінцевий, фінальний, або логічний. Безпосередній інтерпретант можна виявити в самому знаку, він є враженнями, що здійснюються знаком (але не у визначених реакціях). Цей тип інтерпретанта є потенційним, оскільки дія, здійснювана знаком, відбувається на рівні свідомості. Безпосередній інтерпретант властивий знакові до того, як він досягає самого інтерпретатора. Це інтерпретант, який відкривається в правильному розумінні самого знака і який зазвичай називається значенням знака [202, с. 233].

Динамічний інтерпретант – це пряма дія знака на інтерпретатора. Це дійсний ефект, реально детермінований знаком у ролі знака [202, с. 233]. Кінцевий інтерпретант визначається категоріями звички, закономірності. Він визначається як істинний інтерпретант і прагне ідеалу, якого має досягти кожний інтерпретатор. Цей знак відсилає до того, як знак зазвичай репрезентує себе у своїй співвіднесеності з об'єктом [202, с. 233].

Величезне значення має процес формалізації знаків індивідом, тому поняття інтерпретанта, запропоноване Ч. Пірсом, посідає особливе місце в структурі семіотичних відносин. У процесі семіозису такий компонент, як інтерпретант, передбачає наявність інтерпретатора, або людини, яка є необхідною умовою для створення семіотичних відносин [255]. Ч. Морріс доповнив структуру семіотичного процесу поняттям інтерпретатора, під яким розумів того, хто отримує й шифрує повідомлення. Інтерпретант виконує функцію інструмента, який дозволяє інтерпретаторові встановити відношення між різними когнітивними кодами, які використовуються в процесі формалізації інформації, під час породження й розуміння текстів. Інтерпретатор здійснює процедуру перевираження одних знаків іншими.

Модель семіотичної теорії була запропонована Ч. Пірсом, в її основі лежить розмежування розділів семіотики на синтактику, семантику й прагматику. Синтактика є міжзнаковими відношеннями, семантика – відношеннями між знаком та об'єктом, прагматика – відношеннями між знаком та інтерпретатором. Згідно з Ч. Моррісом, знаком є щось, чії властивості узгоджуються з категоріями трьох зазначених сфер. Ці властивості є сутністю знака [174].

Особливістю семіотичної концепції У. Еко є прийняття тези про конвеційність й довільність знака. У. Еко розмежовував загальну й спеціальну семіотику. Завдання загальної семіотики схоже із завданнями філософії мови загалом і полягає у формуванні загального концептуального каркасу, на ґрунті якого вивчаються різні знакові системи, що взаємно перетинаються. Спеціальна семіотика займається проблемами окремої знакової системи, описуючи певний комунікативний феномен як керовану систему значень. Вона визначається також й загальними принципами, що формують каркас інтерпретації таких проблем, як комунікація, референція, значення [270, с. 4].

Ідентифікація знака відбувається через інший об'єкт, який називається значенням цього знака. Характер цієї ідентифікації зводить її до трьох основних типів:

1. Перший з них утворює іконічні знаки, або ікони (icons). На думку Пірса, іконічний знак має певну схожість зі своїм об'єктом, незалежно від того, існує цей об'єкт насправді чи ні. «Усе, що завгодно, чи то проста риса, закон чи індивід, є іконічним знаком доти, доки між ними є відношення подібності і це щось використовується як знак того, що воно заміщує» [285, с. 102-104]. Ч. Пірс говорив про «іконічність» як про подібність знака об'єкту. Згідно з Ч. Моррісом, іконічний знак має ті самі властивості, що й об'єкт, який він денотує [229, с. 85].

У. Еко вважає, що іконічний знак також є довільним, умовним й немотивованим, як і знак лінгвістичний. Він пропонує перенести основну увагу із самого знака на його сприйняття. Має йтися не про відтворення в іконічному знаку властивостей об'єкта, а про умови його сприйняття й, відповідно, про розумову репрезентацію. Іконічний знак має визначатися за властивістю ізоморфічної подібності своєму об'єктові. Іконічний знак може мати такі якості об'єкта: оптичні (видимі), онтологічні (припущені), конвенційні (умовно прийняті, змодельовані – наприклад, промені сонця, змодельовані у вигляді рисок). Іконічний знак є моделлю відношень між графічними феноменами, ізоморфною тій моделі перцептивних відносин, яку ми вибудовуємо, коли впізнаємо чи пригадуємо якийсь об'єкт, тобто графічна схема відтворює співвідношення розумової схеми [229, с. 95-96]. Ізоморфізм може мати різні ступені інтерпретації. Для У. Еко проблема іконічного знака є кризою концепції знака загалом й референційною кризою зокрема. Референтом стає не реальний об'єкт, а модель об'єкта. У свою чергу, об'єкти створюються розумом, їхня ідентифікація та стійкість є тимчасовими характеристиками; це результат довільного виділення із субстанції. За умови того, що іконічний знак має референта, цей референт не є об'єктом, здобутим з реального світу, а являє собою породження культури.

Ч. Пірс виокремлює такі типи іконічного знака: а) образи: (це зображення, у цьому разі те, що означає, передає «прості риси» означуваного): фотографії, скульптура, живопис, відчуття, викликані музикальними творами;

б) метафори (у цьому разі кодифікація відбувається за принципом паралелізму між знаком та об'єктом), цей тип задіяний у театральній практиці й літературі;
 в) діаграми, схеми, креслення, які Пірс назвав «логічними іконічними знаками» (тут простежується аналогія між відношеннями частин у самому об'єкті та у його знаку). Найчастіше цей тип іконічного знака трапляється в математиці [203, с. 201-205].

2. Другий тип ідентифікації знака з означуваним ним об'єктом утворює індексальні знаки, або індекси (*indexes*). В основі індексальності лежить реальний зв'язок у просторі чи часі між знаком та означуваним ним об'єктом (прикладом можуть бути дороговказ, дим як знак вогню). У. Еко заперечує те, що індекси пов'язані з об'єктами, означуваними ними, оскільки вони не завжди вказують на існуючого референта. Але позиції У. Еко та Ч. Пірса є схожими в тому, що знаки-індекси вказують на щось, що належить до екстралінгвального світу [229, с. 128].

3. Третій тип ідентифікації утворює символічні знаки, або символи (*symbols*): у їхній основі лежить довільний конвенційний зв'язок між знаком та його об'єктом (прикладом символів зазвичай є слова природної мови). Символ може застосовуватися до чого завгодно, саме це є підґрунтям розуміння зв'язку якоїсь ідеї й відповідного слова. Символ не ідентифікує річ, але своєю умовою передбачає, що ми уявляємо собі ці речі на підставі володіння словами, що асоціюються з ними [201, с. 91]. Слід наголосити, що схожість не може призвести до ототожнення знака з його значенням; знак завжди – об'єкт іншого типу (це стосується навіть іконічних знаків).

На думку У. Еко, поняття знака та семіозису є комплементарними. Сутність знака розкривається в процесі інтерпретації. «Семіотичний процес інтерпретації є самою сутністю поняття знака» [270, с. 1]. Знак імпліцитно ототожнюється з комунікативним механізмом, що є очевидним відносно поняття необмеженого семіозису Ч. Пірса, який, на думку У. Еко, саморозгортається за допомогою інтерпретантів. Необмежений семіозис

сприймається як вільне прочитання, у процесі якого інтерпретатор сприймає текст відповідно до своїх цілей [269, с. 42].

Згідно з У. Еко, проблема семіозису полягає в дослідженні послідовності інтерпретантів й аналізі їх як результату колективного процесу інтерпретації [229, с. 175]. Семіотика часто розглядається як технологія здобуття значень з будь-яких культурних текстів. Картина світу є наслідком опосередкованого семіозного ставлення людини до світу. Семіотика розвивається у світі знаків, створених культурою, тому досліджується проблема функціонування знака в культурному контексті. Інтерпретатор, що має справу зі знаками, оперує та маніпулює культурними смислами, представленими в тексті.

Одним з центральних понять семіотики У. Еко є поняття енциклопедії як регулятивного методу чи ідеї, за допомогою якого виявляються способи опису семіотичного універсуму. «Семіотично інтерпретувати – означає опанувати новими можливостями енциклопедії» [229, с. 118]. Отже, універсум семіозису У. Еко, або універсум людської культури, розуміється як структурований лабіринт [270, с. 47], що має такі ознаки: 1) він структурований відповідно до мережі інтерпретантів; 2) він нескінчений, оскільки допускає численні інтерпретації, що реалізуються різними культурами; 3) він претендує на статус «істинного», оскільки енциклопедія реєструє як історичну правду, так і літературну «істину»; 4) семіотична енциклопедія залишається незавершеною і є регулятивною ідеєю; 5) поняття енциклопедії передбачає, що знання представляється у вигляді локальних і часових систем і не може бути організоване як вичерпна глобальна система.

Основні концепції інтерпретації тексту в сучасній семіотичній парадигмі інтерпретації «автор – текст – реципієнт» розвивалися на тлі суперечки між інтенціями читача й інтенціями автора (це поняття в сучасній парадигмі було замінено на інтенції тексту), що призвело до загальної зацікавленості текстуальним джерелом інтерпретативного феномену, який розуміємо як конструктивну діяльність тексту, репрезентовану його інтерпретатором тією мірою, якою ця діяльність запропонована й підтримується лінійною

маніфестацією тексту [271, с. 45]. Іntenції автора є підґрунтям для вияву значення тексту й полягають у творенні свого «зразкового читача», «здатного виявити смисл, запрограмований текстом» [229, с. 158].

Підґрунтям інтерпретації є поняття енциклопедії, яке, за У. Еко, становить підґрунтя текстуальної компетенції читача / реципієнта. Ми проводимо аналогію з поняттям ІКС індивіда, зазначеним вище. Енциклопедична компетенція, так само, як і ІКС індивіда, має інтертекстуальний характер, оскільки віддзеркалює знання текстів й знання світу. Енциклопедія належить до поняття соціального. ІКС належить до індивідуального рівня й відіграє величезну роль, оскільки процес інтерпретації завжди є індивідуальним й суб'єктивним.

Проблема інтерпретації полягає у відмінності між семантичною й критичною інтерпретаціями. Семантична інтерпретація є результатом первинного ознайомлення з текстом, коли реципієнт наповнює текст певним значенням. Метою критичної інтерпретації є опис й пояснення того, чому певний текст породжує певну відповідь [271, с. 54]. Будь-який текст може бути інтерпретований як семантично, так і критично, що залежить від читача. За термінологією У. Еко, можна виокремити два типи читача – наївного й критичного. Перший тип – це «засдалегідь приготовлена жертва власної стратегії висловлювання», він використовує текст як «семантичну машину». Другий тип – це читач, що звик до критичного мислення, він бере участь у грі, запропонованій автором [270, с. 37]. Отже, читач або використовує, або критично інтерпретує текст [271, с. 64]. Критично інтерпретувати текст – означає читати його емоційно, щоб виявити його природу, сутність. Використовувати текст – означає звертатися до нього заради іншої мети, ризикуючи інтерпретувати його хибно [229, с. 152].

У. Еко міркував про участь читача в породженні текстуального смислу. Сам текст є величезним полем можливостей, актуалізація яких залежить від тієї інтерпретації реципієнта, якій він надасть перевагу. Отже, читач бере участь у процесі сприйняття, інтерпретації й стає співучасником творення тексту. Від

рівня інтелекту, культурного світогляду, а також володіння мовою залежить доля твору [229, с. 95].

Р. Барт розглядав конотативну семіотику як конотативну систему, план вираження якої сам є знаковою системою [24, с. 299]. Конотативні смисли характеризують денотат або ставлення суб'єкта мовлення до його предмета; вони відкривають комунікативну ситуацію й указують на тип дискурсу. Конотативні значення є імпліцитними за своєю природою. Конотативні смисли є невизначеними й розпливчастими. Поняття конотації було введено в текстовий аналіз Бартом, який застосував поняття конотації до тексту: «текстова конотація є зв'язком, співвіднесеністю, анафорою, міткою, здатністю відсилати до інших – попередніх, наступних чи взагалі позапозиційних до неї – контекстів, до інших місць того самого (чи іншого) тексту» [22, с. 35].

За Р. Бартом, «буквальне», або денотативне, повідомлення – це повідомлення, що зведене до предметних значень, вільних від конотативних смислів й, отже, передбачає надлишковість усіляких смислів. Конотативні, або «символічні», смисли можуть мати форму асоціацій або виявлятися у формі реляцій у тому разі, коли встановлюється певне відношення між двома місцями тексту, віддаленими один від одного [21, с. 427].

У своїй праці «S/Z», про яку можна сказати, що вона «є уповільненим зніманням функціонування конотативного механізму, що працює в літературному творі» [133, с. 13], Р. Барт спробував виявити у творі-об'єкті дослідницький предмет, який назвав Текстом; це також можна було б назвати спробою протиставити два предмети аналізу – Твір і Текст, які потребують принципово відмінних підходів. Літературний твір є цілісним утворенням, єдність якого характеризується єдністю його смислової інтенції, уявлення про дійсність, світ. «Твір – це телеологічна конструкція, що виникає як певний завершений продукт, організований задля впливу на адресата; це повідомлення, призначене для комунікації» [133, с. 16-17].

Відомі декілька основних підходів до розгляду твору: 1) з погляду його пояснення, коли виявляються каузально-генетичні зв'язки твору з соціально-

історичними обставинами; 2) з погляду загальної поетики, яка досліджує універсальну «граматику» літературної форми; 3) з погляду функціональної поетики, завданням якої є побудувати аналітичну модель твору, виокремлюючи внутрішні зв'язки його елементів та їхню взаємодію, а також те, як вони функціонують; 4) з погляду герменевтики, тобто розуміння й тлумачення смислу змісту твору.

Р. Барт визначив свій підхід до літературного твору: смислом літературної праці є перетворення читача з користувача на творця тексту. У процесі читання тексту інтерпретатор користується первинною операцією оцінки-класифікації; потім вторинною «більш тонкою, що ґрунтується на кількісному принципі, більш-менш застосовному до кожного тексту» [22, с. 33]. Ця операція є інтерпретацією. На думку Барта, інтерпретувати текст не означає надати йому конкретного смислу, це означає зрозуміти його «як утілену множинність» [22, с. 33]. Його концепція визначається так: «хоча немає нічого, що існує поза текстом, не існує й тексту як закінченого цілого, що, від зворотного, було б джерелом його внутрішньої впорядкованості, узгодженості й взаємодоповнювальних елементів, що перебувають під батьківським оком Репрезентативної Моделі: треба звільнити текст від усього, що є позапозиційним до нього й водночас звільнити з-під ярма цілісності. ... множинному текстові невідома наративна структура, граматика чи логіка оповіді; якщо час від часу вони й дають про себе знати, то лише тією мірою, якою ми маємо справу з не до кінця множинними текстами...» [22, с. 33-34].

Літературний твір має три виміри: 1) він виникає й будується з приводу того предмета, про який йдеться (автор зображує предмет й висловлює своє ставлення до нього); 2) у своєму прагненні вплинути на адресата він ураховує його можливу думку й намагається передбачити можливі реакції; 3) він виникає як відгук та репліка на чужі висловлювання [132, с. 36]. Отже, твір набуває смислу внаслідок перебування в загальному інтертекстовому просторі, оскільки немає висловлювання, яке не перебувало б у взаємодії з іншими висловлюваннями.

На перший план виходить проблема «чужого слова», яку вперше визначив та порушив М. М. Бахтін [26]. Ю. Крістева розглядає «літературне слово», висловлювання «не як точку (стійкий смисл), а як місце перетинання текстових площин» [136, с. 428]. Інтертекст розуміється не як збірка «точкових цитат», а як простір сходження усіляких цитацій. Цитата розглядається як окремий випадок цитації; її предметом є не певні фрази чи абзаци з інших творів, а різні дискурси, що утворюють культуру й в атмосфері яких перебуває автор. Цитата функціонально залежить від усіх елементів твору, підкорюючись авторській волі, й водночас є невід'ємною складовою твору, викликаючи в пам'яті інші твори чи дискурси, з яких цю цитату було позичено. У такому разі ми можемо сказати, що культура визначається як текст. Будь-який автор, перебуваючи в оточенні чужих дискурсів, убирає їх, тому будь-який текст «одночасно є й твором, й інтертекстом» [132, с. 37].

Будь-який текст, що ототожнюється з інтертекстом, піддається аналізу тільки в разі, якщо літературне висловлювання розглядається «не як певна точка (стійкий смисл), а як місце перетинання текстових площин, як діалог різних видів письма – письма самого письменника, одержувача (чи персонажа), й, нарешті, письма, що утворилося теперішнім чи попереднім культурним контекстом» [136, с. 428]. Процедура виникнення інтертексту розглядається Ю. Крістевою як «читання-письмо»: інтертекст пишеться в процесі зчитування чужих дискурсів, тому «будь-яке слово (текст) є таким перетинанням інших слів (текстів), де можна прочитати щонайменше ще одне слово (текст)» [136, с. 428].

Дослідниця вказує на динамічний характер інтертексту: інтертекстова структура «не є в наявності, а твориться по відношенню до іншої структури». Поява будь-якого твору передбачає трансформацію інтертекстового матеріалу, яка реструктує: «будь-який текст є продуктом убирання й трансформації якого-небудь іншого тексту» [136, с. 429].

Р. Барт у спробі впорядкувати множинність тексту вводить поняття коду: «це перспектива цитації, міраж, зітканий зі структур; він звідкись з'являється й

кудись зникає – це все, що про нього відомо; одиниці, що породжені ним (...що підлягають аналізу), самі є нічим іншим, як текстовими виходами, позначеними покажчиками, знаками того, що тут можливим є відступ в усі інші ділянки каталогу...; це все уламки чогось, що *вже* було прочитано, побачено, зроблено, пережито: код і є слідом цього *вже*. Відсилаючи до написаного раніше, інакше кажучи, до Книги (книги культури, життя, життя як культури), він перетворює текст у проспект цієї Книги» [22, с. 45]. Кожен з цих кодів уособлює один з Голосів, що перетинаються в тексті: «Голос Емпірії (проайретизми), Голос Особистості (семи), Голос Знання (культурні коди), Голос Істини (герменевтизми), Голос Символу» [22, с. 46].

Ці коди поділяються на дві групи: герменевтичний та проайретичний коди описують побудову й розгортання сюжету твору [133]. Останній є цілісним й завершеним творчим продуктом автора. За допомогою цих кодів твір розглядається як завершена конструкція. Конотативний (семний), референційний (культурний) та символічний коди намагаються розгорнути цю конструкцію й уводять нас у сферу тексту, що є продуктом інтерпретативної роботи читача над множинністю культурних смислів.

Завданням герменевтичного коду є виокремлення одиниць, які дозволяють загадати чи сформулювати питання й дати на нього відповідь чи розгадку. Дії організовано в певній послідовності, й вони утворюють проайретичний код. Ця проайретична послідовність є нічим іншим, «як результатом читацького мистецтва» [22, с. 44]. Ця послідовність відштовхується не від логіки, а від емпіричного ґрунту. Тут немає сенсу прагнути структурування, достатньо просто перелічити ці послідовності, щоб розкрити «множинний смисл їхньої текстури, що утворює плетений візерунок» [22, с. 45]. Р. Барт не прагне прикріпити семи до якогось персонажа чи впорядкувати їх, щоб утворилося тематичне поле. Він залишає за ними право бути хаотичними й непостійними, «завдяки чому вони починають нагадувати пилінки, що мерехтять смислом» [22, с. 44]. Щодо символічного коду, то до нього є доступ через багато рівноцінних входів, і це говорить про його глибоку

таємничість. Референційний код – це цитації, здобуті зі сфери знання (історичного, літературного, філософського, психологічного тощо). «Всі культурні коди, як ті, що складаються з багатьох цитацій, сукупно утворюють невелике, дивно кроєне зведення енциклопедичних знань, якесь безглуздя: і це безглуздя якраз й утворює повсякденну «реальність», до якої пристосовується й у якій живе індивід» [22, с. 172]. Сукупність цих п'яти кодів утворює своєрідну мережу, й, після проходження крізь неї, текст стає текстом.

Отже, смисл літературних текстів є закодованим п'ятьма способами чи кодами, й інтерпретатор, або той, хто декодує, у процесі сприйняття тексту користується цими кодами, часто навіть не усвідомлюючи цього. Код розповідних дій означає послідовність дій у творі. Герменевтичний код – це питання, поставлене у тексті, а також формулювання різних відповідей на це питання. Семантичний код покликаний об'єднати всі потрібні для розуміння тексту поняття. Символічний код є тлом, психологічними характеристиками, символами, прихованими у творі. Культурний код у широкому значенні є культурними відомостями, що характеризують розповідні події часу твору для донесення до читача смислу самого твору.

У концепції Р. Барта твір належить до денотації, а текст – до конотації. Твір – це те, що «сказав» автор, а текст – це те, що «сказалося» у творі незалежно від авторської волі. Тому для Барта текст є первинним, а твір – вторинним.

Текст є культурною сферою смислів, які ніби упаковані в оболонку твору. З цього випливає двоїстість у відношеннях між текстом та твором: твір не існує без тексту, будь-який твір – це «ефект Тексту», результат «текстової роботи», «шлейф уявного, що тягнеться за Текстом» [21, с. 415]. Але, з другого боку, твір має свою енергію. Твір виникає в разі поглинання смислової множинності текстів поетичним повідомленням, означеним за допомогою якогось смислу. Енергія твору розглядається як енергія насильства щодо тексту й аудиторії [132, с. 39]. Отже, безвладдя тексту протиставляється владній і примусовій природі твору.

Але твір – це єдине, перед чим постає читач. І доступ до тексту є можливим лише через твір. «Читати – означає бажати твір, хотіти перетворитися в нього, це означає відмовитися від будь-якої спроби продублювати твір будь-якою іншою мовою, аніж мовою самого твору: єдина, навіки дана форма коментаря, на яку здатний читач як такий, – наслідування...» [21, с. 373].

Отже, інтерпретувати текст – означає «розсипати» його, а не зібрати до купи. У процесі здійснення такого завдання, як інтерпретація, ми прагнемо досягнути множинність тексту. Певною мірою, ця множинність доступна для аналітичного погляду й упорядкування за допомогою вияву й аналізу сукупності п'яти кодів або Голосів, що перекликаються в тексті.

У нашому дослідженні ми користуємося термінами «текст» та його «інтерпретація». Текст є матеріалом дослідження, у термінології Р. Барта – це те, що «сказалося» у творі незалежно від авторської волі. Інтерпретація – це продукт інтелектуальної діяльності реципієнта, що здійснюється інтерпретатором над матеріалом дослідження, тобто текстом. Досліджуючи проблему розуміння, ми великого значення надаємо саме інтерпретації. Текст є первинним, він є точкою відліку, від якої відштовхується інтерпретатор.

Г. Парре запропонував принцип Релевантності й сформулював ідею перспективного розуміння. Принцип Релевантності розглядається як пірамідальна структура, що містить стратегії розпізнавання контекстів використання мовних висловів. «По суті кажучи, комунікацію робить можливою спільне для тих, хто говорить, та тих, хто розуміє, стратегічне знання про релевантність як норму» [195, с. 81]. Г. Парре визначає принцип Релевантності як основоположний й достатній принцип текстової діяльності. «Перевага релевантності – на відміну від кооперації, координації, благодійності, гуманності – у тому, що дискурс, коли він розуміється, може одночасно бути й релевантним, й затемненим» [195, с. 80].

По суті, принцип Релевантності, запропонований Г. Парре, відбиває один з постулатів принципу Співробітництва, сформульованого Г. Грайсом, а саме,

максими відношення. Перевагою цього підходу є ідея множинності релевантних контекстів комунікації, які пов'язані з поняттям норми.

Отже, ми виходимо з того, що одиницею інформації у функціонально-семіотичному підході до інтерпретації є знак. Знак у процесі свого функціонування є нічим іншим, як інтерпретацією попереднього до нього знака. Людина, перебуваючи в знаково опосередкованій дійсності, у рамках певної ситуації постійно бере участь у процесі інтерпретації.

Поняття семіозису як постійного руху знака, що включає в себе як утворення, так і інтерпретацію знаків, виводить на перший план поняття інтерпретанта, що є ментальним образом, асоціацією об'єкта, знака, що сприймається. Згодом цей ментальний образ сам стає знаком й отримує свій інтерпретант. Тому ми можемо говорити про динамічну природу інтерпретанта.

Інтерпретатор, перебуваючи у світі знаків, які створені культурою, має справу з культурними смислами, представленими в тексті.

Недоліком функціонально-семіотичного підходу є відсутність меж інтерпретації, де повна свобода віддається читачеві.

Р. Барт розглядав текст як продукт інтерпретативної роботи читача над множинністю культурних смислів. Поняття твору було протиставлено поняттю тексту. Твір є цілісним й завершеним творчим продуктом автора, тому твір протиставляється тексту як статичне динамічному. Інтерпретатор виступає в ролі дешифрувальника, оскільки текст закодований автором п'ятьма різними кодами, які читач декодує в процесі сприйняття тексту. Текст є культурною сферою смислів, убраних у твір. Тому твір не може існувати без тексту. Він виникає в процесі сприйняття й опрацювання множинності текстових смислів.

Функціонально-семіотичний підхід у своїй основі розглядає множинність інтерпретацій. Ми розглядаємо реципієнта як інтерпретатора, який у процесі читання перетворюється на творця тексту, осягаючи його «горизонт».

Інтерпретація можлива за допомогою енциклопедичного знання, на якому вона ґрунтується. Енциклопедія є соціокультурною базою даних, ІКС індивіда, що відбиває знання текстів і світу, виводячи нас на рівень культури.

Перевагами цього підходу є уведення Ч. Пірсом поняття інтерпретанта як ментального асоціативного образу, який співвідноситься з об'єктом, а також поняття семіозису як постійного руху знаків. Ці поняття є основоположними в процесі інтерпретації дискурсу. Крім того, у функціонально-семіотичному підході текст розглядається як знак. Р. Барт, який розвинув й використав ідеї Ч. Пірса стосовно літературних текстів, виокремив п'ять кодів, якими користується інтерпретатор у процесі розуміння, основним з яких є герменевтичний.

Герменевтикою первісно називали науку про розуміння й тлумачення текстів. Герменевтичний підхід ґрунтується на уявленнях про універсальність мовних і знакових структур. У християнській традиції герменевтика пов'язувалася з тлумаченням Біблії. Засновником філософської герменевтики вважається Фома Аквінський (відомий своїми доказами буття Бога), що присвятив своє життя тлумаченню істин Святого Письма простою й зрозумілою мовою. Яскравими представниками напряму філософської герменевтики є Ф. Шлеєрмахер, М. Хайдеггер, Г. Гадамер, П. Рікьор, Е. Гуссерль.

Проблеми розуміння тексту вивчає герменевтика як філософська, так і лінгвістична.

Ідеї, запропоновані основоположником універсальної герменевтики Ф. Шлеєрмахером, є поворотним моментом в історії філософії, оскільки вчений розглядав сам процес розуміння й виявляв його закономірності й принципи. Його вчення набуло філософського значення, й усі наступні дослідження герменевтів ставили собі за мету розвиток ідей і теорій Ф. Шлеєрмахера.

Ф. Шлеєрмахер виходив з факту універсальності феномену розуміння в житті людини. Як універсальне за своїм характером, усе вчення про розуміння також має бути універсального характеру. Філософ, міркуючи про загальну й спеціальну герменевтику, говорив, що загальна герменевтика є чимось більш високим порівняно зі спеціальною і тому відрізняється від неї своїм предметом [75, с. 61-62].

Спеціальна герменевтика стосується розуміння важких місць тексту, а не процесу розуміння загалом. Вона усуває можливе нерозуміння. Основним принципом спеціальної герменевтики є те, що розуміння є чимось звичайним й не потребує ані досліджень, ані пояснень. Ф. Шлеєрмахер називав спеціальну герменевтику теорією про строгий смисл слова, оскільки вона є набором правил, потрібних для розшифрування окремих випадків нерозуміння, зібраних унаслідок багаторічних спостережень. У зв'язку з цим дослідник визначив її як «герменевтику спостережень» [75, с. 62].

Загальна герменевтика виходить з того, що істинною проблемою мистецтва тлумачення є пошуки й бажання розуміння. Увагу загальної герменевтики спрямовано на сам процес розуміння, її кінцевим результатом є формулювання загальних закономірностей розуміння [75, с. 62].

Ф. Шлеєрмахер розглядає розуміння як універсальний феномен життя людини й виокремлює три шаблі, найнижчим з яких є несвідоме розуміння, характерне для повсякденного життя, механічне; другий шабель – це більш-менш випадкове узагальнення досвіду тлумачення в спеціальних герменевтиках; й найвищий шабель – це розуміння як мистецтво, якого треба вчитися, оволодівати його технікою. Це мистецтво подібне до мистецтва логічно мислити, читати, писати. Тому потрібно дослідити й вивчити систему правил та застосовувати її свідомо [75, с. 67-68].

Як одну з таких технік розуміння Ф. Шлеєрмахер виокремлює принцип «герменевтичного кола»: розуміння цілого на ґрунті частини й частини – на ґрунті цілого. Сам процес розуміння починається з розуміння цілого, оскільки ціле має перевагу перед частинами й функціонує як передумова розуміння окремого. Крім того, попереднє, неповне знання цілого набувається за допомогою курсорного читання твору. Для цього розуміння цілого достатньо для знання окремого, що впливає із загального знання мови [75, с. 70-71].

Значну роль у процесі досягнення попереднього розуміння відіграє «дивінаційний» метод розуміння. Згідно з Ф. Шлеєрмахером, технічно розуміння здійснюється за допомогою двох методів – «дивінаційного»

(інтуїтивного) й «порівняльного» (пояснювального). Взаємодія двох методів утворює герменевтичне коло, у якому «дивінація» означає попереднє розуміння цілого. У процесі здійснення герменевтичної процедури попереднє розуміння підкріплюється об'єктивним порівняльним методом. Згідно з Ф. Шлеєрмахером, дивінаційне осягнення цілого є передумовою, необхідною умовою порівняльного тлумачення окремого. Останнє так само стає ґрунтом для нових «дивінацій» у розумінні цілого. Процедура руху думки від цілого до частини, тобто від «дивінації» до порівняння й навпаки, призводить до постійного поглиблення розуміння, яке ніколи не стає остаточним й абсолютним [75, с. 71-72].

На думку Ф. Шлеєрмахера, за умови успішного здійснення герменевтичної процедури розуміння відбувається «зрівнювання» позицій дослідника й автора, тобто дослідник стає на «рівень» автора, «зрівнюється» з ним у знанні мови та знанні життя. У процесі роботи над текстом та його тлумачення дослідник повністю оволодіває цими знаннями [75, с. 73]. За визначенням Ф. Шлеєрмахера, головним завданням тлумачення є розуміння «відповідного висловлювання» так само добре, «а потім і краще, ніж його ініціатор» [75, с. 74]. Прагнення до кращого розуміння виникає тому, що інтерпретатор, не знаючи задумів й намірів автора, намагається усвідомити те, що залишається для нього неусвідомленим.

Центральною проблемою герменевтики є проблема значення, що розглядається з двох позицій: 1) значення знаходиться в самому тексті; 2) значення сягає корінням процесу розуміння, у якому важливу роль відіграють текст, його творення та інтерпретація.

Згідно з об'єктивістським підходом, текст має значення, яке існує незалежно від акту інтерпретації. Відповідно до альтернативного підходу, сформульованого Г. Гадамером, первинним є акт інтерпретації, який є взаємодією горизонту, що задається текстом, й горизонту, який привносить інтерпретатор. Згідно з Г. Гадамером, будь-яке прочитування чи

прослуховування тексту – це акт його позначення, яке здійснюється в процесі інтерпретації [55, с. 186-187].

Гадамер перетворює текст у вихідну філософську реальність, у предмет філософії, розглядаючи ставлення автора й інтерпретатора до тексту, а пізніше – тільки ставлення інтерпретатора до тексту. Основне завдання дослідження Г. Гадамер убачає у виявленні множинності різних інтерпретацій. Отже, свобода інтерпретацій стає необмеженою. Текст активізує власний духовний світ читача в тому розумінні, що є пусковим механізмом для його породження заново [75, с. 44-45]. Центр ваги переноситься на текст як об'єкт, що призвело до переміщення майже всіх акцентів на діяльність інтерпретатора як суб'єкта. Г. Гадамер постулює «об'єктивну самостійність» тексту відносно будь-якого суб'єкта, навіть автора й інтерпретатора [75, с. 46-47].

У герменевтиці проходить розмежувальна лінія між поясненням й розумінням. За «герменевтичного» розуміння відбувається співпереживання інтерпретатора автору. «Пояснення» й «розуміння» є взаємозумовленими, й за їхньої допомоги утворюється герменевтичне коло [75, с. 55-56]. У теоретичних концепціях герменевтики це коло утворюють «бінарні сукупності різних процедур... або «мікропарадигми» герменевтичного аналізу тексту» [20, с. 314]: 1) пояснення й розуміння, 2) знання й пізнання, 3) пізнання й розуміння, 4) розуміння частини й цілого.

Онтологічний смисл «герменевтичного кола» Г. Гадамер передає так: «коло має неформальну природу, воно не є ані суб'єктивним, ані об'єктивним – воно описує розуміння як взаємодію двох рухів: традиції й тлумачення» [65, с. 348]. Ця взаємодія відбувається у світі, обмеженому рамками свідомості суб'єктів: те, що сказане в мові, утворює загальний світ, у якому ми живемо. «У мові виражає себе сам світ» [65, с. 520].

Герменевтичне розуміння тексту відбувається за допомогою співпереживання інтерпретатора авторові тексту, наслідком чого стає «інтуїтивна збіжність суб'єкта з об'єктом» [75, с. 56]. Це співпереживання

полягає в тому, що суб'єкт має «усвідомлювати й відчувати те, що усвідомлював й відчував той, хто писав» [233, с. 224].

Розуміння тексту є осягненням, освоєнням, переробкою смислів на основі змісту тексту [233]. Смысл – це загальна глобальна структура, що визначає функціональні відношення між складовими ситуації або компонентами тексту (зміст); процес розуміння є певною логічною діяльністю з конструювання, вибудовування окремих елементів тексту в єдине ціле [250, с. 564]. Поняття смислу належить до екстралінгвального рівня. Смысл складається з контексту, ситуації, або екстралінгвальної інформації, яка міститься в мовних символах: «смысл – це загальна співвіднесеність і зв'язок усіх явищ, що стосуються ситуації» [250, с. 564]. Сутністю герменевтики є виявлення руху смислів.

Розуміння будь-якого твору мистецтва залежить як від розуміння його первісного смислу, який Г. Гадамер розуміє як усе те, що набувається мовою у творі мистецтва: «універсум смислу», якому відкритий цей твір [59, с. 58]; так і від того, що смысл завжди розкривається в горизонті його ситуативного розуміння, тобто його тлумачення. Досягнення розуміння інтерпретатором залежить від того, у якому напрямку відкритий універсум смислу самим твором. Інтерпретуючи, індивід сам стає складовою твору, а твір мистецтва у своїй основі є безкінечним прирощенням й посиленням смислу [59, с. 58]. Будь-якому твору мистецтва властивий певний вид руху, який Г. Гадамер визначає як саморух. Таке визначення твору мистецтва як утворення, що постійно відновлюється, можливе за тієї умови, що пізнання й розуміння цього твору завжди по різному актуалізуються в горизонті людського досвіду [59, с. 61]. Завдяки своєму потенціалові твір здатний кожний раз повідомляти нам щось нове.

Щоб зрозуміти текст, треба усвідомлювати знання, подані в ньому, мовою сучасних понять. Вони мають щось нам повідомляти. За адекватного розуміння в тексті «говорить» накопичений досвід. Це можливо лише в тому разі, якщо індивід іде за ідеями тексту й знаходить їм нове вираження у власних поняттях сучасного розуміння. Без цього ми не змогли б адаптувати пізнане

іншими авторами до горизонту нашого власного досвіду. Згідно з Г. Гадамером, передане історично збігається «з процесом його розуміння в теперішньому» [59, с. 66]. Отже, різниця між духовною ситуацією автора тексту, тобто минулим, яке тлумачиться, та сучасним, або духовною ситуацією тлумача, має велике значення для процедури розуміння.

Г. Гадамер стверджує, що історична дистанція між часом створення твору й тлумачем полегшує процес розуміння, та виводить принцип «злиття горизонтів». Самі «горизонти» автора тексту й інтерпретатора історично дистанційовані один від одного. «Горизонт» інтерпретатора змінюється, він гнучкий і рухомий, а також здатний до розширення в процесі тлумачення, оскільки вміщує в себе «горизонт» автора тексту, що характеризується певною історично усталеною духовною ситуацією. Отже, виникає певний «спільний» горизонт, що вбирає в себе «горизонти» автора й тлумача [75, с. 95].

В ідеях Г. Гадамера простежується неминучість герменевтичного кола. Контекст задає значення індивідуального значення тексту, яке залежить від ситуації інтерпретації й горизонту, що вноситься в нього інтерпретатором. Цей горизонт є продуктом історії різних взаємодій у мові, які самі є текстами [55, с. 188].

Процедуру герменевтичного розуміння Гадамер ґрунтує на принципі збереження історичної дистанції між автором й інтерпретатором. Передумовою розуміння виступає не «вживання» в особистісну своєрідність автора, а «злиття горизонтів», за якого опосередковуються минуле й теперішнє і зберігаються їхні особливості [75, с. 96].

Усвідомити будь-яку ситуацію – це завжди знання особливої складності. Сама ідея ситуації означає, що ми не стоїмо осторонь неї, а отже, нездатні мати про неї якесь об'єктивне знання. Ми завжди перебуваємо в ситуації, а завдання кинути світло на неї – це завдання, яке ніколи не виконати повністю. Це саме стосується й герменевтичної ситуації, тобто ситуації, у якій ми перебуваємо стосовно традиції, яку намагаємося зрозуміти. Висвітлення цієї ситуації – це «дієво-історична рефлексія, яка не може бути завершеною, однак ця

незавершеність не свідчить про недостатність рефлексії, але є закладеною в самій суті історичного буття, яким є ми самі» [65, с. 357]. Існувати історично – означає, що знання самого себе ніколи не може стати повним і завершеним.

Міркуючи про розуміння текстів з позиції філософської герменевтики, слід брати до уваги «ефект перекладу» з мови автора нашою власною. Такий переклад завжди є тлумаченням, оскільки потенційно дозволяє виявити приховане. Цей процес термінологією Г. Гадамера й М. Хайдегера називається «висвітлюванням» тексту [60, с. 149].

Найважливішим моментом філософської герменевтики є виокремлений Ф. Шлеєрмахером принцип герменевтичного кола. Г. Гадамер, який розвинув ідеї філософської герменевтики, визначив «горизонт» автора тексту й «горизонт» інтерпретатора, які зливаються в процесі успішної інтерпретації тексту. Г. Гадамер не визначив «горизонту» тексту, який відіграє величезну роль під час рецесії тексту і є передумовою обмеження незліченої множинності інтерпретацій. У цьому ж підході свобода різних інтерпретацій стає необмеженою. Крім того, основним моментом, на якому базується герменевтичний підхід, є обґрунтування розуміння тексту через співпереживання авторові, тобто виокремлено знання-переживання, які можуть бути підґрунтям для розуміння певних видів текстів.

Ще одним напрямом у герменевтиці, який сформувався під впливом психолінгвістики й радикальної психології, є постгерменевтика, або психологічна герменевтика. Вона є експериментальним підходом до аналізу проблеми розуміння, її завдання – створити у свідомості читача настановлення, «орієнтоване на розуміння смислу тексту й реальності» [47, с. 6], так стимулюючи його волю й розуміння.

У процесі розуміння сходяться два простори – реальний й домислений. Спільною структурною рисою, що піддається вивченню, є текст, основною психологічною особливістю якого виступає реальність. Остання представлена й сконцентрована в тексті в доступній для розуміння формі. Психологічний аналіз варіантів розуміння тексту в процесі спілкування показав, що між

компонентами тексту виникає смисловий зв'язок, який пов'язує учасників комунікації. При цьому смисл виступає у таких функціях: скріплює складові елементи тексту, сприяє репродукції його змісту, дозволяє співвіднести зміст кожного конкретного тексту з дійсністю. Отже, ми розглядаємо смисл у його стосунку до пам'яті, до реальності й до конкретних мовних засобів, які утворюють текст [47, с. 12].

«Будь-який текст має розглядатися як умова розумової діяльності читача» [212, с. 237]. Беручи за основу це твердження, можемо поділити тексти на три типи: 1) тексти, де не визначено опорні точки, що обмежують можливість варіативного розуміння. До цього типу належать тексти, утворені послідовністю знаків недешифрованих мов, й так звані «дада» тексти, й Апокаліпсис, а також канонізовані літературно-художні тексти; 2) тексти, де всі їхні елементи представлені однозначно, тобто в тій смисловій якості, у якій мають бути зрозумілі читачем, що має необхідний тезаурус. Це наукові тексти, мова математики тощо; 3) тексти, характерною рисою яких є наявність спрямовувальних смислових або семантичних ліній. Сюди належать літературно-художні тексти, які породжують багато варіантів розуміння [47, с. 136].

Текст керує його розумінням. Механізм керування розумінням не відпрацьований, тому ми можемо лише висувати гіпотези щодо розуміння тексту. А. А. Брудний висунув таку гіпотезу розуміння: «розуміння є послідовною зміною структури відтворюваної у свідомості ситуації й переміщення розумового центру ситуації від одного її елемента до іншого. При цьому значущість зв'язків між елементами ситуації змінюється. Найголовніша ланка процесу розуміння є не тільки і не стільки у встановленні зв'язків, скільки, головню, у визначенні їхньої значущості» [47, с. 138].

Індивід під час сприйняття тексту розуміє структуру функціонуючого цілого: маючи елементи структури й не володіючи інструкцією зі збирання, він здатний зібрати до купи це ціле так, що воно функціонує.

Отже, виокремлюються три параметри, які в єдності характеризують розуміння: 1) встановлення зв'язків; 2) встановлення значущості зв'язків (виокремлення релевантних ознак); 3) вибудовування цілого. Відтак, розуміння розглядається як взаємодія з об'єктом, в результаті чого формується працююча модель об'єкта. «Зрозуміти – означає зібрати працюючу модель» [47, с. 139].

Процес розуміння одночасно відбувається на декількох рівнях: 1) рівень монтажу, який є переміщенням від одного закінченого елемента тексту до іншого у послідовному порядку так, що текст, який сприймається, монтується у свідомості індивіда; 2) перецентрування, що є переміщенням розумового центру ситуації від одного елемента до іншого. Цей процес, за якого структура ситуації, що віддзеркалюється у змісті тексту ситуації, репрезентується у свідомості індивіда в змінюваному вигляді; 3) одночасно з монтажем й перецентруванням формується концепт тексту, тобто його загальний смисл. Концепт, формуючись у свідомості читача, не завжди отримує мовленнєве вираження, тобто здебільшого має позатекстовий характер [47, с. 139-140].

Розуміння є «певною (смісловою) організацією знакової форми тексту, що здійснюється в ході співвіднесення елементів тексту з об'єктно-операційними елементами ситуації (можна говорити, що так відновлюється структура смислу, закладена в текст процесом мислення)» [250, с. 482]. Знаки, які утворюють структуру тексту, мають вибудуватися так само в розумі читача, як їх було вибудовано в розумі автора. Тоді думка, закладена в текст, буде зрозуміла.

З погляду психологічної лінгвістики, розуміння тексту є процесом утворення й функціонування певної моделі. Текст набуває свого змісту в безпосередньому контакті, взаємодії зі свідомістю інтерпретатора.

Модель розуміння називається «з'єднувальною моделлю». Отже, процес розуміння «з'єднує» в єдине ціле те, що закладено й міститься в тексті, а також те, що відбувається у свідомості інтерпретатора [47, с. 162-163].

Відтак, основним моментом психологічної герменевтики є структурна смислова модель, за допомогою якої відновлюється смисл, закладений у текст.

З психологічного погляду, визначення сутності розуміння є проблемою певної складності, оскільки «розуміння існує і як процес, і як підсумок, що переживається індивідом» [47, с. 130]. Розуміння світу будується на ідеї переживання конкретного індивідуального досвіду, і глибина розуміння світу залежить від глибини особистих переживань.

Філологічна герменевтика сформувалася як самостійна дисципліна, що вивчає проблематику розуміння текстів різної складності. Вона є продовженням герменевтики – науки, об'єктом дослідження якої є розуміння [233, с. 207].

Наразі проблеми філологічної герменевтики вивчають багато дослідників, з-поміж яких Г. І. Богін, М. М. Макєєва, А. П. Тупицька, В. П. Литвинов, Н. Л. Галєєва та інші.

На думку Г. І. Богіна, розуміння тексту є «скеровуванням досвіду людини на текст для осягнення тих частин його змістовності, які не вдається досягнути за допомогою звичних дій смислового сприйняття» [38, с. 7]. Таке скеровування досвіду на текст є активним процесом з додання труднощів у смислового сприйнятті тексту.

Розуміння виникає під час сприйняття знакової ситуації; знак, у свою чергу, означає не річ, а її психічне віддзеркалення. Тому змістовність тексту є індивідуальною. У процесі сприйняття дійсності й текстів процес віддзеркалення спрямовується безпосередньо на значення й на смисл. Успішність освоєння смислів й перехід від значення до смислу залежить від досвіду людини, на якому й ґрунтується розуміння і яке в цьому випадку відіграє першорядну роль.

Одним з центральних понять філологічної герменевтики є поняття «рефлексії» – це «зв'язок між здобутим минулим досвідом та ситуацією, поданою в тексті як предмет для освоєння» [38, с. 9]. Завдяки рефлексії досвід ситуації отримує ознаки вже освоєних ситуацій, змінюється колишній досвід. Такі зміни призводять до набуття нового досвіду, на якому ґрунтується розуміння.

Рефлексія є процесом, що протікає глибоко у свідомості реципієнта. Вона є процесом внутрішнім і суб'єктивним за своїм характером. Міра глибини й

повноти умовиводів, яких дійшов реципієнт унаслідок рефлексивних актів, стає явною тільки у висловленій формі, тобто в тому разі, коли рефлексивний процес із внутрішнього перетворився на зовнішній й набув стану висловленої рефлексії, тобто інтерпретації [163, с. 46]. У тому разі, коли існує тільки потенційна готовність відтворити текст у результаті рефлексії, то кажуть, що смисл убачається «за інтуїцією» [38, с. 10].

Г. І. Богін виокремлює три рівні розуміння тексту:

1. Семантизувальне, що відбиває інформаційну структуру тексту.
2. Когнітивне, яке ґрунтується на принципі частина – ціле, використовуються ментально-когнітивні елементи, за допомогою яких воно виходить за межі конкретних лінгвальних засобів інформаційного поля.
3. Розпредмечувальне, що виходить у сферу ментальних структур за рамки відновленого інформаційного простору тексту.

Відмінності трьох типів розуміння є взаємопроникними й взаємозалежними: процес розуміння протікає в єдності з компонентами розумової діяльності (лінгвальними знаками, когнітивними структурами, образними й концептуальними структурами) [38, с. 15-16].

Згідно з Г. І. Богіним, процес розуміння містить у собі два боки: субстанційний й процесуальний. Перший є ментальним простором, організованим у когнітивні структури, у якому віддзеркалюється увесь життєвий досвід індивіда. Процесуальний бік інтерпретації тексту – це використання системи ментальних структур або технік, що формалізуються за допомогою рефлексії, маючи «усвідомлено дискурсивний характер». З позиції визнання процесуального боку розуміння текстів було сформульовано структуру класифікації ментальних процесів. Під час роботи з текстом інтерпретатор оперує цими процесами [39]. Сама класифікація є своєрідним герменевтичним колом, що складається з трьох рівнів розуміння: семантизувального, когнітивного, розпредмечувального. Процес інтерпретації є постійним переходом від одного рівня розуміння до іншого, який регулюється

за допомогою усвідомленої рефлексії. У цьому й полягає специфіка герменевтичного кола.

Рефлексія посідає центральне місце у взаємодії субстанційного й процесуального боків розуміння, оскільки вона є «зв'язком між наявним досвідом й тим, що освоюється гносеологічно» [36, с. 3].

Усвідомлена рефлексія виражається у вигляді цілеспрямованих питань типу «Що я зрозумів?», «Чому я зрозумів це саме так?», за допомогою яких суб'єкт може контролювати процес розуміння й відповідно спрямовувати його. Тому рефлексії можна й треба навчати, оскільки вона є інструментом розуміння [36, с. 3].

У процесі навчання рефлексії реципієнт убачає різноманітні модифікації смислів, задані самим твором. Під час сприйняття тексту головне завдання реципієнта – зрозуміти те, що подається або присутнє у творі неявно. Щоб проникнути в «неявне», треба розгадати смислову мозаїку твору, яка представлена в ньому складними зв'язками й відношеннями. Нерозуміння перетворюється на розуміння за допомогою прийомів розумової діяльності, організованих системно, що дістали назву технік розуміння, або герменевтичних технік.

Герменевтичні техніки визначаються як «сукупність прийомів системної розумової діяльності, що сприяють ефективному виведенню суб'єкта в рефлексивну позицію й вибудовуванню соціально адекватних смислів у процесі освоєння змістовості творів й аналізу ситуацій навколишньої дійсності» [163, с. 53]. Рефлексія необхідна там, де виникають труднощі в розумінні. Те, що спричиняє нерозуміння, є своєрідним пусковим механізмом для виклику рефлексії, яка виступає інструментом розуміння. Уміння користуватися техніками в процесі освоєння змістовості тексту є інтелектуальною майстерністю. Щоб осягнути значення, смисли й зміст, реципієнт у процесі розумової діяльності використовує різні техніки, а через освоєння власних рефлексивних технік з'являється можливість виходу в духовний світ людини,

оскільки перед читачем постає завдання інтегрувати власний досвід читання текстів до системи власної орієнтації у світі й власного розуміння [64, с. 263].

Отже, герменевтичні техніки є сукупністю прийомів освоєння змістовості текстів. Техніки розуміння було зібрано разом й систематизовано Г. І. Богіним. На підставі цього системного аналізу було виокремлено такі техніки розуміння: 1) техніки інтендування; 2) техніки інтерпретаційного типу; 3) техніки герменевтичного кола; 4) техніки розпредмечувального розуміння [163, с. 56].

Основною технікою інтендування виступає власне сама техніка інтендування, характерною рисою якої є вказівка на екзистенційні смисли, спільні для всіх людей, такі як радість, гнів, любов, ненависть, життя, смерть. У процесі сприйняття тексту реципієнт осягає смисли як сутності, йому відкриваються нові грані того, що розуміється, що відбивається в понятті горизонту, який визначається як «розкид можливих подальших переживань одного й того ж об'єкта. Ці дальші переживання можуть представляти той самий об'єкт з різних точок огляду способами, сумісними зі змістом переживання» [290, с. 16-17]. Кожний індивід складає свою смислову мозаїку тексту відповідно до своєї індивідуальності, досвіду. Відбувається процес інтендування як внутрішня робота рефлексії. Отже, індивід свідомо бере участь у процесі свого власного розуміння, ставлячи перед собою питання й даючи самому собі на них відповіді. Так відбувається розширення горизонту зрозумілого.

Домінантною складовою технік інтерпретаційного типу є категорія оцінюваності, шкала якої може варіюватися від мінімального до максимального рівня.

Техніка герменевтичного кола характеризується тим, що індивід аналізує власне рефлектування. З одного боку, рефлексивне зусилля, що виникло, має двоїстий характер: воно скеровано на досвід для пошуку аналогій розуміння, а також на пошук нового розуміння [163, с. 122]. Кожний тип розуміння організується з типологічно відповідного матеріалу рефлексивної реальності: семантизувальне розуміння – з рефлексії над досвідом вербальної пам'яті

(відбувається аналіз засобів текстотворення; читач, спираючись на власний досвід, виявляє ті елементи тексту, які викликають нерозуміння); когнітивне – з рефлексії над досвідом знання й пізнавального процесу (це більш глибоке проникнення в змістовість тексту, за допомогою рефлексії читач осягає прямі й інтерпретовані смисли); розпредмечувальне – з рефлексії над досвідом значущих переживань й над досвідом оперування текстовими смислами в прочитаних й зрозумілих раніше текстах. Кожна рефлексія, здійснена над розумінням тексту, пов'язана із залученням досвіду певного типу [37].

Розпредмечування як техніка розуміння потребує від читача потужних розумових зусиль, що супроводжуються множинними рефлексивними стрибками у сферу базового накопичення досвіду й залученням рефлексивної реальності [163]. Текст розглядається як поле опредмечування задуму. Завдання реципієнта – у процесі розуміння тексту розпредметити ситуації, що конфігурують ідею твору. Саме в тексті опредмечені духовність, людська діяльність загалом. Розпредмечувальне розуміння пов'язане з високим рівнем власного розуміння смислу, з процесами смислотворення крізь силу рефлексії реципієнта, за допомогою залучування власного досвіду, досвіду комунікації, використання соціально-культурних знань про ситуації контексту [163, с. 128-129].

Одним з центральних завдань філологічної герменевтики є проблема герменевтичного кола, яке є процесом пізнання, у якому постійно відбувається взаємодія між загальною та частковою формами пізнання.

Отже, розглянувши герменевтичний підхід до розуміння, ми дійшли висновку, що герменевтика є наукою з глибокою історією розвитку, що сягає корінням стародавніх часів й знаходить певне переосмислення й тлумачення в сучасності. Ця наука має свою періодизацію, закономірності й принципи, предмет і методи дослідження (дивінація, інтуїція, порівняння).

Специфікою психологічної герменевтики є визначення розуміння як процесу формування й функціонування «з'єднувальної моделі», яка активізує взаємодію потенціалу тексту й свідомості інтерпретатора; як переживання

підсумку цього процесу, що ґрунтується на глибині переживання особистого досвіду інтерпретатора.

У філологічній герменевтиці розуміння розглядається як скеровування досвіду індивіда на текст у процесі його сприйняття. Рефлексивний процес може протікати дискурсивним та інтуїтивним способами. У момент сприйняття знакових форм виникають значущі переживання [289, с. 260], але їхнє усвідомлення відбувається тоді, коли те, що розуміється, потрібно інтерпретувати [38, с. 22]. Отже, рефлексія є процесом внутрішнім і суб'єктивним за своїм характером. У разі вербалізації він стає висловленою рефлексією, тобто інтерпретацією [163, с. 15]. Рефлексія є інструментом розуміння.

У герменевтичному підході особлива роль приділяється знанням-переживанням, на яких ґрунтується інтерпретація. Розуміння на цьому рівні є можливим лише завдяки співпереживанню авторові твору.

Щоб досягнути смислу твору, реципієнт долає перешкоду семантичного «неявного» у творі. Стикаючись з нерозумінням, він долає цей бар'єр за допомогою використання системно організованих прийомів розумової діяльності, зокрема технік розуміння. Читач організує своє розуміння, досягає смисли та ідеї тексту, використовуючи техніки розуміння, які є сукупністю прийомів освоєння змістовості тексту.

О. В. Федоров стверджував: «Щоб перекласти, потрібно, передусім, зрозуміти, точно уяснити, розтлумачити самому собі те, що перекладається, подумки проаналізувати, критично оцінити його» [231, с. 12]. Індивід у процесі життєдіяльності бере участь у різноманітних нормативно-ціннісних системах – фрагментах суспільної практики [227, с. 122], виробляючи, отже, свої ціннісно-оцінні характеристики, які є невід'ємною частиною його ІКС. Тому будь-яка інформація в процесі розуміння й інтерпретації отримує певну модальну оцінку індивіда. Будь-який текст, його смислова структура набуває конкретного оцінного, особистісного смислу [154, с. 153], що вкладається індивідом у процесі його інтерпретації. В рамках досліджуваної концепції перекладацького

простору одним із суб'єктів перекладацької комунікації виступає перекладач. І тому основою процесу розуміння оригінального твору виступає його ІКС, саме на його енциклопедичній компетенції ґрунтується процес інтерпретації і саме від його «горизонту» залежить рівень інтерпретування. Усе зазначене дозволяє уявити міру відповідальності перекладача під час здійснення перекладацької діяльності. І, оскільки матеріалом нашого дослідження є тексти релігійної літератури, вважаємо за потрібне докладно описати умови їхнього функціонування, які, на нашу думку, безумовно корелюють з умовами діяльності перекладача таких текстів.

2.3. Релігійний дискурс як інституційний вид спілкування

Із розвитком соціолінгвістики як самостійної науки різні дослідники дискурсу (Т. ван Дейк, Х. Куссе та інші) почали розглядати його як інституційний, тобто представницький, вид спілкування.

Соціолінгвістичний аналіз дискурсу як тексту в ситуації реального спілкування потребує врахування усталених у суспільстві інститутів, таких як політична діяльність, освіта, охорона здоров'я, комерція, спорт тощо. У низці таких інститутів особливе місце, безсумнівно, посідає церква – релігійна організація духовенства та віруючих, об'єднана спільністю вірувань й обрядовості. Аналіз релігійного дискурсу дозволяє виявити глибинні характеристики як мови, так і релігії [168] й становить інтерес для лінгвістичного вивчення структури інституційного дискурсу та побудування класифікації типів дискурсу [115].

Як інституційний дискурс ми розуміємо представницьке (тобто, статусно-рольове, а не особистісно-орієнтоване) спілкування, що має такі види ознак [115]:

- 1) конститутивні ознаки дискурсу;
- 2) інституційні ознаки дискурсу;
- 3) нейтральні ознаки дискурсу.

До подібних дискурсів ми відносимо й релігійний, оскільки він має всі три ознаки, вказані вище.

Конститутивні ознаки являють собою учасників, умови, організацію, способи й матеріал спілкування, людей, які розглядаються з позиції спілкування в їхніх статусно-рольових й ситуативно-комунікативних ампуа; сферу спілкування й комунікативне середовище; мотиви, завдання, стратегії, розгортання й членування спілкування; канал, режим, тональність, стиль і жанр спілкування, а також тексти з невербальними додатками. У релігійному дискурсі – це існування самого інституту церкви, церковних й общинних друкарських органів, сайтів тощо.

Інституційні ознаки конкретизують ознаки конститутивні за лініями учасників спілкування, а також за завданнями й умовами спілкування. При цьому мета інституційного спілкування полягає в підтримці суспільних інститутів, забезпеченні стабільності соціальної структури; умови цього спілкування фіксують контекст у вигляді типових хронотопів, символічних та ритуальних дій, трафаретних жанрів та мовленнєвих кліше. Стосовно релігійного дискурсу можна назвати такі ознаки, як друкарські органи, електронні сайти, що належать тій чи тій церкві, діяльність священників, пасторів, використання молитовної, сповідальної, закличної, стверджувальної, роз'яснювальної стратегій тощо.

До нейтральних ознак інституційного дискурсу можна віднести будівельний матеріал дискурсу, тобто те, без чого не можна обійтися в будь-якому спілкуванні, а також особистісно-орієнтовані фрагменти спілкування і ті моменти інституційного дискурсу, які більшою мірою характерні для інших інститутів. Як можна побачити, нейтральні ознаки інституційного дискурсу достатньо різноманітні. У релігійному дискурсі – це звернення священнослужителя до пастви, різні види вираження модальності, експресивності тощо. Далеко не завжди можна провести чітку межу між тим чи тим видом інституційного дискурсу. Інституційний дискурс у чистому вигляді

– це «скоріше виняток, ніж правило» [291, с. 55-57]. А міра чистоти конкретного дискурсу тією чи тією мірою визначається його типом.

Розгляд релігійного дискурсу є одним з напрямів дослідження соціальної диференціації мови, яка давно стала об'єктом уваги лінгвістів. У першій половині ХХ століття у світовій лінгвістиці були спроби соціологічної інтерпретації стилістичних відмінностей у мові (Ш. Баллі, Е. Сепір, Б. Гавранек та інші). Особливо слід відзначити соціально-стилістичний підхід до аналізу мови В. В. Виноградова, який указував на залежність мовлення від ситуації та від соціальних ролей комунікантів [57]. Серед сучасних дослідників соціальної стратифікації мови можна зазначити Т. ван Дейка, Х. Куссе, В. І. Карасика, Ю. М. Караулова та інших. На наш погляд, у зв'язку з цим, цікаво вивчити «мову вірян», тобто мовленнєву поведінку людини в релігійному дискурсі. Слід зазначити, що вірян (тобто релігійну групу) можна розглядати лише як гетерогенну соціальну групу, що включає в себе такі соціальні групи, як інтелігенція, студенти, пенсіонери тощо.

Під впливом релігії утворюються декілька культурних світів: християнство, іслам, іудаїзм тощо. Цілісність цих світів підтримується існуванням актів соборності, певного інформаційного простору, релігійних видань, сайтів, текстів духовного, морального, етичного, історичного змісту. З-поміж проблем міжкультурної комунікації, діалогу культур, своє місце посідає вивчення діалогу релігій. Причому, як вважають деякі вчені, «питання це не тільки теологічне, політичне, але й філологічне» [41, с. 39]. Актуальним стає вивчення діалогу релігій, а також мовної особистості в релігійному дискурсі.

Релігійний дискурс є «особливим типом інституційного дискурсу, спеціалізованим клішованим різновидом спілкування, зумовленим соціальними функціями партнерів й регламентованим як за змістом, так і за формою» [140, с. 272]. Однак це визначення не враховує історичного (фіксація сакрального знання) й етичного (створення певної моделі поведінки, що ґрунтується на цьому знанні) аспектів. Тому в цій роботі як релігійний дискурс ми будемо розуміти особливий вид інституційного дискурсу, спеціалізований клішований

різновид спілкування, зумовлений соціальними функціями партнерів й регламентований як за змістом, так і за формою механізм фіксації священного, сакрального знання, створення на його основі певної моделі поведінки, з метою прилучення до віри в рамках певної конфесії, за допомогою якої оцінюється поведінка конкретних людей.

Говорячи про структуру релігійного дискурсу як одного з видів інституційного дискурсу, В. І. Карасик у своїй праці «Релігійний дискурс» [115, с. 6] виокремлює низку структурних компонентів цього типу дискурсу: 1) учасники; 2) хронотоп; 3) цілі; 4) цінності й способи їхнього вираження; 5) ключовий культурний концепт; 6) стратегії; 7) тематика; 8) різновиди й жанри; 9) прецедентні (культурогенні) тексти тощо. Як ілюстрації до своїх положень автор наводить приклади з різних релігій (християнство, іудаїзм, іслам тощо).

Уважаємо за важливе розглянути декотрі з компонентів релігійного дискурсу. Учасників будь-якого інституційного дискурсу можна поділити на «агентів і клієнтів» [115, с. 6]. Перші відіграють активну роль в інституційному спілкуванні, другі змушені звертатися до агентів, виступаючи в ролі представників суспільства загалом щодо представників інституту. У разі релігійного дискурсу агентами є священнослужителі, а клієнтами – прихожани. Агенти релігійного дискурсу представлені в номінації ширше, ніж клієнти.

Вивчення мовленнєвих портретів вірян та їхньої невербальної поведінки в різних комунікативних ситуаціях дозволяє виокремити такі умовні типи релігійної мовної особистості [135, с. 27]:

1. «Богослов» – розвинута мовна особистість, яка володіє нормами літературної мови й богословськими знаннями й не допускає мовленнєвих та невербальних комунікативних невдач. Це випускники Духовних академій – архієреї та священники, кандидати і доктори не тільки богослов'я, але й інших гуманітарних та природничих наук.

2. «Церковник» – мовна особистість, вербальні та невербальні комунікативні невдачі якої зведені до мінімуму. Це приходські священники, які мають очну та заочну семінарську освіту, активні миряни, які мають досвід

читання богословської літератури й досвід духовної практики та беруть участь у повсякденному житті приходу чи братства.

3. «Неофіт» – мовна особистість, яка часто зазнає комунікативних невдач. Це люди, які не володіють богословською термінологією й, відповідно, неадекватно сприймають тексти.

4. «Вірянин» або «хрещений» – мовна особистість, яка не володіє розгляданним соціолектом у повному обсязі. Зазвичай це люди, що були охрещені в дитинстві або навіть і у свідомому віці тому, що так прийнято чи модно. Важливо відзначити, що вони не вважають себе атеїстами й уважають себе належними до конкретної релігії. Відсоток таких «вірян» є достатньо високим.

5. «Чужий» – мовна особистість у нерелігійній комунікації, атеїст або представник іншої релігії чи конфесії.

На нашу думку, класифікація умовних типів релігійної мовної особистості, подана вище, має дещо узагальнений вигляд: група «чужий» видається достатньо різномірною з погляду її ролі в релігійній комунікації. Тому вірян цієї групи можна поділити на «атеїстів» та «іновірців». У рамках останньої, з тих самих міркувань, слід виокремити «представників інших релігій» та «представників інших конфесій».

Отже, ціла низка ознак, як вербальних, так і невербальних, дозволяє нам віднести ту чи ту людину до конкретної релігійної групи.

Релігійний дискурс специфічний насамперед тим, що його учасники, окрім агентів та клієнтів, представлені ще й третьою стороною – суперагентом, у ролі якого виступає Бог. При цьому Всевишній у релігійному дискурсі «проявляється у двох іпостасях: власне Бог і той, кому Він відкрився, тобто пророк. Останній виступає як матеріальний носій вищого божественного змісту. Конфлікт між тим, хто несе вищу істину – пророком, і тим, хто забезпечує її трансляцію та адаптацію – жерцем, становить серцевину драматургічного розвитку релігії» [115, с. 8].

Ядром цього виду дискурсу є спілкування базової пари учасників комунікації: священник – священник, священник – мирянин, мирянин – мирянин, а найголовніше – Бог та людина.

Аналіз соціолінгвальних аспектів виокремлює суму соціальних умов мовленнєвого спілкування, екстралінгвальних щодо мовлення. До таких комунікативно значущих компонентів ситуації спілкування належать тема й завдання спілкування, партнери комунікації та їхні взаємовідносини, умови, у яких відбувається комунікація.

Тема спілкування найчастіше є релігійною, але не завжди, може бути й побутовою, і будь-якою іншою. Різноманітними є й завдання спілкування, які реалізуються за допомогою певних комунікативних стратегій: молитовної, сповідальної, закличної, стверджувальної, роз'яснювальної тощо.

У релігійному дискурсі, як і будь-якому іншому виді інституційного дискурсу, особливу роль відіграють тематичні зв'язки, які допускають різні можливості розвитку, що, у свою чергу, характеризуються типом відносин й ціннісними настановленнями партнерів. Тематики релігійного дискурсу «визначаються полями функціонування мови й кінцевими завданнями партнерів з комунікації» [140, с. 272]. Розглядаючи релігійний дискурс як частину дискурсу, що охоплює всі сфери життя, так званого інтердискурсу, можна припустити, що деяка частина тематик інтердискурсу характерна й для релігійної сфери.

Хронотоп (час і місце) релігійного дискурсу виражений достатньо чітко. Час у релігійному дискурсі є циклічним, але, на відміну від політичного дискурсу, початок і кінець циклу орієнтовані не на майбутні події, а на події, що вже відбулися в минулому (дарування Тори в іудаїзмі, воскресіння Ісуса в християнстві). Дискурсивний час є одним з «інструментів, що використовуються для здійснення більш або менш віддалених завдань, регулятором інтенсивності текстотворення й якості текстів, що творяться» [115, с. 8].

Концепт «час» релігійного дискурсу залежить від цінностей конкретної релігії (наприклад, у християнстві – це лінійний час із початковою та кінцевою точками). Час релігійного дискурсу фіксується жанровою специфікою спілкування. Наприклад, проповідь відбувається в спеціально відведені для служби години, сповідь, зазвичай, – у години, відмінні від церковної служби. У цьому сенсі проповідь і сповідь як колективне та індивідуальне спілкування в храмі перебувають у відношеннях взаємодоповнюваності. Молитва як особливий тип релігійного дискурсу «різко відрізняється від інших жанрів спілкування, що розглядається, хоча б у просторово-часових координатах: той, хто молиться, звертається до Бога в храмі та поза ним» [140, с. 275].

Локусом молитви є внутрішній світ людини, її душа. Молитва зазвичай проказується в певні часи, залежно від її виду. Вона «виступає як істинний час, на протиположність буденному життю» [173, с. 59]. Так, в ортодоксальному іудаїзмі, молитви докладно організують увесь день людини. Переважання ритуальності зумовлює регулярність повторення всіх комунікативних дій через фіксовані відтинки часу (намаз – в ісламі, недільна меса – у католицизмі). Регулярна інтенсифікація ритуального спілкування відбувається також під час релігійних свят.

Прототипним місцем релігійного спілкування виступає храм – спеціальна споруда, що використовується для богослужінь та релігійних обрядів. Місце релігійного дискурсу семіотично закріплене тисячорічною практикою богослужінь. У храмі протиставляються місця, де можуть знаходитися священнослужителі та прихожани. Виокремлюються й спеціально позначаються частини храму, ритуальні дії, одяг, аксесуари тощо. Дії, що супроводжують промови пастора й пастви, ритмічно організовані.

Метою релігійного дискурсу є, вочевидь, «прилучення до віри в рамках певної конфесії» [115, с. 8]. Стосовно проповіді – це заклик до віри та покаяння, повчання та укріплення у вірі й добродетельності, а також роз'яснення віровчення. А стосовно сповіді – отримання прощення від Всевишнього за поведінку, яка не

відповідає етичним нормам певного релігійного вчення, полегшення душі того, хто сповідується, унаслідок його каяття.

Цінності релігійного спілкування зводяться до цінностей віри (визнання Бога, спасіння душі, розуміння гріха й доброчесності, відчуття дива, дотримання обрядів). Особливістю розгляданого виду дискурсу є «відкрите ствердження його цінностей; в інших типах інституційного спілкування цінності можуть бути прихованими, такими, які маються на увазі й виводяться, як, наприклад, у науковому або діловому дискурсі» [220, с. 79]. Так, визнання Бога фіксується на таких підґрунтях віри: існує Бог, Він єдиний, невидимий, непізнаваний, є вічним, всюдисущим, всемогутнім, всевідаючим, Він є милосердим і благим. Це підґрунтя монотеїстичної віри відбите в текстах священних книг, а також у численних коментарях. Вони визначають або покликані визначати смисл життя людини.

Цінності й норми поведінки можна, з деякими застереженнями, розбити на чотири групи: суперморальні (найважливіші релігійні догмати, що визначають поведінку людини стосовно Бога), моральні (релігійні догмати, що визначають поведінку людини стосовно інших людей), утилітарні (норми поведінки людини щодо самої себе) й субутилітарні (необхідні умови біологічного виживання) [115, с. 9].

У повсякденному житті людина керується насамперед субутилітарними, утилітарними й (іноді) моральними нормами, релігійний же дискурс акцентує суперморальні норми як підґрунтя для вчинку.

Відтак релігійному дискурсу властиве повчання, що зближує його за змістом (а часто й за формою) з педагогічним дискурсом.

Стосовно способів вираження цінностей у релігійному дискурсі, більшість лінгвістів (В. І. Карасик, Н. Б. Мечковська, О. Д. Шмельов та інші) виокремлюють три основні:

1. Вираження в чистому вигляді: першоджерела релігійного дискурсу характеризуються наявністю речень наказового способу, модальних дієслів повинності.

2. Вираження у формі інакомовлення або приповіді. Інакомовлення може бути достатньо прозорим або супроводжуватися коментарем.

3. Вираження у формі розповіді, коли логіка сюжету є чинником переконання. Прикладом цієї форми може бути історія про вихід євреїв з Єгипту на чолі з Мойсеєм, описана в другій книзі П'ятикнижжя Мойсеєвого «Вихід». Ця історія є повчальним нарративом, що ілюструє доказ Божественного плану як розкриття суперморальних цінностей й звільнення народу з єгипетського рабства як детальне розкриття моральних цінностей.

Особливу роль відіграють у релігійному дискурсі особові займенники. У канонічних молитвах трапляється головно займенник «ми», який промовляє як священнослужитель, так і прихожанин. Як пише В. І. Карасик, «у релігійних текстах немає місця ввічливим формам займенників, є тільки звернення на «ти» до окремого й на «ви» до численного адресата, роль займенника «я» є вельми незначною» [115, с. 7]. Звернення до Бога є особливо важливим, але існує заборона на згадування імені Його даремно.

Наступним структурним компонентом релігійного дискурсу, на який не можна не звернути уваги у зв'язку з його пріоритетністю, є ключовий культурний концепт цього дискурсу. Як концепт ми розумітимемо складне розумове утворення, що містить образний, поняттєвий, ціннісний й конфесійний компоненти. На думку В. І. Карасика, «специфіка конфесійного компонента полягає в тому, що він ціннісно маркований, а для репрезентації важливою є саме така інформація» [115, с. 6]. Наприклад, слова «покора», «слухняність», «жертва» та інші мають різну конотацію в релігійному та світському вжитку. Концепти можна поділити на ключові (основні) – Бог, віра, та другорядні (які є похідними щодо основних) – Триєдність, Святість, Праведність, Богобоязливість, Людина тощо. Ключовим вважатимемо концепт, що має в цьому різновиді дискурсу наріжне, пріоритетне значення. Стосовно релігійного дискурсу таким концептом є Віра. Уважаємо, що Віра є універсалією, ключовим концептом будь-якого християнського релігійного дискурсу безвідносно мови, у якій він реалізується. Однак у різних мовах він

може мати свою специфіку. Спробуємо показати це на прикладі української, англійської та латинської мов. Образом для цього абстрактного іменника має бути певна якість, що вербалізується прикметником чи дієсловом. В англійській мові ми маємо справу з предикатом «вірити» – мати тверду переконаність, упевненість у чомусь [333] believe – 1) to have a firm religious faith, 2) to consider to be true or honest; believe in – to have faith or trust in (someone) [339].

Розкриваючи зміст цього значення методом ступінчастої ідентифікації словникових визначень, виявляємо дефініційне коло, у якому, як в українській, так і в англійській мовах, дефініційні компоненти «переконаність», «упевненість», «believe», «faith», «trust» додають до значення слова, що розкривається, лише посилювальні ознаки (твердий, сильний, firm, strong).

Якщо звернутися до розгляду образного компонента концепту на основі внутрішньої форми й етимології відповідних слів, як показано в праці Ю. С. Степанова «Константи. Мова російської культури» [223], то можна побачити, що загальноіндоевропейське значення «вірити», «сподіватися», «мати довіру» виражене стародавнім словосполученням «давати серце», що встановлюється, зокрема, у латинському «credo».

Ю. С. Степанов пропонує так само інше тлумачення, пов'язане з латинським «fides», що співвідноситься з семантикою понять «чекати», «примушувати», з ідеєю договору, тобто звертатися до Бога й уповати на Нього.

Не менш цікаве трактування концепту Віра пропонує О. Д. Шмельов. Він протиставляє предикати «знати» та «вірити» й доводить, що «стан, що позначається дієсловом «вірити», зумовлюється вільним вибором суб'єкта й ментальними актами, що впливають з цього вибору» [248].

Н. Д. Арутюнова у своїй праці «Логічний аналіз мови. Істина та істинність у культурі й мові» пише: «Істина і Бог – центральні поняття віри», «Істина одна, але вона можлива лише за умови, якщо світ є двоїстим, тобто розпадається на світ реальний і світ ідеальний. Останній відбиває (або

моделює) реальний світ і в цьому значенні є вторинним. Водночас він зумовлює реальний світ і в цьому значенні є первинним» [9, с. 3-5].

Проаналізувавши різні трактування концепту Віра, запропоновані зазначеними вище авторами, ми доходимо висновку, що:

- а) концепт Віра має певну мовну специфіку;
- б) поняття Віра співвідноситься з семантикою понять «бути переконаним», «дорожити», «вважати правильним, гарним», «сподіватися», «давати серце», «знати», «вірити», «чекати», «примушувати» тощо, представлені різними мовами.

Отже, можемо визначити концепт Віра як ментальний стан людини, яка:

- а) розрізняє даний, повсякденний світ і світ потойбічний, надприродний;
- б) не має сумнівів щодо існування надприродного світу, сфокусованого в ідеї центральної істоти – Бога;
- в) робить вибір й визнає існування Бога;
- г) надіється на Бога й чекає допомоги від Нього.

Ключовий концепт Віра визначає внутрішню логіку релігійного дискурсу. Сутність цієї логіки полягає, на наш погляд, у розкритті тим, хто ще цього не зрозумів, радості від розуміння того, що у світі є Бог, в укріпленні людей у вірі, у допомозі в подоланні труднощів, пов'язаних з життям у миру й, насамкінець, у прилученні вірян до певної релігії, конфесії.

Досягнення цілей релігійного спілкування реалізується за допомогою певних комунікативних стратегій – загальних планів реалізації комунікативних завдань адресанта, необхідних для максимально ефективного досягнення цілей спілкування й здійснюваних за допомогою активізації в тексті певного набору тактик. Стратегії, у свою чергу, визначаються цілями й жанрами спілкування. Як пише В. І. Карасик, до найважливіших цілей релігійного спілкування, які уточнюють його головну мету – прилучити людину до Бога, – належать такі:

- а) отримання підтримки від Бога;
- б) очищення душі;
- в) заклик ближніх до віри та каяття;

- г) укріплення вірян у вірі й добродетельності;
- г) роз'яснення віровчення;
- д) усвідомлення через ритуал своєї належності до тієї чи тієї конфесії.

В. І. Карасик виокремлює такі основні стратегії релігійного дискурсу:

- 1) молитовна;
- 2) сповідальна;
- 3) заклична;
- 4) стверджувальна;
- 5) роз'яснювальна;
- 6) обрядова [115, с. 17].

А. В. Олянич у своїй праці «Презентаційна теорія дискурсу» [191] (152) подає свою класифікацію стратегій у релігійному дискурсі, виходячи не тільки з мотивів прилучення до Бога, але й з потреби контролю за поведінкою соціуму з використанням релігійних концептів, називаючи такі:

- 1) презентаційні;
- 2) маніпулятивні;
- 3) конвенційні [191, с. 316-317].

Ми вважаємо, що класифікація комунікативних стратегій В. І. Карасика більшою мірою адаптована саме до релігійного дискурсу і є, якщо не вичерпною, то, щонайменше, більш повною та розгорнутою. До того ж можна говорити про певну відповідність роз'яснювальної й презентаційної, закличної (і роз'яснювальної) та маніпулятивної, обрядової й конвенційної стратегій, уведених, відповідно, В. І. Карасиком та А. В. Оляничем. Тому у своєму дослідженні ми спиратимемося на класифікацію стратегій у релігійному дискурсі, запропоновану В. І. Карасиком.

Молитовна стратегія релігійного дискурсу реалізується у вигляді щирого звернення до Бога. Ґрунтуючись на критерії ілюкції, молитви можна умовно поділити на чотири різновиди:

- 1) прохання;
- 2) подяка;

- 3) каяття;
- 4) звеличення [213, с. 99].

Прохання й подяка тісно пов'язані між собою: той, хто молиться, з одного боку, просить Всевишнього допомогти, з другого боку, дякує Йому за допомогу. При цьому подяка в молитвах має тенденцію до розширювального осмислення й переживання.

Молитовна стратегія «прагне до скорочення тексту, що говориться, адже головною метою молитви є єднання з Богом, а оскільки Бог є всезнаючим, то роз'яснювати Йому цю мету не має сенсу» [213, с. 100]. Імовірно, тому в окремих конфесіях практикують молитви без слів (наприклад, «розумна молитва» у православ'ї), акти зосередженого мовчання (медитація), сакральні співи. Молитва досягає мети, навіть якщо вона говориться незрозумілими стародавніми мовами.

Сповідальна стратегія релігійного дискурсу, за всієї своєї близькості до молитовної стратегії, істотно відрізняється від неї тим, що «людина сповідується не Богу, а певному посередникові, наприклад, священикові, який слухає сповідь й відпускає тому, хто кається, його гріхи» [168, с. 203]. В. І. Карасик [115] пропонує таку структуру сповіді: 1) щире бажання того, хто кається, очистити душу внаслідок розуміння того, що є добро і зло; 2) самоосуд; 3) розповідь про скоєні гріхи. Слід зауважити, що ця структура не має мовної специфіки й виявляється в усіх християнських конфесіях. Гріхи можуть бути скоєні як у реальному, так і в потаємному духовному житті людини. Сповідь не піддається, на відміну від молитви, оформленню в заданий текст. Вона за своєю природою може бути тільки індивідуальною, молитва – як індивідуальною, так і колективною. Слід зазначити, що сповідальна стратегія є ширшою за сповідь як жанр релігійного дискурсу, і в тих конфесіях, де посередника між Богом та людиною немає, елементи сповіді включаються в молитву.

Заклична (апелятивна) стратегія [115] широко використовується в проповіді – релігійно-повчальній промові в церкві. Проповідь є тлумаченням

священного тексту або бесідою з опорою на нього. «Проповідь – це фундаментальний, первинний жанр релігійної комунікації» [168, с. 205]. З початком проповіді вчення починає жити у свідомості певної спільноти людей. «Релігія як міжособистісний комунікативний процес починається саме з проповіді вчення людям» [168, с. 205]. Щодо Слова Бога будь-яка проповідь – текст «другого порядку», слово наставника з приводу Слова Божого. Метою проповіді є донесення смислу Слова Бога до свідомості людей, адаптація первинного тексту до можливостей людського розуму. Адаптація може бути повним або частковим перекладом вихідного священного тексту більш зрозумілою мовою зазвичай з розширенням або стисненням первинного тексту. Розширення тексту-оригіналу можливе за рахунок його тлумачення, повторів тих чи тих ключових моментів, додавання до тексту нової емоційно забарвленої, переконливої або повчальної інформації. У разі стиснення оригіналу у вторинному тексті залишаються лише основні смисли.

Елементи проповіді представлені вже в Старому Заповіті. Так, у книзі Повторення Закону Мойсей, передавши заповіді Божі народу, потім умовляє людей виконувати заповіді, показуючи, наскільки вони важливі і яким небезпечним є невиконання заповідей.

У християнському віровченні протягом двох тисяч років випрацювані принципи й характеристики проповіді. Професійні священнослужителі проходять у процесі підготовки курс гомілетики – учення про проповідь.

У теологічній літературі трапляється поняття гомілетичної зірки (гомілетичної схеми), яка є чотиричастинною схемою побудування проповіді. Вона складається з 1) *inventio* (винахід) – пошуку думок за темою проповіді, добору текстів Святого Письма; 2) *dispositio* (розстановка) – побудування тексту проповіді, що містить засоби переконання адресата; 3) *partes orationis* (засоби прикрашення промови) – прикладів, образів, метафор, наративів, аргументів, висловлювань авторитетних осіб; 4) *peroratio* (виголошення).

Іноді як гомілетичну зірку розуміють структуру тексту проповіді, що містить вступ, основну частину (виклад), моральний додаток і висновок. За

допомогою поділу проповіді на частини досягається послідовність й чіткість викладу теми, від яких, неабиякою мірою, залежить дієвість пастирського слова [344].

Складання проповіді потребує посиленої молитви, знання напам'ять багатьох священних текстів, знання життя, потреб слухачів і чіткого розуміння мети проповіді. У жанрі проповіді релігійний дискурс найбільш тісно зближується з дискурсом педагогічним. Очевидною є схожість проповіді з бесідою або лекцією, відмінність полягає в тому, що проповідь належить до особливого виду спілкування – релігійного.

В. І. Карасик пише, що «той, хто виголошує проповідь, робить це не тільки в присутності Бога, але й від імені Бога» [115, с. 15]. У деяких монотеїстичних релігіях, однак, вважається, що від імені Бога може говорити тільки пророк, а проповідник лише виголошує релігійно-повчальну промову, в ідеалі перебуваючи в стані божественного осяяння, спираючись на священний текст й побутовий контекст. Він тлумачить священний текст для реалізації певних духовних й матеріальних завдань, говорить від свого імені, покликаючись на Слово Боже у священному тексті. Проповідники євангельської (протестантської) церкви одягаються лише по-світському, щоб не відволікати уваги прихожан від священного тексту особливим одягом.

Загалом протестанти активно розвивали й розвивають проповідництво, убачаючи у вільній проповіді повернення до чистоти й релігійної творчості ранньохристиянських часів. Почасти це сприяло розвитку проповіді в католиків й православних. Розквіт католицької проповіді в епоху контрреформації був, певним чином, реакцією на успіхи протестантського проповідництва. Можливості проповіді як форми вираження культурно-етнічних цінностей достатньо великі. «Проповідництво сприяє формуванню комунікативних механізмів, що дозволяють поширювати вчення й водночас зберігати незмінними його основні ідеї» [168, с. 209]. До таких механізмів можна віднести способи передачі вчення наступним поколінням, а також способи популярного викладення й спеціального коментування.

Стверджувальна стратегія незмінно використовується в тексті проповіді, оскільки остання є ствердженням певних цінностей й закріпленням їх у свідомості реципієнтів. І це досить зрозуміло, оскільки будь-яке релігійне вчення містить певні цінності, постійне ствердження яких необхідне.

Роз'яснювальна стратегія, що також часто використовується в релігійному дискурсі, спостерігається тоді, коли виникає потреба роз'яснити ствержені раніше цінності, положення конкретного віровчення.

Обрядова стратегія релігійного дискурсу відрізняється від інших стратегій цього типу спілкування тим, що «за своєю сутністю є супутним компонентом певної дії, ритуалу – обряду хрещення, вінчання, відспівування тощо» [2, с. 96]. Тому ми обмежимося тут лише згадуванням про цю стратегію релігійного дискурсу. Докладно вона розглядається в релігієзнавстві та етнографії.

Існують певні особливості, що відрізняють релігійне спілкування від будь-якого іншого. По-перше, воно є складовою найважливіших ситуацій у житті вірянина. По-друге, особливий драматизм і напруженість у комунікації, що містить сакральне слово, пов'язані з тим, що тут людина звертається до вищих сил, що перевершують її у всьому, зазвичай невидимих й ніколи до кінця не збагнених. Як відзначає Н. Б. Мечковська: «Фідеїстична комунікація протистоїть земному, «міжлюдському» спілкуванню – не тільки побутовому, повсякденному, але й службовому, офіційному, святковому (хоча, звичайно, зазнає їхнього впливу й саме впливає на них – особливо у сфері естетичного й статусно-рольового спілкування)» [168, с. 78].

Своєрідність сакральних текстів полягає в тому, що вони «містять особливі знаки (словесні формули, висловлювання), яким у комунікації вірян надаються ті чи ті трансцендентні властивості (божественне або сатанинське походження, святість тощо). Для таких текстів характерна більш висока (ніж у побутовому мовленні) формально-смілова організованість» [2, с. 86]. Цим зумовлені такі загальні риси фідеїстичної поетики, як звукові повтори різних видів (анаграми, алітерації, рима, метрична впорядкованість); семантичний

паралелізм, інакомовність, метафоричність, символізм; «принципова наявність «темних» висловів, тією чи тією мірою незрозумілих слухачам, а іноді й виконавцям, з чим іноді пов'язана значна архаїчність сакральної мови й загальна таємничість фідеїстичного слова, його можлива смислова невичерпність, й, головне, принципове протиставлення «звичайній мові» [168, с. 78].

Для низки сакральних текстів (молитва, проповідь та інші) безвідносно до мови, релігії та конфесії характерна «висока міра клішованості» [248]. Інакше кажучи, вони не породжуються кожного разу заново, але відтворюються як готові словесні твори з невеликими варіаціями, що існують у пам'яті соціуму як стійкі знаки із заданими функціями.

Н. Б. Мечковська у своїй праці «Мова та релігія» [168] пропонує систематизувати жанри релігійного спілкування за їхньою переважальною модальністю. Загальна модальна спрямованість висловлювання знаходить своє віддзеркалення в низці обов'язкових для таких текстів смислових компонентів.

Слід зауважити, що релігійна комунікація підкорюється певній логіці. У кожній релігії наявні два основних напрями комунікації:

- а) від Бога – через медіума (пророка, священника, пастора) – до людей;
- б) від людей – через медіума – до Бога.

З першим напрямом пов'язані такі жанри релігійної комунікації, як Одкровення Бога, яке чує пророк, й пророча проповідь божественного Одкровення людям. Другий напрям зумовлює існування богослужіння й молитви як жанрів релігійної комунікації. Молитва й богослужіння тісно пов'язані: ритуал поклоніння включає в себе молитви, а елементи богослужіння у вигляді певних ритуальних жестів, рухів тіла, культових вербальних формул наявні в молитві.

Релігійна комунікація [168, с. 225] «розвивається відповідно до певної внутрішньої логіки, зумовленої асиметрією в напрямку комунікації. Одкровення, послане від Одного багатьом, розсіюючись у межах соціуму, зазнає викривлення, втрати тих чи тих важливих смислів. З другого боку, за

звертання людей до Бога, прямо чи за допомогою медіумів, існує комунікативна колізія, пов'язана з невизначеністю зворотного зв'язку через неможливість підтвердження з боку адресата комунікації: люди невпевнені, чи почув Бог їхню молитву, чи до вподоби Йому ті чи ті ритуали». У цьому значенні звертання людей до Бога є свого роду автокомунікацією.

Релігійній комунікації властиві два основні психолого-семіотичні механізми, що дозволяють зберігати інформацію, яка йде від Бога до людей й від людей до Бога: неконвенційне (безумовне) ставлення до знака й принцип *ipse dixit* (сам сказав) та його аналоги в різних культурах.

Внутрішня логіка релігійної комунікації спрямована на розв'язання двох антиномічних завдань:

- 1) збереження смислової повноти Одкровення;
- 2) передачу Одкровення новим поколінням, у нові землі, у нові часи.

Реалізація логіки саморозвитку релігійної комунікації складається з низки обов'язкових процесів:

а) внутрішньої структуризації релігійного змісту вчення (творення певної ієрархії смислів і текстів);

б) догматизації змістового ядра вчення;

в) творення релігійного канону, особливо шанованого корпусу текстів, що складається зі змістового ядра вчення й деяких інших, відносно периферійних текстів та смислів;

г) формування комунікативних механізмів, які уможливають «поширення вчення зі збереженням незмінними його основних смислів – способів передачі вчення нащадкам й способів популярного викладення й спеціального коментування» [168, с. 226];

г) створення явних, із чітким вираженням, механізмів контролю за здійсненням релігійної комунікації (церковна цензура, спеціальне конфесійне редагування, спеціальні правила, що регулюють циркуляцію конфесійних текстів у соціумі – індекси заборонених книг, заборона читання тих чи тих релігійних книг до певного віку тощо).

Перейдемо до дослідження одного з різновидів релігійного дискурсу – протестантського й розглянемо більш докладно його функції, які є віддзеркаленням історичних засад протестантизму як релігійної течії.

2.4. Протестантський дискурс як різновид релігійного дискурсу

Протестантський дискурс розглядається нами як різновид релігійного дискурсу, сукупність способів (комунікативних стратегій, засобів) впливу на людину, що використовуються представниками цього релігійного напрямку для досягнення певних цілей.

Сучасний протестантизм представлений різними напрямами й інститутами, однак у нашій роботі ці відмінності не матимуть принципового значення, оскільки нас цікавить протестантський дискурс загалом. Для визначення ролі протестантизму у формуванні сучасної цивілізації, а також впливу історичних віх на формування його функціонального потенціалу вважаємо за важливе розглянути умови виникнення й основні етапи розвитку протестантизму у світі.

2.4.1. Протестантизм як світовий феномен

Найбільш містким, на наш погляд, є визначення протестантизму як християнського віровчення, що ґрунтується на «чотирьох тільки»: 1) *sola fide* – тільки вірою, а не добрими справами виправдується людина; 2) *sola gratia* – тільки Божою милістю, а не власними вчинками рятується людина; 3) *solus Christus* – тільки Христос, а не Церква є авторитетом для вірян; 4) *sola Scriptura* – тільки Святе Письмо (а не церковна традиція) є основою християнської віри.

Протестантизм – один з трьох, поряд з католицизмом та православ'ям, напрямів християнства, що являє собою сукупність численних самостійних церков і деномінацій, пов'язаних з Реформацією – широким антикатолицьким рухом XVI століття в Європі. Два століття інтенсивних хрестових походів (XI–XIII ст.) показали безперспективність насильницького поширення ідей християнства та підірвали довіру широких мас до папства як інституту, який їх

організовував. Три століття інквізиції (XIII–XV ст.) розкрили світу недосконалість церковної системи католицизму. На початку епохи Відродження католицька церква зазнала тяжких випробувань: симонія, крайня аморальність багатьох римських первосвящеників, зловживання індульгенціями тощо. Сприяли реформації в Німеччині і зміцнення соціально-економічних умов бюргерства, і поява університетів на базі шкіл при монастирях (Париж, Болонья, Оксфорд тощо), і необхідність ведення богослужіння національними мовами та поява книгодрукарства. Міцною духовною основою були ідеї німецьких містиків XIII–XIV ст., які шукали безпосереднього єднання з Богом, сутність якого – Любов, поза церковною ієрархією. Вони впливали на погляди багатьох європейських богословів. Протестанти – це загальна назва християнських громад, які утворилися внаслідок проповідей Мартіна Лютера, Ульріха Цвінглі і Жана Кальвіна.

Назва «протестантизм» – історична випадковість. Слово «протестант» (від лат. *protestans*, род. відм. *protestantis* – привселюдно доводити) уперше було використане на рейхстазі в Шпеєрі (1529 р.) для позначення учасників, що підписали *Protestatio* – документ, у якому відкрито висловлювалася незгода з рішенням рейхстагу заборонити низку реформ у межах церкви. Ранніми формами протестантизму були лютеранство, цвінгліянство і кальвінізм, унітаріанство й соціанство, анабаптизм і менонітство, англіканство. Надалі виникає низка течій, відомих як неопротестантизм: баптисти, методисти, адвентисти, п'ятидесятники й багато інших. Іноді класифікують дві гілки протестантизму як явище відокремлення деномінацій від католицької та православної церков.

Формування більшості цих течій проходило під знаком «релігійного відродження» (ривайвелізму), повернення до ідеалів раннього християнства, тому самі протестанти називають себе «євангельськими церквами», наголошуючи, що вони повертаються до основ євангельської віри.

Найпоширенішим у Німеччині є лютеранство. У Швейцарії головним представником протестантизму стала реформатська церква (наслідок

проповідей Ульріха Цвінглі та Жана Кальвіна). Їхнє віровчення поширилося у формі пресвітеріанства. На противагу цьому протестантизм в Англії не був справою реформаторів: від початку англіканська община нерозривно пов'язана з політичними планами правлячої еліти. Четверта форма протестантизму, більш радикальна, пов'язана з анабаптистами, які наполягали на суворому дотриманні новозаповітних заповідей, тому в них убачають духовних попередників менонітів і, як вважають деякі релігієзнавці, баптистів.

На сьогодні протестантизм набув найбільшого поширення в Скандинавських країнах, США, Німеччині, Великобританії, Нідерландах, Канаді, Швейцарії. Світовим центром його вважаються США, де знаходяться керівні органи баптистів, адвентистів та інших протестантських церков і деномінацій. Для сучасного протестантизму характерне прагнення до інтеграції, що знайшло вираження у створенні в 1948 році Всесвітньої ради церков, міцному екуменістському русі. Загальна кількість прихильників протестантизму в різних джерелах коливається від 325 до 470 млн. Такі великі розбіжності в цифрах виникають через розмитість самого поняття «протестантизм». Нові релігійні угруповання протестантського спрямування виникають і так само зникають. У процесі імплантації ортодоксальних форм протестантизму на різні національні ґрунти часто утворюються нові форми, які важко класифікувати як протестантизм. Цьому сприяють і різні назви тих самих конфесій у різних частинах світу, і розмитість догматичних та організаційних меж багатьох з них. Крім того, у різних країнах релігієзнавці по-різному класифікують самі релігійні організації: наприклад, у германомовних країнах протестантами називають тільки лютеран. На сьогодні лютеранство – найбільша протестантська деномінація у світі.

Деякі релігійні течії історично передували Реформації, проте зазвичай їх прийнято відносити до протестантських. Це вальденси, які з'явилися у XII ст. у Франції, та гусити (XV ст., Чехія) – перша християнська церква, що не визнала Папи Римського.

Із проголошенням 24 серпня 1991 р. Верховною Радою незалежності України релігійне життя в нашій державі значно активізувалося, набуло якісно нових вимірів. Поступово вивільняючись від впливу чужих політичних та релігійних центрів, більшість релігійних організацій стала на шлях удосконалення своїх національних форм. Найбільша релігійна активність припадає на західні області України, зокрема Львівську, Закарпатську, Івано-Франківську, Тернопільську, Чернівецьку, де зареєстрована найбільша кількість релігійних організацій. Досить активними є Волинська, Рівненська, Хмельницька, Київська, Вінницька області. У всіх інших проявляється помірна активність. Понад 97% зареєстрованих на сьогодні релігійних громад в Україні є християнськими. Приблизно половина з них – православної традиції. Решту, майже порівну, поділяють католики та протестанти. Церкви протестантського напрямку широко представлені в Україні. Вони об'єднують такі релігійні громади, як: євангельські християни-баптисти, християни віри євангельської (п'ятидесятники), адвентисти сьомого дня, лютерани тощо. У протестантських церквах є необхідні управлінські структури, зокрема республіканські духовні центри, що діють на підставі зареєстрованих в установленому законом порядку статутів. Тут панує спокійна діловитість: зміцнюється матеріальна база релігійної діяльності, ведеться релігійно-просвітницька, морально-виховна, місіонерська робота; підтримуються тісні зв'язки з братніми церквами інших держав, регулярно завозяться з-за кордону релігійна література, медикаменти, одяг, продовольчі товари, які розподіляються за лікарнями, будинками сиріт, серед людей похилого віку, інших малозахисчених верств населення. Упродовж 90-х років ХХ ст. протестантські громади кількісно зросли у 2,4 раза. Сьогодні церкви протестантського напрямку є наймасовішими серед аналогічних напрямів на пострадянському просторі.

За сто років з початку Реформації від католицької церкви відійшло близько 90 мільйонів вірян, утворилися десятки нових християнських конфесій. Виступаючи проти необмеженої влади Папи Римського, протестанти взагалі відмовилися від визнання будь-якого церковного ієрархічного авторитету.

Відкидаючи католицьке вчення про дієвість таїнств через досконалість дії, вони зовсім відмовилися від деяких таїнств, а за іншими залишили алегоричне або нагадувальне значення. Початок процесу Реформації поклали загальновідомі 95 тез Лютера. Спочатку він виступив тільки проти індульгенцій, потім вже сама логіка боротьби привела його до заперечення інших основ католицького вчення. Лютер уперше переклав німецькою мовою Священне Писання. Основні положення цього вчення:

- Священне Писання – єдине джерело віри. Відкидається авторитет Церкви, Священного Переказу, постанов Соборів.
- Людину виправдовує перед Богом тільки віра, а не добрі справи. Заперечується діяльна участь людини у власному порятунку.
- Церква є невидимим співтовариством святих.
- Заперечується боговстановлена ієрархія. У лютеран є єпископи і пресвітери, але вони визнаються тільки як адміністративно-вчительські голови громад, а не як спадкоємці особливих благодатних дарів чи повноважень, які існують з часів апостольських.
- Таїнства не є провідниками божественної благодаті, а існують тільки як знаки для зміцнення віри. Визнаються лише два таїнства – водохрещення й євхаристія.
- Заперечується вшанування та звернення до святих, ушанування ікон, мощів, молитви за померлих.
- Не мають значення для порятунку і, отже, не потрібні посади, аскетичні подвиги, чернецтво.

Якими б багатоманітними не були ортодоксальні протестантські течії, їхні символи віри зазвичай містять три загальні для всіх фундаментальні принципи. Протестанти визнають: 1) найвищий авторитет Біблії, 2) виправдання тільки вірою, 3) всезагальне священство вірян. Найбільш раннє офіційне формулювання протестантського віровчення міститься в Аугсбурзькому сповіданні. До авторитетних документів ортодоксального

історичного протестантизму належать також Сповідання віри вальденсів 1120 року, Гейдельберзький катехізіс 1563 року, Лондонське баптистське віросповідання 1689 року, Московське баптистське віросповідання 1928 року за редакцією баптистського пастора Н. Одинцова тощо.

Отже, розглянувши основні етапи становлення протестантизму та його підґрунтя, можемо перейти до розгляду функцій протестантського дискурсу, віддзеркаленням яких є протестантські літературні джерела.

2.4.2. Сучасна протестантська література як засіб віддзеркалення функцій протестантського дискурсу

Вище було зазначено основні риси релігійної комунікації, структуру якої можна також описати як таку, що містить три взаємопов'язані складові – текст, дискурс та дійсність ситуації спілкування. Саме дійсність є матеріальною фігурою комунікації – сукупністю матеріальних умов здійснення комунікації представниками певної лінгвокультурної спільноти [206, с. 35]. Відтак, можна стверджувати, що функції протестантського дискурсу ґрунтуються безпосередньо на специфіці матеріальних умов здійснення комунікації представниками християнської протестантської спільноти, що згодом знаходить своє віддзеркалення в текстах протестантської літератури.

Отже, діяльність християнської протестантської спільноти релізується на трьох рівнях: на макрорівні (рівень взаємодії з соціальними інститутами), на мезорівні (рівень взаємодії з малими групами всередині спільноти та поза нею), на мікрорівні (рівень взаємодії спільноти з особистістю). На макрорівні здійснюється вплив на становлення моральних норм та правил поведінки, пропаганда моральних цінностей (виступи проти абортів, наркоманії), створення програм, покликаних як пропагувати про-життєві орієнтири (проти абортів, наркоманії, алкоголізму), так і лобіювати відповідні законодавчі акти. На економічному рівні здійснюються пожертви на впровадження зазначених програм. На мезорівні діяльність християнської протестантської спільноти йде за двома напрямками: місіонерським та катехізаторським. Місіонерський

напряма передбачає залучення до спільноти нових прихожан. Тут використовуються паломницькі поїздки, діяльність у місцях позбавлення волі та пенітенціарних установах, заснування благодійних їдалень та притулків. Катехізаторський напряма передбачає цілеспрямовані програми з перевиховання та навчання у вірі новонавернених. Тут використовуються класи недільних шкіл, музикальні студії, системи домашніх церков, біблійні школи та гуртки. На мікрорівні відбувається задоволення психологічних потреб члена спільноти в процесі спілкування з іншими прихожанами й задоволення духовних потреб у процесі дії благодаті Духа Святого, яке часто відбувається також у контексті взаємодії з іншими прихожанами. Сюди можна віднести спільну молитву, спілкування в церковній та світській атмосфері, духовне навчання.

Глобально діяльність християнської протестантської спільноти спрямовано на, по-перше, заміну усталеного ставлення до Бога, світу та людей у ньому на якісно новий рівень: ставлення любові до Бога «всією силою, всією душею та всією міццю своєю» й ставлення любові до ближнього «як до самого себе»; по-друге, на позначення дії спасенної благодаті на людину, що діє ззовні та «зсередини назовні». Спочатку під дією благодаті змінюється серце (світогляд та психіка), а потім і поведінка людини. Підсумовуючи все зазначене, можна сказати, що християнська протестантська спільнота фасилітує спрямований Богом процес спасіння душі людини, що призводить до зміни ставлення до церкви, людей та суспільства. Як основні характеристики цього процесу можна назвати прояв некондиційної любові до всіх людей, руйнування егоцентризму в психіці людини, відділення від гріху світу як в окремих, так і в загальних проявах. Це постійний процес «ненависті до зла та прагнення до доброго». Усе це відбувається на тлі центральної місії християнської протестантської спільноти – проповіді та утвердження Євангелія Ісуса Христа. Отже, специфіка функціонування розгляданого виду комунікації відбивається у специфіці дійсності, як сфери та підґрунтя її здійснення, що, у свою чергу, відбивається в змістово-мовленнєвій основі, якою виступає дискурс. Сучасна християнська протестантська література віддзеркалює такі функції

протестантського дискурсу, як місіонерська спрямованість, дидактичний потенціал (повчання, зміцнення читача у вірі), допомога (розв'язання питань, зокрема практичних, подання життєвого ідеалу), відповідність біблійній етиці [13]. Цей вид літератури спрямовано на, по-перше, підтримку особистої святості вірянина, а по-друге, на пошук діалогу з невіруючими, налагодження мосту до віри. Саме тому ця література побудована у формі діалогу або розповіді із запитаннями. Це не просто повчальна література, вона ставить запитання і чекає на відповіді від читача. У ній є і суворі висновки, й описи неймовірної краси природи, і приклади з життя людей – вірян та невіруючих. І все це має на меті допомогти вірянам зростати у вірі, а невіруючим віднайти шлях до спасіння через Ісуса Христа. Цим двом найважливішим завданням підкорено зміст усієї сучасної християнської протестантської літератури. З-поміж структурно-композиційних особливостей текстів цієї літератури можна назвати широке застосування паралінгвістичних засобів (особливі типи шрифтів, виділення курсивом чи напівжирно тощо), створення «тезових осередків» – виокремлених автором речень з тексту на сторінці для привабливості уваги читача до певних тверджень, використання переважно коротких речень. Щодо змістової специфіки можна виокремити наявність багатьох покликань на різні літературні джерела (на додаток до обов'язкової цитації Біблії), епіграфів тощо. Загалом, сучасна християнська протестантська література цілком могла б дорівнятися за змістом до художньої літератури, не поступаючись ані обсягом, ані красою використаних тропів та стилістичних фігур, але віднести її до дискурсу художньої літератури неможливо, оскільки вона повністю підкорюється специфіці релігійного дискурсу, його функцій та стратегій, відповідно, вербального вираження, маючи абсолютно чітку мету, зазначену вище. Це не робить тексти конфесійної літератури безживними. Вони є ручаями, що живляться з єдиного джерела – Біблії. І наскільки багатогранним в усіх відношеннях є це джерело, настільки ж багатими в мовному та інтерпретаційному плані є тексти сучасної християнської протестантської літератури, що, в певному відношенні, можна вважати коментарями до

Біблійних положень, які збудовано на Божественному Одкровенні. Саме тому важливими є віра, розуміння, наявність релігійної ерудованості та мовних знань задля збереження та транспонування інтегрального смислу такого типу тексту в іншу мову та культуру. Але й тут є певна специфіка цього процесу, яку буде розглянуто далі.

2.5. Смисловий простір тексту сучасної протестантської літератури в перекладацькому аспекті

У рамках досліджуваної концепції ми розглядаємо смисловий простір як взаємодію диференційних смислів, синергія яких породжує інтегральний смисл тексту. Експліцитно виражений фактуальний смисл, що відбивається змістом, є першою сходинкою у сприйнятті та інтерпретацію тексту перекладачем. Особливості релігійного дискурсу не сприяють вільним відходженням від заданої змістом тексту тема-рема-тичної прогресії. Саме тому важко припуститися помилки щодо транспонування фактуального смислу. Зазвичай поверхнева текстова тканина тексту сучасної християнської протестантської літератури не передбачає наявності складних релігійних термінів або громіздких синтаксичних структур, а цитація Біблійних положень не викликає труднощів перекладу за наявності Біблії. Отже, аналізуючи зміст, перекладач загалом не відчуває значних труднощів з його сприйняттям та розумінням. Модальний смисл текстів сучасної християнської протестантської літератури завжди передбачуваний – проповідь Євангелія. Причому як безпосереднього Євангелія спасіння душі, так і Євангелія щоденного спілкування з Богом, пізнання Його особистості, Його волі для повсякденного життя. Біблія подається тут як життєвий закон, а вірянин – як тлумач цього закону у співпраці зі Святим Духом Божим. Метою цього виду літератури є пробудження людини для спасіння та відчинення найпотемніших дверей серця для зцілення та наповнення любов'ю Ісуса Христа. Тому індивідуально-образний смисл, що формується в полі перекладача, безпомилково вгадує авторський задум і транспонує його в тексті перекладу. Реципієнт, сприймаючи

отриману інформацію, обмірковує її, що формує рефлексивний смисл у полі реципієнта. Спочатку він шукає відповідь на питання «Чому?» Чому я взяв саме цю книгу? Чому я вважаю, що вона мені допоможе? Тексти сучасної християнської протестантської літератури надають можливість реципієнту одразу визначитися з метою прочитування – «Якщо у подружжі криза», «П'ять мов любові до дітей», «Сила молитви» тощо – усі ці назви дозволяють одразу побачити, на чому саме зосереджено увагу автора, й зробити потрібний вибір. Оскільки специфіка такої літератури не передбачає вільних інтерпретацій з боку перекладача, то задум автора, його думки повністю відбиваються у свідомості реципієнта, створюючи потрібні умови для рефлексії. Текст як фізичний (матеріальний) об'єкт безпосередньо впливає на формування, динамічний розвиток та транспонування всіх диференційних смислів у рамках перекладацького простору. Для опису компонента іррадіювального смислу потрібно згадати, що в тексті виокремлюються: 1) маса словесного й граматичного матеріалу, що безсумнівно впливає на реципієнта; 2) розмір тексту та його складових компонентів, що дозволяють ставити проблему співвідношення частин у цілому, їхньої узгодженої (кооперативної) дії в рамках цілісного об'єкта; 3) протяжність тексту, пов'язана зі спрямованістю руху матерії мови. Спрямованість руху самої матерії мови в тексті детермінована незворотністю фізичного часу [176, с. 16]. У тексті, що відбиває в мовних знаках людське бачення світу, розвиваються специфічні риси, здатні, тією чи тією мірою, компенсувати непорушний фізичний закон, тобто ніби уповільнювати або прискорювати хід суб'єктивного часу. Одним з подібних засобів є мотивований повтор елементів форми та змісту. Саме розмір складових компонентів тексту (ритм структури), елементи повтору та емоційне наповнювання лексичних одиниць є елементами, що віддзеркалюють енергожиття прозового твору, яким, зокрема, є текст сучасної християнської протестантської літератури. Похибки в транспонуванні іррадіювального смислу в процесі перекладу цього типу текстів трапляються лише на рівні передачі емоційного наповнювання слів – іноді перекладачі схильні обирати дещо більш

нейтральні за забарвленням еквіваленти. Однак загалом це не призводить до дисгармонії у взаємодії диференційних смислів та відтворенні інтегрального смислу тексту. Асоціативно-семіологічний смисл відбивається в текстах сучасної християнської протестантської літератури через цитування Біблії, наукових та художніх джерел. Можна сказати, що цей компонент є найбільш чутливим до лакун в енциклопедії перекладача, до нерозуміння ним важливості відтворення інтертекстуальних зв'язків. Гармонійне відтворення тексту сучасної протестантської літератури передбачає активну взаємодію диференційних смислів та енциклопедії перекладача в рамках перекладацького простору. Це було доведено під час проведення лінгвоперекладацького експерименту, про який ітиметься в наступному розділі.

Висновки до розділу 2

1. Дискурс – це комунікативна подія, яка містить соціальні, культурні, історичні, психологічні та інші чинники й характеризується динамікою й розвитком у часі, просторі, контексті тощо. Актуальним є визначення дискурсу і як історично зумовленої комунікативної абстракції, як системи дискурсивних практик, пов'язаних із сукупністю сфер людського пізнання й представлених масивами текстів.
2. Релігійний дискурс є особливим типом інституційного дискурсу, спеціалізованим клішованим різновидом спілкування, зумовленим соціальними функціями партнерів та регламентованим як за змістом, так і за формою механізмом фіксації священного, сакрального знання, створення на його основі певної моделі поведінки задля прилучення до віри в рамках певної конфесії, за допомогою якої оцінюється поведінка конкретних людей. Ядром цього виду дискурсу є спілкування базової пари учасників комунікації: священник – священник, священник – мирянин, мирянин – мирянин, а найголовніше – Бог та людина.
3. Протестантський дискурс розглядається нами як різновид релігійного дискурсу, що характеризується спрямованістю на єдине джерело віри – Біблію,

христоцентризмом, антропоцентризмом. Усі ці ознаки знаходять своє віддзеркалення в текстах сучасної християнської протестантської літератури.

4. Індивідуальна когнітивна система є когнітивним контекстом дискурсії індивіда, який містить різні види знання, що керують дискурсивною діяльністю. Вони є знаннями індивідуального рівня. У тексті як факті культури виявляється внутрішньодискурсивний прошарок знань – пресупозиції, що безпосередньо використовуються в процесі сприйняття тексту, тобто актуалізуються в конкретному дискурсі.

5. У теорії мови виявляється декілька підходів до проблеми розуміння, що свідчить про її складність і неоднозначність.

6. Рефлексія є інструментом розуміння. Щоб осягнути смисл й ідеї тексту, реципієнт організує своє розуміння, використовуючи герменевтичні техніки, які є сукупністю прийомів освоєння змістовості текстів.

7. Смисловий простір тексту сучасної християнської протестантської літератури є взаємодією диференційних смислів задля дальшого творення інтегрального смислу тексту. Саме розуміння впливає на ступінь гармонійності транспонування смислового простору тексту сучасної християнської протестантської літератури в іншу мову та культуру.

РОЗДІЛ 3.
ГАРМОНІЗАЦІЯ СМИСЛОВОГО ПРОСТОРУ АНГЛІЙСЬКОГО ТА
УКРАЇНСЬКОГО ТЕКСТІВ СУЧАСНОЇ
ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ

3.1. Гармонійне відтворення смислового простору в процесі транспонування модального, індивідуально-образного, рефлексивного смислів

Правомірність, необхідність та своєчасність вивчення концепції перекладацького простору, процесу смислотранспонування можна довести за допомогою лінгвоперекладацького експерименту, у проведенні якого брали участь студенти та викладачі кафедри англійської філології і перекладу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. Під час його проведення учасникам було запропоновано перекласти тексти, що являли собою підрозділи вже надрукованих джерел сучасної християнської протестантської літератури. Експеримент складався з трьох етапів: 1) учасників було повідомлено про жанр літератури, з якої пропонувалися тексти для перекладу, а також про те, що всі перекладені тексти буде піддано суворій критиці з боку викладачів дисципліни «Практика перекладу». Це було зроблено для, по-перше, можливого початкового формування образу тексту, та, по-друге, підвищення рівня відповідальності, щоб оптимізувати процес та результати перекладу (навіть ті учасники, які не поділяли релігійних поглядів, мали зосередитися на якості); 2) було роздано тексти для перекладу з англійської українською мовою. Усі учасники мали змогу забрати тексти додому. Це було зроблено для того, щоб створити оптимально комфортні умови для усвідомлення ідеї тексту, передачі його смислового простору; 3) було проведено порівняльний аналіз поданих перекладів, результати повідомлено учасникам. Під час аналізу враховувався ступінь гармонійності відтворення кожного з диференційних смислів і, як наслідок, інтегрального смислу загалом. Нижче наводимо аналіз експериментальних даних з докладним коментарем щодо взаємодії полів перекладацького простору та процесу транспонування

смислів, оскільки вважаємо, що новизна теми нашого дослідження потребує наявності якомога ширшого інформативного компонента.

Досліджуючи категорію смислу, процес перекладу як смислотранспонування в рамках концепції перекладацького простору, вважаємо за потрібне зазначити, що як основне положення раніше було зазначено тезу про те, що генерація смислу перекладачем відбувається у вигляді образу тексту. У результаті взаємодії гетерогенних полів перекладацького простору, як носіїв диференційних смислів, відбувається транспонування смислів, яке проявляється у вигляді динаміки образу тексту. В полях суб'єктів перекладацької комунікації – автора, перекладача, реципієнта – цей образ зазнає змін, віддзеркалюючи породження, розуміння, формулювання та транспонування смислу. Але процес смислотранспонування ширший, ніж процеси, що відбуваються в полях суб'єктів перекладацької комунікації. Як зазначалося раніше, існують й інші поля, які формуються навколо вихідного тексту та тексту перекладу. Кожне з них також є носієм диференційного смислу, що транспонується з тексту мови оригіналу в текст мови перекладу. Отже, можемо спостерігати два типи процесів. З одного боку, відбувається смислотранспонування, що проявляється у вигляді динаміки образу тексту, за якого здійснюється спочатку процес інкорпорування смислу поля автора в смисл поля перекладача й смислу поля перекладача в смисл поля реципієнта, а потім, власне, транспонування смислів. Інакше кажучи, інкорпорування смислів, як більш ієрархізоване, передує транспонуванню смислів, і в перекладацькому просторі має місце синергія полів суб'єктів перекладацької комунікації – автора, перекладача, реципієнта – унаслідок чого відбувається «народження нового смислу». З другого боку, здійснюється транспонування фактуального, іррадіювального, асоціативно-семіологічного смислів. У результаті всіх процесів інкорпорування та транспонування смислу, що спостерігаються в перекладацькому просторі, відбувається якісний стрибок – «народження нового смислу» тексту.

Уважаємо за необхідне зауважити, що термін «інкорпорування» був запозичений нами з дериваційної лінгвістики (Л. М. Мурзін), де він означає включення змісту попереднього речення в наступне, а в рамках концепції перекладацького простору – інтеграцію одного диференційного смислу в інший стосовно суб'єктів перекладацької комунікації – автора, перекладача, реципієнта. Обсяг його значень є меншим, ніж терміна «транспонування», який стосується рівною мірою всіх диференційних смислів, але не обмежується інтеграцією смислів, а охоплює синергію смислів у перекладацькому просторі. Отже, транспонування смислів є найважливішою категорією в рамках досліджуваної нами концепції.

Синергія смислів у континуумі перекладацького простору могла б призвести до різних результатів. Л. Кушніна прогнозує позитивний вектор динаміки смислотранспонування, формулюючи його мету як породження гармонійного тексту перекладу, таким чином, вводячи нове поняття в перекладознавчі дослідження. Для більш докладного його розгляду пропонуємо поетапний опис процесів інкорпорування та транспонування смислу, що відбуваються в перекладацькому просторі, на прикладах текстів сучасної християнської протестантської літератури. Почнемо з взаємодії полів суб'єктів перекладацької комунікації.

Смислотранспонування здійснюється на різних рівнях, а саме:

- логічний рівень смислу: поняття, судження, умовиводи;
- психологічний рівень смислу: сприйняття, усвідомлення й девербалізація; розуміння; перевираження або ревербалізація;
- власне лінгвістичний рівень смислу: експліцитний текст, передтекст, підтекст, контекст, затекст, інтертекст.

Усі рівні взаємодіють у процесі взаємодії мов та культур. У рамках нашого дослідження найбільш значущою є взаємодія психологічного та лінгвального рівнів. Співвідносячи взаємодію зазначених рівнів з концепцією перекладацького простору, доходимо висновків, що сприйняття, первинне усвідомлення та девербалізація співвідносяться, через передтекст, з полем

автора; ревербалізація, через контекст, співвідноситься з полем реципієнта; розуміння, через підтекст, з полем перекладача. Якщо ми погоджуємося з Л. Кушніною щодо того, що перекладацький процес є міжмовною взаємодією в континуумі «культура – енергія – суб'єкт (автор) – суб'єкт (перекладач) – суб'єкт (реципієнт) – енергія – культура», то визнаємо, що кожної миті він тяжіє до одного з суб'єктів комунікації, а саме: на етапі девербалізації транспонування смислу тяжіє до поля автора, на етапі розуміння – до поля перекладача, на етапі ревербалізації – до поля реципієнта. Для більш докладного пояснення сутності цього процесу звертаємося до праці М. Ледерер, у якій, хоча й стосовно усного послідовного перекладу, викладено певні закономірності, які є правильними, на наш погляд, також і для письмового перекладу. Згідно з концепцією М. Ледерер, в усному мовленні знаки зникають разом зі звуком голосу, який їх промовляє, але слухач, зокрема й перекладач, зберігає девербалізований спогад, усвідомлення ідеї чи факту. Фахівцеві в галузі послідовного перекладу вдається запам'ятати кожний нюанс смислу і перевиразити рідною мовою цілісність тексту завдяки загальній здатності зберігати те, що зрозумів, коли слова зникають, тим самим, він девербалізує. Ця здатність є унікальною, вона розвивається в процесі навчання й проявляється найбільш яскраво в перекладі. Її має кожний суб'єкт, що говорить. У широкому значенні, девербалізація є когнітивним процесом, відомим кожному: чуттєві дані стають знаннями, позбавленими відчутних форм. Як наслідок, девербалізований смисл передається від одного співрозмовника до іншого, він породжує слово, але не змішується з ним. Покликаючись на Ж.-П. Сартра, Ледерер пише: «Смисл – це не сума слів, це їхня органічна цілісність. Смисл – це девербалізований комплекс, що запам'ятовується в сукупності з екстралінгвальними знаннями» [142, с. 265]. У такому розумінні смислу слова стають лише індикаторами, які той, хто говорить, черпає в мові, і той, хто слухає, їх упізнає, але для першого вони є лише віхами для думки, а для другого – трампліном для побудови смислу. На тлі досліджуваної концепції в рамках динаміки перекладацького простору

можна припустити, що процес девербалізації тяжіє до поля автора, зрозуміло, що при цьому ми залишаємося на позиції перекладача, оскільки девербалізація в перекладацькому просторі здійснюється перекладачем. З психологічного погляду, девербалізація є початковим етапом процесу перекладу. З лінгвістичних позицій процес перекладу починається з реконструювання авторських намірів, з декодування авторської інтенції, тобто, зі сприйняття перекладачем поля автора, з формування передобразу тексту – невербалізованого образу, який у полі перекладача набуде своєї цілісності, а в полі реципієнта буде ревербалізований. Отже, ревербалізація виявляється завершальним етапом процесу перекладу в лінгвістичному та психологічному аспектах.

Відповідно до досліджуваної концепції, динаміку зазначених процесів можна описати так. У процесі письмового перекладу девербалізація має місце на етапі первинного обдумування та переосмислення вихідного тексту. Пошук смислу вихідного тексту потребує від перекладача абстрагування від конкретного мовного вираження, декодування мовних знаків, звільнення від вербальної оболонки, унаслідок чого здійснюється перехід з передтексту в підтекст. Сам підтекст, який уособлює розуміння смислу тексту, є також спочатку девербалізованим й представленим у вигляді образу тексту. Його ревербалізацію іншою мовою здійснює перекладач, який обирає мовний матеріал на основі підтексту. Але завершення девербалізації здійснює реципієнт, який перетворює підтекст перекладача у свій власний контекст, що відбиває його внутрішній світ та його індивідуальну мовну картину світу [142, с. 266]. Л. Кушніна наголошує, що функціонування перекладацького простору відбувається після його «запуску» особливим механізмом, роль якого виконує поле автора. Смісл закладає в текст автор. Моделювання поля автора можна співвіднести з модальною організацією тексту. Категорію модальності подано в дослідженнях А. Г. Баранова, В. В. Виноградова, Г. В. Колшанського, В. В. Овсянникова та інших. У сучасній стилістиці текстову модальність визначено як «текстову категорію, у якій віддзеркалюється емоційно-вольове

настановлення автора в процесі досягнення конкретної комунікативної мети, психологічна позиція автора щодо того, що викладається, а також щодо адресата та ситуації спілкування» [142, с. 266]. Як жанротвірна ознака, модальність диференціюється залежно від жанру, виражаючи емоційний та вольовий авторський настрій, при цьому «варіативність вираження даних смислів є дуже великою» [142, с. 266]. Отже, модальна тональність тексту є смислотвірним параметром, що набуває особливого значення при її включенні до системи смислів, що транспонуються перекладачем.

За словами В. В. Овсянникова, модальність забезпечує загальну перекладність. У цьому значенні модальність є «об'єктивною» категорією, що виражає універсальні наміри. Суб'єктивну модальність створюють наміри автора вихідного тексту і «кут зору» перекладача. Він вважає її головною категорією перекладознавства [190, с. 39]. Роль модальності пояснює у своєму дослідженні Л. М. Лапп, яка вивчала цю категорію як епістемічний та психологічний аспекти авторської оцінки висловлювання [147]. Текстова модальність, на думку Л. М. Лапп, сприяє актуалізації (персоніфікації) суб'єкта мовлення в тексті. Завдяки модальності суб'єкт мовлення найбільш чітко виражає свою авторську позицію, переконуючи адресата прийняти його думку про дійсність. З погляду евристичної доцільності саме модальність, яка відбиває ставлення того, хто говорить, до навколишньої дійсності, містить у собі імпліцитний глибинний смисл тексту. Повертаючись до дослідження Л. М. Лапп, звертаємо увагу на те, що, вивчаючи науковий текст, дослідниця розглядає його як рефлексію особистості автора над сферою об'єктивної дійсності, як інтерпретацію автором свого уявлення про фрагмент реальної дійсності. Модальна тональність тексту визначається залежно від того, які типи висловлювань домінують у тексті, що дає змогу зрозуміти, чи розглядає автор дійсність як пасивний спостерігач чи як активна дієва особистість, що прогнозує можливість та необхідність явищ дійсності. Висновок дослідниці полягає в тому, що модальна тональність виражає комунікативно-прагматичний намір автора. Л. Кушніна вважає, що експлікована модальна тональність тексту

під час перекладу стає джерелом модального смислу тексту й віддзеркаленням поля автора в перекладацькому просторі.

Л. М. Лапп також наголошує, що текст як цілісний твір є полімодальним, він має власну модальну організацію. У тексті можливе виявлення того чи того модального ключа – модальної тональності, що розкриває специфіку ставлення суб'єкта до описуваної дійсності. Аналіз тексту представлено при цьому як зняття одного модального шару за іншим.

У рамках дослідження концепції перекладацького простору, вважаємо, що осмислення поля автора є можливим під час виявлення модальної тональності, яка прямо чи непрямо виражена в тексті. Саме цей «модальний ключ» може розкрити імпліцитний авторський смисл, що закладений у передтекст і проявляється в перекладацькому просторі як диференційний смисл, який вище було названо модальним.

Під час проведення лінгвоперекладацького експерименту учасникам було запропоновано перекласти підрозділи з книги Д. Елдреджа «Дике серце» [297] (John Eldredge «Wild at heart» [319]). У ній ідеться про призначення чоловіка в родині, Церкві, суспільстві, про те, ким він покликаний бути, про загадки душі чоловіка. Поступово, сторінка за сторінкою, автор піднімає завісу над прагненнями душі чоловіка, пояснюючи їх. Це створює певне напруження, адже збільшується бажання читати далі, щоб, нарешті, відкрити таємницю цієї душі. Задум автора полягає у поверненні чоловіків до Божої сили, що була закладена в них. Сила, нестримність, боротьба, прагнення до пізнання нового – саме це є модальною тональністю цього твору:

And so my boys and I stood on the bank of the Snake River in the spring of '98, feeling that ancient urge to shove off. Snow melt was high that year, unusually high, and the river had overflowed its banks and was surging through the trees on both sides. Out in the middle of the river, which is crystal clear in late summer but that day looked like chocolate milk, logs were floating down, large tangles of branches bigger than a car, and who knows what else. High and muddy and fast, the Snake was forbidding. No other rafters could be seen. Did I mention it was raining? But we had a

brand-new canoe and the paddles were in hand and, sure, I have never floated the Snake in a canoe, nor any other river for that matter, but what the heck. We jumped in and headed off into the unknown, like Livingstone plunging into the interior of dark Africa [319, с. 4-5].

Отже, у тексті проявляється авторський, модальний смисл у вигляді зазначеної модальної тональності, яка стає модальним ключем для сприйняття передтексту як імпліцитного способу вираження авторської інтенції. Генеруючи смисловий образ тексту, перекладач подумки відтворює і його передобраз, той, який формується в полі автора, але розвивається в полі перекладача завдяки існуванню підтексту, що формує образ усього тексту. Без модального компонента цей образ буде неповним, необ'ємним, знеособленим. І навпаки, якщо в процесі перекладу модальну тональність, задану автором, буде включено до єдиного образу тексту й далі спроеційовано перекладачем, який під час «розпаковування смислів» у полі реципієнта знайде відповідні мовні засоби, що відбивають авторське ставлення та оцінку ситуації, буде транспоновано модальний смисл тексту як компонент інтегрального смислу:

1) *Одного разу, навесні 1998 року, падав дощ, а я разом зі своїми хлопцями стояв на березі Снейку, відчуваючи, як зароджується це прадавнє бажання – здійснити щось досі неможливе. Повінь була незвичайно високою, і річка вийшла з берегів та по обидва боки летіла крізь дерева. Серединою ріки, такою кришталево-чистою наприкінці літа, а того дня – кольору кави з молоком, неслися великі, більші від автомобіля, колоди, сплетені гілки і ще бозна-що. Висока, мутна і швидка, Снейк виглядала страшною. Крім нас, не було ніяких веслувальників. Ми мали маленьке каное, в руках – весла. Відверто кажучи, досі я ніколи не плив у каное – ні цією рікою, ні іншою, але тепер це не мало значення. Ми застрибнули в каное і вирушили в невідоме, як Лівінгстон, що занурився всередину темної Африки* [297, с. 18-19].

2) *І ось навесні 1998 року я стояв зі своїми синами на березі річки Снейк, відчуваючи все те ж давнє прагнення відчалити від берега. У тому році була сильна відлига, надзвичайно сильна, і річка розлилася, затопивши обидва береги*

та дерева, що росли там. Посередині ж річки, води якої пізнім літом кришталево чисті, а в той день нагадували молочний шоколад, вниз за течією пливли колоди, величезні купи гілок, розміром з машину, і ще якісь незрозумілі предмети. Повноводна, брудна і швидка, Снейк виглядала загрозово. Інших охочих сплавитися вниз по річці не було видно. Я вже згадував, що йшов дощ? А у нас було абсолютно нове каное і весла в руках, і хоча я ніколи не сплавався вниз по річці Снейк на каное, як, утім, і по будь-якій іншій річці, але хіба така дрібниця могла стати на заваді? Ми заскочили в каное і вирушили назустріч невідомому, немов Лівінгстон, що досліджував темні нетрі Африки [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].

Експеримент показав, що модальний смисл тексту сучасної християнської протестантської літератури чітко визначений та регламентований жанром. Тому під час дешифрування авторської інтенції перекладач не має особливих труднощів з осягненням модальної тональності тексту.

Отже, у полі перекладача модальний смисл інкорпорується в індивідуально-образний смисл, зумовлений підтекстом.

Вище було зазначено, що, згідно з Л. С. Виготським, смисл слова виявляється завжди «динамічним, плинним, складним утворенням», яке має декілька «зон стійкості» на відміну від значення, яке є лише «однією із зон стійкості». Спираючись на цю позицію, динаміку смислу в рамках перекладацького простору можна змалювати так: динамічність смислу в процесі його транспонування не є хаотичною, вона впорядковується в рамках перекладацького простору, що динамічно розвивається та саморозвивається, де зіткнення полів призводять до породження порядку з хаосу, де створюється гармонійний текст перекладу як результат синергії полів перекладацького простору. Динамічність смислу проявляється в тому, що модальний смисл інкорпорується в індивідуально-образний смисл, а індивідуально-образний смисл інкорпорується в рефлексивний смисл. Паралельно з цими процесами відбувається транспонування фактуального смислу вихідного тексту у фактуальний смисл тексту перекладу; транспонування іррадіовального смислу

вихідного тексту в іррадіювальний смисл тексту перекладу; транспонування асоціативно-семіологічного смислу вихідного тексту в асоціативно-семіологічний смисл тексту перекладу [142, с. 279].

Поле перекладача в рамках перекладацького простору перетинається з полем автора та полем реципієнта, відповідно, імпліцитні смисли, що віддзеркалюються цими полями, також взаємодіють. Ідеться про передтекст, підтекст, контекст як носіїв модального, індивідуально-образного та рефлексивного смислів. Усі смисли зливаються в єдиний текстовий смисл і домінування одного з них стає істотним лінгвоперекладацьким чинником у рамках конкретного перекладацького простору, що зумовлено поліфонією смислів вихідного тексту й «павутинною» мережею зв'язків цього тексту з іншими текстами [142, с. 280].

Як зазначалося раніше, у полі перекладача формується індивідуально-образний смисл. Проаналізуємо фрагмент перекладів книги Д. Елдреджа «Дике серце» [297] (John Eldredge «Wild at heart» [319]), що були зроблені під час експерименту:

Текст оригіналу:

And thus the heart of a man is driven into the high country, into remote places, like a wounded animal looking for cover [319, с. 8].

Тексти перекладу:

1. *І, таким чином, серце чоловіка втікає у високогір'я, у віддалені місця, мов поранений звір, що шукає прихистку* [297, с. 22].
2. *А тому серце чоловіка змушене ховатися в неприступній височині, як зранена тварина, що шукає порятунку високо в горах* [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].
3. *І внаслідок цієї експансії серце чоловіка витісняється в якусь віддалену високогірну область, немов поранена тварина, яка намагається знайти укриття* [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].

Як бачимо, конструкція «*is driven*» по-різному відбивається у свідомості перекладачів, формуючи відповідний образ, що, згодом, транспонується в поле

реципієнта, тобто інкорпорується в рефлексивний смисл. Ми вважаємо, що всі ці образи мають своєю опорною точкою, по-перше, поведінку пораненої тварини, по-друге, віддзеркалення психологічного налаштування людини. Щодо першого припущення, то під час полювання поранений звір спочатку *витісняється* з того місця, де він перебуває, його змушують рухатися шумом, він *втікає* і *змушений ховатися*. Навіть неосвічений у полюванні реципієнт може уявити собі поведінку пораненої тварини, тому образ, закладений автором, передається в усіх варіантах перекладу. Щодо другого припущення, то поведінка людини в моменти небезпеки, значних труднощів або завданого болю певною мірою залежить від її психологічного налаштування: вона *втікає*, *ховається* або, намагаючись опиратися, *витісняється* зі своїх позицій. І знову образ, що сформувався у свідомості перекладачів, відбивається в полі реципієнта відповідно до задуму автора.

Створення в реципієнта динамічного за своєю природою образу змісту тексту – саме в цьому, на думку О. О. Леонтьєва, полягає сутність сприйняття тексту [153, с. 28]. Основна ідея концепції континууму перекладацького простору полягає в розумінні процесу перекладу як феномену генерації смислового образу тексту перекладачем, образу, що транспонується в перекладацькому просторі відповідно до об'єктивних законів породження та сприйняття тексту та законів перебігу творчих розумових процесів. Вище було показано динаміку образу в перекладацькому просторі на стадіях девербалізації та розуміння. Наразі завдання полягає в тому, щоб продемонструвати динаміку образу на етапі ревербалізації, оскільки, як уже було сказано, поле реципієнта тяжіє саме до ревербалізації.

Якщо об'єднати в єдине ціле ревербалізацію та поле реципієнта, то процес можна було б визначити за допомогою терміна В. В. Налімова як «розпаковування смислів», оскільки можемо припустити, що смисловий вектор перекладу спрямовано передусім на того, хто декодує, на реципієнта, що відновлює первісний смисл висловлювання. «Розпаковування смислів» – це активний розумовий процес, що концентрує в собі інкорпорування та

транспонування смислів поля перекладача в поле реципієнта, прояв динамічної взаємодії індивідуально-образного та рефлексивного смислів. Результатом цього процесу є адаптація смислу тексту до культури, що приймає, й відтворення цілісності тексту мовою перекладу, збагачення цієї мови й культури, що приймає, за рахунок перекладів.

У своїх дослідженнях, пояснюючи використання терміна «ревербалізація» в рамках концепції перекладацького простору, Л. Кушніна спирається на праці Ж. Деліля та Л. Басті [142, с. 283]. У найзагальнішому значенні ревербалізація – це перевираження. Ж. Деліль пише, що пошук найбільш релевантного формулювання здійснюється майже навпомацки, свідомими та підсвідомими механізмами мислення. Інформація виникає в уявленні перекладача на основі його енциклопедичної пам'яті. У ході цього аналізу проміжні рішення, які перекладач відкидає як незадовільні, є його судженнями, пов'язаними з неадекватністю форми та змісту. Еквівалент знаходиться більш чи менш спонтанно. У ці миті натхнення перекладач не тільки розуміє ідеї автора, а й оволодіває вільністю їхнього лінгвістичного вираження. В інших випадках, навпаки, процес переформулювання більш трудомісткий, свідоме слідування рухам думки автора супроводжується пошуком аналогічних ідей, і, коли смисл зрозумілим перекладачеві, його відновлення залежить не від слова, а від ідей. Отже, ревербалізація є процесом пошуку еквівалента, що ґрунтується на стратегії переформулювання за повного розуміння ідей тексту гармонійно з мовними засобами мови перекладу.

Більш докладний розгляд суті та перебігу процесу ревербалізації запропонував Л. Басті. На його думку, діяльність перекладача починається з першої фази проникнення в текст, тобто його послідовного читання з метою присвоєння, осмислення, ще без усвідомлювання, як перекласти його. У цей час текст з усіма його нюансами зберігається в пам'яті перекладача, а під час наступних читань інших текстів перекладач виявляє ті звороти та вирази, які могли б бути використані в процесі перекладу даного тексту. Далі відбувається обдумане, розмірковувально-вивчальне читання зі з'ясуванням можливих

труднощів перекладу, які можуть бути зафіксовані письмово. Трохи згодом цей процес більш чи менш несвідомої творчості вже містить певні перекладацькі рішення. Далі відбувається швидке повторне прочитування тексту, призначене для розумового «переплавлювання» всіх аспектів тексту в єдине ціле, що забезпечує точність та глибину розуміння, передуючи аспекту власне перекладу. Такий переклад стає справді новим творінням, й погляд, кинутий на текст, стає приблизним орієнтиром. Переклад здійснюється, наскільки це можливо, як свого роду потік, відбувається постійне «намагнічування» потоку натхнення, за яким іде контроль, коли текст відкладається вбік, щоб максимально забути форму вихідного тексту й приступити до перекладу, усвідомлюючи, що при цьому створюється оригінал. Після цього уточнюються та корегуються всі незрозумілості, недоречності. Переклад порівнюється з джерелом, щоб упевнитися, що нічого не забуто. І, нарешті, читання тексту тому, хто слухає, для кого мова перекладу є рідною і хто зовсім не знає мови оригіналу, що і є ґрунтом природності та зрозумілості перекладу.

Концепція Л. Басті докладно описує всі фази процесу ревербалізації, які насправді дуже важко відокремити одна від одної, а також від інших етапів, настільки вони взаємопроникають, створюючи єдиний потік процесу перекладу. Саме ідея плинності перекладацького процесу є найбільш близькою для концепції транспонування думок та почуттів суб'єктів перекладацької комунікації.

Перед тим, як перейти до розмірковувань щодо поля реципієнта та його ролі в житті тексту перекладу, вважаємо за доцільне згадати слова О. О. Залевської: «Без реципієнта немає тексту, є лише «мертвий» ланцюг графем, який оживає та стає текстом за умови, якщо в результаті складної та багатоетапної перцептивно-мнестичної діяльності індивіда, який сприймає цей ланцюг, йому буде поставлений у відповідність певний домислений зміст, що ґрунтується на багатогранному – чуттєвому та раціональному – індивідуальному та соціальному – попередньому досвіді суб'єкта здійснюваної діяльності» [103, с. 24-25].

У лінгвістичних дослідженнях приділяється достатньо уваги впливовій функції тексту, одним з проявів якої є сугестивна функція. Відповідно до нашого дослідження можемо сказати, що сугестивність як невід'ємна властивість тексту реалізується в полі реципієнта та в енергетичному полі.

Як відомо, разом з репрезентативною функцією, що впливає на свідомість, мова має сугестивну функцію, що впливає на підсвідомість та емоційну сферу. У широкому значенні, сугестія – це мовленнєвий вплив на психологічні настановлення реципієнта. Можна припустити, що процес перекладу, як сфера мовленнєвої взаємодії, також володіє сугестією. Автор та перекладач виступають у ролі сугестора, а реципієнт у ролі сугеренда. Це означає, що поле реципієнта зазнає сугестивного впливу, що позначається на структурі смислу, який формується в полі реципієнта. Водночас, Л. Кушніна зауважує, що роль реципієнта, у полі якого відбувається зіткнення смислів різної природи, є активною та свідомою. Також завдяки цьому факту ми можемо побачити, що в реальному перекладацькому процесі диференційні смисли не так жорстко прив'язані до відповідних імпліцитних текстових вимірів, вони є більш рухомими. Смисл, який формується в полі реципієнта, як зазначається вище, було названо рефлексивним, оскільки реципієнт, свідомо чи підсвідомо, рефлектує смисловий потік, що генерується автором та регенерується перекладачем.

Як ілюстрацію прояву рефлексивного смислу наведемо уривки з книги Т. Мертона «Нові зерна контемплляції» [302] (Thomas Merton «New seeds of contemplation»[325]) та їхні переклади, зокрема ті, що були отримані під час експерименту.

Тексти оригіналу:

1. *And I would grow together with thousands and millions of other freedoms into the gold of one huge field praising God, loaded with increase, loaded with wheat* [325, с. 17].
2. *If I am supposed to hoe a garden or make a table, then I will be obeying God if I am true to the task I am performing* [325, с. 19].

Тексти перекладу:

1.1. *І я зростатиму разом з тисячами і мільйонами інших таких свобод в золоті одного величезного поля, що прославляє Бога [302, с. 25].*

1.2. *А я б розрісся разом із міриадами інших свобод у золоте єдинство безмежної ниви слави Божої, ниви, що повниться величчю, повниться пшеницею [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].*

1.3. *Я б виріс разом із тисячами, мільйонами таких же свобод у золото єдиного безмежного поля, що примножує свій урожай, що збагачується зерном на славу Божу [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].*

2.1. *Якщо мені веліли скопати сад або змайструвати стіл, то, радо беручись за роботу, я слухатиму Бога, якщо я вірний завданню, яке виконую [302, с. 26].*

2.2. *Якщо передбачається, що я повинен просапати садок чи збити стіл, тоді я, дійсно, скорюся Богу, за умови, що я весь віддамся виконанню цього завдання [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].*

2.3. *Якщо я повинен прополоти город чи змайструвати стіл, то, виконавши свій обов'язок, я виконаю Божу волю [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].*

Як ми можемо побачити, переклад орієнтовано на культуру, що приймає, причому в текстах перекладу 1.1, 1.2, 1.3 не є обов'язковими характеристики поля як такого, на якому зростає пшениця. «Золото поля, золота нива, золоте поле» вже викликають потрібний образ в українського реципієнта, який змалку відчуває вплив природного середовища сільської місцевості, спостерігаючи самотійно або вивчаючи його через літературні джерела, у яких пшеничні поля порівнюються із золотом. У цьому випадку адаптивні стратегії не потрібні так, як у другому випадку, коли перекладачі, використовуючи їх, намагаються описати певний вид роботи «скопати сад, просапати садок, прополоти город», причому якщо в тексті перекладу 2.1 робота виглядає більш масштабною, то в тексті 2.2 вона орієнтована більше на дачну ділянку, а текст 2.3 представляє її як звичайні сільськогосподарські роботи, що знайомі більшості українських

реципієнтів з дитинства. Отже, перекладач виступає в ролі фасилітатора, який полегшує реципієнту процес «розпаковування смислів» як завершення смислотранспонування, що відбувається в перекладацькому просторі. Специфіка жанру релігійної літератури не передбачає особливих складнощів у формуванні та функціонуванні рефлексивного смислу, кількість випадків його домінування та потреби в адаптивній стратегії перекладу є вкрай обмеженою, не більше п'яти на один твір.

Транспонування рефлексивного смислу в рамках перекладацького простору, як уже зазначалося, відбувається у вигляді «розпаковування смислів», що співвідноситься з культурною рецепцією тексту під час перекладу. Ця проблема не є новою. Культура смислотворення в процесі рецепції тексту аналізується, наприклад, у працях Г. І. Богіна, який визнає, що «людина живе у світі смислів», а в процесі читання виникає контакт смислового світу читача з письменником та його героями завдяки тому, що смисли є «опредметненими» засобами породження тексту, а відновлення смислів передбачає «розпредмечування». Цей термін є синонімом терміна «розпаковування смислів». Беручи до уваги те, що реципієнт проникає в смисловий світ іншомовного письменника, процес розпредмечування значно ускладнюється. Слід також зазначити, що певні положення концепції Г. І. Богіна є істотними саме з позицій поля реципієнта в рамках дослідження, що проводиться. Так, розробляючи модель мовної особистості, дослідник акцентує увагу на готовності рецептивного характеру, тобто готовності до смислового сприйняття тексту, де найважливішим поняттям вважає рефлексію. За його словами «...рефлексія є зв'язкою між отриманим минулим досвідом та ситуацією, представленою в тексті як предмет для освоєння. Завдяки рефлексії, по-перше, образ ситуації, що освоюється, отримує якісь ознаки вже освоєних ситуацій, по-друге, змінюється ставлення до старого досвіду, до образу вже освоєних ситуацій. Ці зміни, що вносяться в сукупний образ ситуації, що рефлектується, дають новий досвід, на якому ґрунтується розуміння. Елементи нового досвіду в акті розуміння утворюють організованість, тобто певне єдине

ціле, що змістово перевищує суму своїх частин, завдяки чому акт розуміння тексту і може призвести до нового знання. На рефлексії ґрунтуються процеси розуміння: точно кажучи, смисл виникає для реципієнта тоді, коли реципієнт доходить стану готовності змістовно передати текст, що не має прямих номінацій, у вигляді тексту, що складається з прямих номінацій... Істотним є також те, що і до інтерпретації, і до інтуїції як способів освоєння смислу мовна особистість виходить тільки через готовність до перевираження – лінгвістичний корелят рефлексивної здатності людини» [див.: 142, с. 290]. Ця думка відомого психолінгвіста дозволяє дійти висновку, що сформульовані закономірності розуміння тексту як рефлексивної здатності мовної особистості через його готовність до перевираження повністю відповідають припущенням про розгортання поля реципієнта, у якому формується рефлексивний смисл завдяки його готовності до ревербалізації. Адже саме в полі реципієнта відбувається подальший динамічний розвиток образу тексту завдяки синергії рефлексивного смислу з іншими диференційними смислами. Реципієнт освоює текст перекладу крізь призму власного контексту, що формується як «зсередини», та і «ззовні» контекстами культур рідної та іноземної мов. Ревербалізація, яка тяжіє до поля реципієнта, породжує для кожного реципієнта свій текст; так виникає інший текст, який виводить реципієнта до смислу [142].

Транспонування смислів у полі реципієнта відбувається в часі та просторі. Його вектор орієнтовано насамперед на реципієнта для того, щоб склалося іншокультурне буття тексту, яке детермінується також особливостями культури, що приймає. Для опису поля реципієнта в цьому ракурсі звернемося до концепцій, які пояснюють роль та призначення культурно-детермінованих конотацій у перекладі. Зокрема, цікавим нам видається дослідження О. О. Бурукіної [50], яка виокремлює конотативне поле номінацій, що розуміються нею як сукупність асоціацій та почуттів, які виникають у пам'яті індивіда під час сприйняття тієї чи тієї номінації, причому це поле може бути широким, розгорнутим та вузьким. Конотативні поля не є тотожними, оскільки тотожність означає явище повного збігу емоційно-оцінного сприйняття

номінацій представниками різних культур. Відповідно до гіпотези конотативних полів О. О. Бурукіна розробила класифікацію інтенсивності конотацій, що є, на її думку, істотним чинником культурної детермінованості конотацій у процесі перекладу. Виокремлено чотири типи конотацій: конотативна лакуарність, перетинання конотативних полів, стикання конотативних полів, полярність конотативних полів. У рамках досліджуваної нами концепції це означає, що з позицій поля реципієнта рефлексивний смисл – гетерогенне явище, детерміноване, серед інших чинників, нетотожністю конотацій реципієнта відносно вихідних, а також достатньо широким діапазоном потенційних культурних конотацій, від лакуарності до полярності. Урахування цього чинника й визначає, наскільки текст мовою перекладу буде гармонійним з текстом вихідною мовою. Інакше кажучи, перетинання або стикання культурних конотацій означає найбільш яскраво виражений рефлексивний смисл, а отже, призводить до породження більш гармонійного тексту. І навпаки, конотативна лакуарність та конотативна полярність є перешкодою для виявлення реципієнтом рефлексивного смислу, що потребує, ймовірно, компенсації за рахунок інших диференційних смислів.

Нагадаємо, що Л. Кушніна трактує континуум перекладацького простору, у широкому значенні, як сукупність полів, смислів, що транспонуються, та імпліцитних текстових вимірів; у вузькому значенні, це простір, у рамках якого взаємодіють різні смислові поля та відбувається динаміка образу. У континуумі перекладацького простору гетерогенні поля та диференційні смисли набувають певної організованості, утворюючи єдине ціле у вигляді інтегрального смислу тексту, який є новим смислом, синергією смислів, що транспонуються. Перекладач у процесі транспонування смислу з поля перекладача в поле реципієнта здійснює балансування та гармонізацію смислів, а на етапі ревербалізації перекладач та реципієнт здійснюють «розпаковування смислів». Наразі спробуємо описати, як саме вона відбувається. У пригоді нам стануть дослідження Є. М. Масленникової [165], яка аналізує процес присвоєння смислу читачем-реципієнтом безвідносно до процесу перекладу. Вона

зауважує: «Текст входить до культурної парадигми зі «шлейфом» своїх смислів. Як джерело смислів, за кожного нового прочитування текст розширює їх, оскільки читач рефлектує не над світом автора та тексту, а над власним світом й обирає те, що він «зрозумів». Причиною знаходження та вичитування в тексті особистісних смислів, що призводять до смислового трансформування, є те, що текст корегується та накладається на соціокультурне тло» [165, с. 201]. Автор доходить висновку про те, що у свідомості читача (реципієнта) виникає «новий» світ тексту, оскільки відбувається свого роду «розщеплення» смислів тексту, закладених автором. Це пояснюється тим, що в процесі переосмислення смислових «пучків» змінюється їхня концентрація, відбувається або стискання, або розтягування смислу, при цьому один смисл може активізувати інший, утворюючи ланцюги смислу. Суб'єкт, що інтерпретує, здійснює відбір та трансформацію смислу тексту за соціально значущими для нього критеріями. Саме на цьому ґрунтується наша згода з твердженням Л. Кушніної про те, що виникнення «нового» світу тексту відбувається в полі реципієнта, який рефлектує вихідний смисл, по-своєму переживає його, що призводить до змін концентрації смислу – його стискання або розтягнення – й, відповідно, до функціонального перетворення мовних одиниць. Звісно, функціональні зміни спостерігаються й в інших полях перекладацького простору, але під час «розпаковування смислів» у полі реципієнта вони маніфестуються найбільш чітко і набувають завершеної форми в процесі ревербалізації. Саме в полі реципієнта образ, що виник у свідомості перекладача, матеріалізується, і текст починає функціонувати у своїй новій мовній формі, увідповідненій до нових мовних функцій в іншій мові, іншій культурі, призначеній для реципієнта. Отже, можна ще раз констатувати нетотожність смислів автора та реципієнта.

Підсумовуючи все зазначене, можемо сказати, що в рамках концепції перекладацького простору «розпаковування смислів» означає складний аналітичний процес ревербалізації та адаптації смислу, що супроводжується рефлексивною діяльністю перекладача та реципієнта зі стискання та розтягнення вихідних смислів тексту для вибудовування реципієнтом «нового»

світу тексту з власною смисловою парадигмою, що при цьому являє собою проєкцію тексту вихідною мовою в текст мови перекладу.

Як матеріал для аналізу рефлексивного смислу, що відбиває поле реципієнта, ми використали фрагменти книги Г. Чепмена «П'ять мов любові для неодружених» [309] (Gary Chapman «The five love languages for singles» [315]) та їхні переклади, зокрема отримані в результаті експерименту.

Тексти оригіналу:

1. *Mark and I concluded our conversation, and I walked upstairs to give my wife the good news. "I'm surprised he's waited this long," she said matter-of-factly. We both had known that Mark had been dating Sylvia about three years* [315, с. 178].

2. *Mark was a superactive person, and there were always "things to be done". There were lawns to be mowed, shrubbery to be trimmed, leaves to be blown, cars to be washed, walls to be painted, carpet to be replaced. Always there was a project* [315, с. 179].

Тексти перекладу:

1.1. *Ми з Марком закінчили розмову, і я повідомив дружині добру новину.*

– Я здивована, що він так довго чекав, – сказала вона по-діловому.

Ми обоє знали, що Марк зустрічався з Сильвією упродовж трьох років [309, с. 157-158].

1.2. *Ми закінчили розмову, і я піднявся нагору, щоб розповісти цю радісну новину дружині. «Який сюрприз. Він довго на це чекав», відреагувала вона, ніби просто констатувала факт. Ми обоє знали, що Марк та Сильвія зустрічалися близько трьох років* [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].

1.3. *Я закінчив розмову з Марком та пішов нагору, аби повідомити дружині гарні новини. «Я взагалі здивована, чого він так довго вагався з одруженням» – відповіла вона сухо. Ми обоє знали, що Марк зустрічався з Сильвією понад три роки* [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].

Домінантою, що визначає формування рефлексивного смислу поданого фрагмента, є, на нашу думку, лексема «*matter-of-factly*», варіанти відтворення якої визначають образ, який виникає в полі реципієнта. «По-діловому» виражає

більш нейтральне забарвлення, готовність надати допомогу; «ніби просто констатувала факт» – особисту передбачуваність подій, що мали статися за будь-яких обставин; «сухо» передає невдоволення, роздратованість зволіканням, мабуть, тому вимагає певних пояснень, які надходять у перекладі лексеми «*about*» як «*понад*», тобто надто довго. За наявних відмінностей образ жінки, що виникає у свідомості реципієнта, є однаковим – з відчуттям небайдужості до того, що відбувається. Саме тому ми вважаємо ці переклади гармонійними.

2.1. *Марк був надзвичайно активною особою. У нього завжди була «купа справ»: покосити газони, куці попідрізати, листя позгрібати, машини помити, стіни пофарбувати, килими поміняти. Завжди знаходилася якась робота [309, с. 159].*

2.2. *Марк був надзвичайно активним і постійно знаходив собі роботу. Завжди треба було покосити газони, привести до ладу куці, прибрати листя, помити авто, пофарбувати стіни, перемістити килим. Весь час існував якийсь план [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].*

2.3. *Марк був дуже енергійним і завжди знаходив «справи, які треба зробити»: покосити газони, підстригти куці, позагрібати листя, помити машини, пофарбувати стіни, замінити килимки. Завжди щось було заплановано [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].*

У свідомості реципієнта створюється образ вічно зайнятої людини. Але тут існують домінуючі сигнали, що впливають на формування рефлексивного смислу. В усіх трьох текстах перекладу Марк постає «*надзвичайно/дуже активною/енергійною особою*», однак якщо в тексті 2.1 його образ віддзеркалюється як такий, що «*має купу справ, що існують у побуті, треба їх робити і нічого тут не вдієш, хтось повинен*», то в текстах 2.2 та 2.3 – це «*той, хто постійно знаходить собі заняття, адже не може, чи не бажає, робити щось справді важливе або свідомо не хоче проводити час з дружиною*». Аналізуючи подані тексти перекладу, ми дійшли висновку, що перекладачі застосували адаптивні стратегії для полегшення сприйняття смислу

реципієнтом. Наприклад, конструкція «*leaves to be blown*» відтворена як «*позгрібати/позагрібати/прибрати листя*», оскільки видування листя дерев за допомогою спеціального пристрою не поширене в Україні. Уважаємо також, що у відтворенні конструкції «*carpet to be replaced*» рефлексивний смисл стає домінантим, оскільки у варіантах перекладу переважає множина «*замінити килимки/килими поміняти*», яка має посилити емоційність образу у свідомості реципієнта. Однак, незважаючи на певні розходження, загалом образ надто заклопотаної людини, у якої не вистачає часу ні на що інше, який був задуманий автором, угадується безсумнівно. Саме тому вважаємо ці переклади гармонійними.

Отже, розгляд процесу смислотранспонування в аспекті синергетичної взаємодії полів усіх суб'єктів перекладацької комунікації – автора, перекладача, реципієнта – демонструє складність та багатобічність цього процесу, де транспонуванню смислу передують інкорпорування смислу, тобто модальний смисл інкорпорується в індивідуально-образний, який, так само, інкорпорується в рефлексивний. Динаміка цього процесу проявляється крізь динаміку образу тексту, який формується в полі перекладача на основі передобразу в полі автора і який далі розвивається в полі реципієнта. Диференційні смисли, що формуються в гетерогенних полях усіх суб'єктів перекладацької комунікації, гармонізуються в перекладацькому просторі, але їхня повна гармонія настає лише в разі транспонування всіх інших диференційних смислів. Сукупність диференційних смислів, що транспонуються, породжуючи новий інтегральний смисл тексту, є втіленням гармонізації текстів та культур у рамках континууму перекладацького простору, підсумком якого є гармонійний текст перекладу. За результатами лінгвоперекладацького експерименту диференційні смисли, досліджувані в цьому розділі, транспонуються без істотних помилок, що пов'язано зі специфікою жанру, до якого належать тексти сучасної християнської протестантської літератури.

3.2. Гармонійне відтворення смислового простору в процесі транспонування фактуального смислу

Транспонування фактуального смислу ґрунтується на порівнянні термінів «зміст» та «смысл», які в лінгвістиці розуміються по-різному: від повного ототожнення до повного розмежовування. У рамках концепції перекладацького простору ці поняття розмежовуються, а сполучною для них ланкою визначається поняття фактуального смислу.

Транспонування фактуального смислу означає добування експліцитно вираженого змісту тексту мови оригіналу, який є для перекладача об'єктивною даністю, інваріантом, «фундаментом у будівлі смислу», який повинен стати змістом тексту мови перекладу. Тоді буде досягнуто гармонії на рівні змісту. Транспонування наступних п'яти диференційних смислів означатиме досягнення гармонії на рівні смислів [142, с. 298].

Розгляд проблеми співвідношення змісту та смислу відбувається здебільшого під час аналізу смислової структури тексту, причому поняття смислової структури визнається синонімічним поняттю змістової структури. Наприклад, В. Н. Комісаров описує смислову структуру за трьома напрямками – вертикальним, горизонтальним, глибинним. За вертикального підходу смислова структура тексту прирівнюється до описуваної в тексті реальності. Зміст тексту розглядається ніби зверху, від цілого тексту до його частин: спочатку виокремлюється загальна тема, яка потім розбивається на підтеми. Горизонтальна структура змісту тексту створюється змістом кожної з його одиниць, їхньою взаємодією, послідовністю розташування в тексті, а також різними типами смислових зв'язків між ними: анафора (характеризується вказівкою на попередній контекст), катафора (вказує на те, що піде за певною одиницею), парафора (одиниця одного тексту відсилає до одиниці іншого тексту), екзофора (текстуальна одиниця відсилає до ситуації), омофора (віднесеність до наших загальних знань). Анафора та катафора представляють відношення на горизонтальній вісі, інші відношення характеризують позатекстові зв'язки. Характер зв'язків у різних мовах є різним, оскільки сама

категорія зв'язності, як фундаментальна властивість тексту, є формальною. І, нарешті, глибинна структура змісту тексту відбиває процес будування мовленнєвих висловлювань та їхнє включення до тексту [129; 130].

У рамках концепції перекладацького простору за основу опису змісту береться актуальне членування речення та похідний від нього тема-рематичний аналіз. Уперше проблему актуального членування речення було поставлено представниками Празького лінгвістичного гуртка, одним з ініціаторів створення якого став В. Матезіус. Даючи визначення актуальному членуванню речення, В. Матезіус протиставляє його формальному членуванню: «Якщо формальне членування розкладає склад речення на його граматичні елементи, то актуальне членування з'ясовує спосіб включення речення в предметний контекст, на базі якого воно виникає. Основними елементами формального членування речення є граматичний суб'єкт та граматичний предикат. Основні елементи актуального членування речення – це вихідна точка (або основа) висловлювання, тобто те, що є в даній ситуації відомим або, щонайменше, можна легко зрозуміти, із чого виходить той, хто говорить, й ядро висловлювання, тобто те, що той, хто говорить, повідомляє про вихідну точку висловлювання» [див.: 142, с. 299].

Унаслідок наступних систематичних досліджень актуального членування вчені дійшли висновків про те, що в комунікативному плані кожне наступне речення спирається на попереднє, утворюючи тема-рематичний ланцюг, що просуває висловлювання від даного до нового, від теми до реми, від відомого до невідомого. Якщо на першому етапі досліджень вибудовувалися тема-рематичні ланцюги в рамках речень, то згодом учені припустили можливість аналізу функціональної перспективи цілого тексту. У руслі такого аналізу знаходиться концепція Л. М. Мурзіна [179; 180], який запропонував у ролі мінімальної одиниці тема-рематичного аналізу предикатему, що характеризується двома основними конфігураціями в тексті: ланцюговою та кушовою. У тексті ланцюгової структури розвиток думки іде від висловлювання до висловлювання. Цей тип тексту можна визначити як текст з

суб'єктами, що послідовно змінюються: рема першого висловлювання тематизується, виступає темою другого висловлювання, потім тематизується рема другого висловлювання тощо. У тексті кушової структури тему першого висловлювання пов'язано дистантними зв'язками з усіма іншими висловлюваннями, які більш докладно її характеризують. Текст кушової структури має одного суб'єкта. У текстовій моделі Л. М. Мурзіна діє закон інкорпорування, згідно з яким кожне наступне речення містить у собі інформацію про попереднє. Але функціонування закону здійснюється на глибинному рівні тексту, а на поверхневому рівні він виражається в актуальному членуванні. Це дає підстави припустити, що, співвідносячи зміст тексту з поверхневим рівнем, з його експліцитним вираженням, саме актуальне членування характеризує зміст тексту, який, у свою чергу, є ядром перекладацького простору, ініціюючи його розгортання [142, с. 300].

Крім зазначених вище, традиційно виокремлюють також такі типи тема-рематичних відношень:

- з постійною темою (коли декілька рем стосуються однієї й тієї самої теми);
- з розосередженою темою (коли кожний квант інформації стосується теми лише частково);
- з лінійною темою (коли рема одного кванта інформації стає темою іншого кванта інформації).

Як відомо, темою текстів сучасної християнської протестантської літератури є проповідь Євангелія, причому незалежно від того, які проблеми висвітлюються в них. Це дає підстави вважати, що виокремлення та осягнення тема-рематичної прогресії не становить значних труднощів для перекладача.

Текст оригіналу:

Please keep one very important fact in mind as you read this book: No matter how wonderful your character is, it will never be wonderful enough to earn God's approval. This is not a book about how to get God sit up and notice you or how to improve your heavenly credit rating. As important as character is, it is not a way to

earn salvation. That is because salvation cannot be earned – not even by courage, discipline, vision, endurance and love.

Salvation is a gift from heavenly Father to us. It cost him everything – the death of his beloved only Son. It costs us nothing. Hard work cannot earn it; neither can good behavior or sterling character. The only way we can enjoy a relationship with God is by coming to Jesus Christ, our hands outstretched and empty, and saying, “Lord, I want to follow you. Please take me into your family, scrub me, give me new clothes and make me like you”. And Jesus will do exactly that. He will take us as we are and assure us that we are his forever. Then – slowly at first, but surely – he will mold us and shape us until we resemble him [323, с. 10].

У поданому уривку з книги Б. Гайбелса «Які ми є насправді» [294] (Bill Hybels «Who you are when no one’s looking» [323]) темою виступає проповідь Євангелія, а ремою – формування характеру і все, що пов’язане з цим. Прийняти спасіння через Господа Ісуса Христа – означає прийняти рішення про зміну звичного способу життя та формування характеру, що відповідає характеру Спасителя.

Тексти перекладу:

1. *Хочу попросити своїх читачів звернути увагу на один дуже важливий факт: Немає значення, наскільки чудовий ваш характер, він ніколи не буде таким, щоб заслужити схвалення Бога. Ця книжка не про те, як змусити Бога підвестися і зауважити вас, і не про те, як підняти вашу репутацію на небі. Яким би важливим не був характер, він не є шляхом до спасіння. Спасіння не можна заслужити – навіть за допомогою мужності, дисциплінованості, прозорливості, витривалості й любові.*

Спасіння є дарунком Небесного Отця для нас. Йому це коштувало всього - смерти свого улюбленого єдиного Сина. Нам воно не коштує нічого. Його не можна заслужити ні наполегливою працею, ні хорошою поведінкою, ні бездоганною чесністю. Насолоджуватися стосунками з Богом ми можемо лише прийшовши до Ісуса Христа, простягнувши руки і кажучи: «Господи, я хочу наслідувати Тебе. Будь ласка, візьми мене у свою сім’ю, очисти мене, дай

мені нову одіж, і зроби мене на подобу свою». Ісус робить саме так. Він прийме нас такими, якими ми є, і запевнить нас, що ми Його навіки. Тоді – спершу повільно, але впевнено – Він змінюватиме нас, доки ми не станемо подібними до Нього [294, с. 8-9].

2. Будь ласка, пам'ятайте дуже важливий факт, коли читаете цю книгу: Не має значення, наскільки чудовий ваш характер, він ніколи не буде достатньо чудовим, щоб заслуговувати схвалення Бога. Ця книга не про те, як зробити, щоб Бог раптом зацікавився вами, або як полішити ваш небесний рейтинг. Хоча характер є важливим, це не є шляхом заслуговувати порятунок. Це тому, що порятунок не може бути заслужений – навіть сміливістю, дисципліною, проникливістю, терпінням та любов'ю.

Порятунок – це подарунок нашого небесного Отця нам. Він коштував йому всього – смерті його любимого єдиного Сина. Нам він нічого не коштує. Тяжка праця не може його заслужити; також не може гарна поведінка або бездоганний характер. Єдиний шлях, яким ми можемо мати стосунки з Богом, – прийти до Ісуса Христа і сказати: «Господь, я хочу йти за тобою. Будь ласка візьми мене у свою сім'ю, очисти мене, дай мені новий одяг та зроби мене подібним до себе». Та Ісус зробить саме так. Він прийме нас такими, які ми є, і запевнить нас, що ми з ним назавжди. Потім – спочатку повільно, але неодмінно – він творитиме нас та формуватиме нас, поки ми не станемо подібними до Нього [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].

Отже, зміст тексту подано в перекладацькому просторі у вигляді експліцитно вираженого, лінійно побудованого тексту. Зміст тексту можна представити у вигляді тема-рематичної прогресії. Вона віддзеркалює фактуальний смисл як інваріант, об'єктивна даність, що транспонується перекладачем з тексту мови оригіналу в текст мови перекладу. Фактуальний смисл є перехідним явищем між змістом й власне смислом. Добування фактуального смислу тексту ще не є його перекладом, але без фактуального смислу всі інші смисли також не нададуть тексту статусу тексту перекладу.

3.3. Гармонійне відтворення смислового простору в процесі транспонування іррадіювального смислу

В ієрархії процесів смислотранспонування іррадіювальний смисл посідає особливе місце. По-перше, він менш чітко локалізований, оскільки пронизує весь перекладацький простір, будучи властивістю текстового простору як цілісності. Більш того, цілісність перекладацького простору забезпечується, з-поміж інших чинників, його енергетикою. В рамках досліджуваної концепції наголошується, що текст та перекладацький простір, який утворюється навколо нього, піддаються найрізноманітнішим енергетичним впливам, вони зазнають різних ступенів напруженості, але диференційний смисл, який формується в енергетичному полі тексту, є невід'ємним компонентом інтегрального смислу тексту, визначаючи узгодження інших диференційних смислів, наближаючи його до гармонії.

Нагадаємо, що в ролі вихідного положення для вивчення енергетичного поля тексту та транспонування смислу тексту, що ним породжується, було взято концепцію Н. Л. Мишкіної, якій удалося виявити наявність енергетичного виміру тексту [182; 183]. Це означає, що текст має властивість самоорганізації, зумовленої внутрішнім життям тексту – енергожиттям. У тексті мають місце саморухомі спонтанні процеси, що й пояснює факт виникнення в ньому смислів, не запланованих автором. Більш того, у тексті відбувається синергія саморухів і, відповідно, синергія смислоутворень. Н. Л. Мишкіна висуває ідею динаміки смислів тексту. Сам текст ця дослідниця розглядає як динамічну систему. Текст має властивість репрезентувати як предмети і явища об'єктивної реальності, так і явища суб'єктивної реальності. У тексті відбувається взаємодія законів розвитку матерії та законів перебігу творчих процесів свідомості. Розвиток смислу також уявляється нею як рух. «У процесі аналізу смислу тексту вихідним є уявлення про розвиток смислу як вираження руху» [183, с. 110]. Отже, і сам текст, і його смисли розвиваються за законами розвитку динамічних систем. При цьому рух тексту та його смислів можна розглядати в різних вимірах. Н. Л. Мишкіна обирає енергетичний вимір для аналізу

сутнісних властивостей тексту. Як пише авторка, увесь текстовий простір пронизує енергія, яка створює напруження в його розвитку, зумовлюючи його невизначеність та багатозначність. У реальному тексті відбувається постійне транспонування енергосмислів, їхня взаємодія, інтеграція, а на перетині різних смислових енергопотоків можлива поява нових смислів. Саме текстова енергетика зумовлює багатозначність тексту і, як наслідок, можливості його нових прочитань та тлумачень.

Отже, згідно з твердженнями Н. Л. Мишкіної, текст має енергію, а енергія є смислом. Ми, усвою чергу, погоджуємося і з думкою про те, що, не перебільшуючи ролі енергетичних процесів під час сприйняття та розуміння тексту, що, безсумнівно, має місце, зокрема в процесі перекладу, тим не менш, неможливо ігнорувати їхнє існування, у зв'язку з чим можна припустити, що формування перекладацького простору відбувається під впливом багатьох чинників, з-поміж яких енергожиття тексту відіграє певну роль. Нам імпонує також думка про те, що в процесі перекладу навколо тексту створюється свого роду енергетичне поле, яке характеризується «множинністю смислових енергопотоків», що й визначає полісемантизм тексту, особливо значущий з погляду ймовірності реалізації різних трактувань в процесі міжмовної комунікації. Саме завдяки наявності енергетичного поля істотно зростає діапазон потенційно еквівалентних інтерпретацій, як наслідок багатьох смислів самого тексту.

Для ілюстрації поданих положень пропонуємо розглянути фрагмент книги Д. Павела «Твоє щастя залежить від тебе» [304] (John Powell «Happiness is an inside job»[327]) та тексти його перекладу.

Текст оригіналу:

The surprising fact of the matter is that self-centeredness, or narcissism, has been shown to result from self-loathing, not self-liking. The self-centered person feels empty and tries to feel this painful void with bragging, competing, triumphing over others, and so forth. In the self-liking person, the civil war of self-acceptance is over. The guns are quiet. The darkness is gone. The pain that magnetized all attention to

self has subsided. There is peace at last. There is a new freedom to go out of self to others. Only those who truly and joyfully accept themselves can achieve the self-forgetfulness of loving and caring for others [327, с. 20].

Тексти перекладу:

1. Дивовижним є те, що цей егоцентризм, або нарцисизм, насправді походить від ненависті до себе, а не від любові. Егоцентрична особа відчуває порожнечу в собі й намагається заповнити цю болісну пустку хвалюю, змаганням, тріумфом над іншими і т.ін. В особі, яка себе любить, громадянська війна за самоприйняття закінчилася. Гвинтівки мовчать. Темрява розвіялася. Біль, що привертав до себе всю увагу, втишився. Нарешті запанував спокій. З'явилася нова свобода вийти з себе до інших. Лише ті, хто по-справжньому і радісно приймають себе, можуть досягнути самозабуття в любові і в турботі про інших [304, с. 20].

2. Цікаво, що по суті справи виявляється, що егоїзм, або нарцисизм, є наслідком ненависті до самого себе, а ніяк не любові. Егоїстична людина відчувається порожньою та намагається заповнити порожнечу через вихваляння, змагання з іншими та перемогу над ними, а також іншими подібними шляхами. Війна за самоприйняття у свідомості людини, що любить себе, закінчена. Зброю покинуто. Морок залишився позаду. Біль, що приковував усю увагу до еґо, ущух. Мир нарешті настав і приніс із собою свободу пізнання навколишнього світу. Лише ті, хто істинно та радісно приймають себе, можуть досягти самозабуття, що його дає любов до інших та піклування про них [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].

Як бачимо, в обох текстах перекладу повністю передано експресивне наповнення лексичних одиниць, що є невід'ємним компонентом презентації енергожиття тексту. Якщо ж говорити про глибинність транспонування іррадіювального смислу, то в тексті 2 перекладач не привертає уваги до характеру війни, а в тексті 1 її представлено як «громадянську», під час якої, як відомо, громадяни однієї країни та нації вбивають одне одного з певних причин – брат брата, батьки дітей, діти батьків тощо. Отже, наголошується на страхітті

того, що відбувається всередині людини за наявності самовідторгнення. Для відтворення лексеми «*guns*» перекладачі обрали конкретизувальну опцію «*гвинтівки*» та узагальнювальну «*зброя*». У першому випадку мається на увазі тільки вогнепальна зброя, у другому – будь-яка. Також різну енергетичну динаміку мають конструкції «*гвинтівки мовчать*» (але готові знову до бою) та «*зброю покинуто*» (і вибір за людиною, повертатися за нею чи ні, її відкладено зовсім). Однак, усі ці відмінності не призводять до дисгармонії в перекладі, хоча загалом переклади текстів сучасної християнської протестантської літератури тяжіють до нейтралізації емоційного компонента в перекладі. Це пов'язано зі специфікою сприйняття релігійної комунікації.

Хотілося б також зауважити, що, спираючись на твердження Н. Л. Мишкіної про те, що заголовок «надає енергетичного імпульсу всьому текстовому простору», та постулат Л. Кушніної про динаміку образу у свідомості перекладача, ми припускаємо, що саме енергожиття тексту детермінує виокремлення цих образів. Відбувається свого роду стратифікація тексту під час його перекладацького аналізу. Кожному енергетичному імпульсу відповідає свій образ. Для перекладача це самостійний страт, саме його він транспонує. У ролі страта може виступати рядок, фраза, абзац. Наприклад, перший рядок разом із заголовком задає перший імпульс, породжуючи перший образ. Як можна було побачити вище, з усіх характеристик енергожиття тексту виокремлено категорію напруженості, обґрунтовану в низці психолінгвістичних та лінгвістичних досліджень. Напруженість у процесі породження та сприйняття тексту означає, що, промовляючи перше слово речення, той, хто говорить, подумки передбачає останнє слово, а той, хто слухає, сприймаючи останнє слово, згадує перше, тобто категорія напруженості забезпечує цілісність тексту або його фрагмента. Так виникає симультанне поле напруженості, яке й вважається енергетичним полем. Як можна побачити з сутності поняття «напруженість тексту», вона властива всім суб'єктам перекладацької комунікації і, будучи симультанною за усного перекладу, є поліхронною за письмового перекладу, тобто ця напруженість

реконструюється, відтворюється перекладачем, далі реципієнтом у міру їхнього проникнення в глибинний смисл тексту. Інакше кажучи, динаміка образу в смисловому полі тексту здійснюється, зокрема, й за рахунок напруженості тексту, що сприймається як перекладачем, так і реципієнтом.

3.4. Гармонійне відтворення смислового простору в процесі транспонування асоціативно-семіологічного смислу

Міжмовна взаємодія в процесі перекладу була б неможливою без міжкультурної взаємодії, а культурологічний аспект аналізу перекладу наразі є таким само беззаперечним, як і мовознавча методологія, тому праці, що аналізують когнітивні аспекти розуміння культурно-специфічної інформації, набувають особливої актуальності. У зв'язку з цим у рамках концепції транспонування смислів у процесі перекладу названий аспект лінгвоперекладацького аналізу визнається невід'ємним компонентом інтерпретації перекладацького простору загалом і всієї перекладацької картини світу. Виокремлюється фатичне поле, яке ідентифікується з культурологічним аспектом аналізу.

На початку ХХ століття Р. Якобсон розробив концепцію мовних функцій, яка описувала експресивну, конативну, референційну, поетичну, металінгвістичну, фатичну функції. За Р. Якобсоном, фатична функція пов'язана з каналом передачі інформації в процесі мовної комунікації. Вона дозволяє встановити фізичний та перцептивний контакт з одержувачем інформації. В усному та письмовому мовленні існують спеціальні засоби реалізації фатичної функції. У рамках дослідження перекладацького простору було здійснено спробу описати фатичну функцію мови в процесі міжмовної динаміки під час перекладу. Якщо говорити про прояв фатичної функції, то слід відзначити, що у процесі транспонування тексту однієї культури в текст іншої культури, вона перетворюється, оскільки текст належить до іншого культурного простору, включається до інших інтертекстів.

Наприклад, у статті «Мова та культура» її автори виявляють співвідношення цих двох понять. Дотримуючись логіки теорії Е. Бенвеніста про рівні мови, зокрема її вертикального членування, учені запропонували горизонтальне членування мови, у якому рівень культури безпосередньо надбудовується над рівнем тексту, отже, культура розглядається як найвищий рівень мови. Шлях входження тексту в культуру автори уявляють так: «Текст сам по собі не потребує тлумачення і такий (неінтерпретований) текст, яким тільки по суті й цікавляться лінгвісти, ніякого стосунку до культури не має. Але як тільки він піддається інтерпретації, то перестає бути текстом, перетворюючись у факт культури. Багаторазова інтерпретація тексту – це його шлях входження в культуру» [див.: 142, с. 318].

Сама культура не може обійтися однією мовною системою, її семіотичним підґрунтям є безліч мов (у розумінні знакових систем). Взаємодія мови та культури проявляється в тому, що культура «розкладається» на тексти, складається з текстів, але не зводиться до них. Отримуючи своє вираження в текстах та через тексти, культура залишається в межах мови в найширшому значенні слова. Разом з тим, саме в складі культури текст набуває своєї визначеності.

У статті «Польова структура мови: фатичне поле» [178] автор висуває тезу про те, що мова, будучи гнучкою динамічною системою, є полем. Поняття поля пов'язане з горизонтальним членуванням мови. Поле є структурою, у якій розрізняють ядро та периферію. Саме периферії властива творча основа мови. Якщо мовні одиниці центру виражають, означають номінацію, то периферійні одиниці супроводжують номінацію у вигляді конотацій. У центрі мови виражається думка, на периферії оцінка. Водночас виокремлюються такі поняття як внутрішня аура та зовнішня аура: ідеться про інформацію, що супроводжує мовну комунікацію. Внутрішня аура пов'язана з мовою як такою. Зовнішня аура, з одного боку, звернена до минулого – до культури як переробки інформації, як інтерпретації минулих текстів, з другого боку, до теперішнього, до сприйняття ситуації, що описується у створюваних текстах.

Поле мови в її горизонтальному членуванні представлене такими рівнями: фонема, знаки, речення, текст, культура.

Культура також має свою структуру, скоріш за все польову, достатньо розмиту. Потрібні зусилля, щоб оволодіти культурою як структурно-організованим запасом створених текстів.

І текст, і культура за своєю суттю створені людиною. Безперечним є одне: культура є феноменом, «без розгляду якого сама мова не може бути осмислена глибоко та повно» [142, с. 319]. Розробляючи свою концепцію, Л. Кушніна скористалася також терміном «фатичне поле», намагаючись поєднати його традиційне, первісне, та сучасне трактування.

Як уже говорилося, у перекладацькому просторі виникає, формується та транспонується асоціативно-семіологічний смисл.

Продовжуючи наше дослідження в рамках концепції перекладацького простору та транспонування смислів, вважаємо за потрібне зважити на таке: слідом за французькими структуралістами (Р. Барт, Ж. Деріда, Ю. Кристева, К. Леві-Строс) розуміємо семіологію як науку про взаємозалежність знаків у системі. Отже, вочевидь можна зробити висновок про те, що в процесі міжкультурної комунікації в перекладацькому просторі відбувається постійна взаємодія між текстами як семіотичними системами і як об'єктами інтерпретації. Кожний текст інтерпретує в тому розумінні, що він віддзеркалює минулий досвід людини та людства. Кожний текст інтерпретується в тому розумінні, що він є джерелом породження нових текстів. При цьому наголошується, що текст за своєю природою є і тематичним, інтерпретуючи старе, і рематичним, інтерпретуючись у новому. У цьому полягає внутрішнє протиріччя тексту, джерело його динамізму, що призводить до збагачення культури за рахунок текстів й збагачення текстів за рахунок культури.

Слідом за Р. Бартом, можемо сказати, що мови культури, старі та нові, проходять крізь текст і створюють потужну стереофонію. В рамках досліджуваної концепції, з позицій взаємодії мов та культур у перекладацькому

просторі, можна дійти висновку, що саме їхня стереофонія створює фатичне поле перекладацького простору.

Більш того, у процесі перекладу відбувається взаємодія не тільки по лінії «текст – мова – культура», а й по лінії «культура мови, що передає – культура мови, що приймає», інакше кажучи, відбувається взаємодія та взаємопроникнення культур, що проявляється в контакті культур. А це вже контактовстановлювальна, фатична функція. Отже, фатичне поле стає сферою міжкультурного контакту і тому поняття «фатичний» використовується й у вузькому, контактовстановлювальному, і в широкому, культурологічному значенні.

Під час дослідження було виявлено, що представлення асоціативно-семіологічного смислу в текстах сучасної християнської протестантської літератури здійснюється, в основному, за допомогою цитацій місць Святого Письма. Тому передача його в перекладі з цього боку не викликає жодних труднощів. Але також було доведено, що, за наявності ширших інтертекстуальних зв'язків, у перекладача має бути добра загальна ерудиція. Наведемо приклад. У книзі Д. та С. Елдредж «Чарівна» [298] (John and Stasi Eldredge «Captivating» [320]) є такий фрагмент: *He [Lucifer] wanted to be the star. He wanted the attention, the adoration for himself. ("Mirror, Mirror, on the wall...")* [320, с. 84].

Як бачимо, у цьому уривку є інтертекстуальне відсилання до казки «Білосніжка та сім гномів» і ще глибше до казки О. Пушкіна «Казка про мертву царівну та сімох богатирів», перекладеною українською Наталею Забілою. Проте, перекладач обирає буквально відтворення «*Дзеркальце, дзеркальце на стіні...*» [298, с. 95], а не можливе «*Любе дзеркальце, скажи...*» [347], яке викликало б відповідні асоціації й посилювало б творення образу у свідомості реципієнта. Під час проведення експерименту також було помічено невідзнавання або ігнорування інтертекстуальних зв'язків. Наприклад, у фрагменті з книги Д. Елдреджа «Дике серце» [297] (John Eldredge «Wild at

heart»[319]) є відсилання до історії спокушення Ісуса Христа в пустелі після сорокаденного посту:

The wilderness trial of Christ is, at its core, a test of his identity. “If you are who you think you are...” [319, с. 6].

Але під час перекладу цей зв'язок ніяк не віддзеркалюється:

1. *Випробування пустинею є для Ісуса по суті перевіркою його ідентичності – якщо ти є тим, ким себе вважаєш...*[297, с. 20].

2. *Випробування Христа дияволом у пустелі було, насправді, з'ясуванням Його сутності. «Якщо ти є тим, ким себе вважаєш ...»* [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].

3. *У дикій природі Ісус Христос пройшов випробування, яке по суті було підтвердженням того, хто він є насправді. «Якщо ти той, ким себе вважаєш ...»* [за матеріалами лінгвоперекладацького експерименту].

Наявність лапок у тексті оригіналу явно вказує на цитату, висловлювання того, хто щось стверджує. Таких у пустелі було двоє – Ісус та диявол, але сумніви виражав тільки останній. Тому це його слова, отже відсилання до Нового Заповіту, Євангелія від Матвія 4-го розділу є очевидним: *«Коли Ти Син Божий...»* [292, с. 1188].

Хотілося б зазначити, що, на нашу думку, під час зіткнення смислових полів домінує те, яке задається типом тексту. Якщо в процесі перекладу художнього тексту фатичне поле відіграє провідну роль, то під час перекладу текстів інших типів, наприклад, наукового роль фатичного поля істотно зменшується, але не зникає повністю. Можна припустити, що сприйняття та переклад релігійних текстів посилюють смислову вагу енергетичного поля. Під час перекладу наукових текстів, що містять нові наукові теорії, які розробляються та описуються їхніми авторами, зростає роль поля автора. Перекладач не має достатньої наукової компетенції, яка зрівняла б його з автором оригіналу, у зв'язку з чим виникають природні труднощі в процесі перекладу. Крім того, перекладач бачить певний текст, не володіючи достатньою мірою інтертекстуальними зв'язками, не розуміючи зумовленості

цього тексту іншими текстами з тієї самої галузі знань. Роль реципієнта також є значною, оскільки спеціальний науковий текст може стати винятково об'єктом вивчення фахівцем, який володіє й власним контекстом, й інтертекстуалітетом.

Отже, підтверджується думка Л. Кушніної про те, що в усіх випадках утворюються всі поля перекладацького простору, але їхня роль варіюється. Тобто домінування полів у перекладацькому просторі детермінується типом тексту. У процесі перекладу наукового тексту, наприклад, також формується фатичне поле, але воно менш експліцитне, менш значуще, більш розмите.

Проблема співвідношення типу тексту та значущості міжкультурних відмінностей порушується в працях Л. М. Алексєєвої, яка у своїх дослідженнях показала, що під час перекладу наукового тексту епістемологічний чинник виходить на перший план, а під час перекладу художнього тексту він замінюється на культурологічний. Характеризуючи специфіку перекладу художнього тексту, дослідниця зауважує: «...у процесі перекладу художнього тексту міжкультурні відмінності відіграють провідну роль... вихідний текст є не тільки джерелом мовної новизни, але й культурної, тобто кожний мовний знак має значення як в аспекті його граматичної функції, так і як одиниця іншої культури» [3, с. 16]. Що ж стосується наукового тексту, то, на думку автора, міжкультурні відмінності не мають істотного значення, тому в процесі передачі перекладачем об'єктивної реальності, що описується в тексті, треба співвіднести її з широким науковим контекстом, але не зі специфікою культури, що передає. Те саме характерне й для тексту сучасної християнської протестантської літератури тільки щодо широкого релігійного християнського контексту.

У рамках фатичного поля відбувається зародження асоціативно-семіологічного смислу. Але цей процес не відбувається миттєво під час читання тексту. Потрібний час для переосмислення. Перекладач спрямовує свої міркування не просто на розуміння тексту, але й на проникнення в специфіку іншомовної культури, на подолання полісеміотичності тексту, як з погляду мови, так і з погляду культури. А якщо текст містить культурологічні одиниці,

що належать до загальнолюдської культури, наприклад всесвітньо відомі літературні герої, завдання перекладача ускладнюється, оскільки розширюється коло його асоціацій й, відповідно, ускладнюється процес транспонування асоціативно-семіологічного смислу.

3.5. Методика аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу

Методика аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу ґрунтується на смисловій моделі перекладу Л. Кушніної, яка, в свою чергу, має своїм підґрунтям процес моделювання континууму перекладацького простору, у рамках якого відбувається процес гармонізації смислів різних мов та культур, що відбиває основні закономірності породження гармонійного тексту перекладу. Як було зазначено раніше, у рамках континууму відбувається весь цикл процесу перекладу, що містить формування, функціонування та зіткнення гетерогенних полів перекладацького простору; інкорпорування та транспонування диференційних смислів, синергія яких породжує інтегральний смисл цілого тексту; динаміку образу тексту; породження гармонійного тексту перекладу. Модель перекладу розглядається як ефективна схема, що забезпечує інтерпретацію природи та завдання лінгвоперекладацького аналізу тексту. Вона не є гранично жорсткою, як і будь-яка інша модель перекладу, вона достатньо гнучка та змінна залежно від конкретних процесів міжмовної взаємодії. Її істотною відмінністю від попередніх моделей перекладу є реалізація специфічного підходу до аналізу динаміки перекладацького простору, що детермінує процес транспонування смислів тексту мови оригіналу в текст мови перекладу за законами мовної та смислової гармонії, що надає їй більшу пояснювальну силу.

Модель побудовано на вербально-графічній основі, вона тривимірна, має форму піраміди, показуючи ієрархію елементів. Систему елементів представлено континуумом перекладацького простору. Його розбиття на полі

перекладацького простору, імпліцитні текстові виміри та смисли, що транспонуються, є джерелом породження нескінченної кількості версій тексту мови перекладу. Компоненти моделі вступають у множинні синергетичні зв'язки, яким відповідають підмножини моделі. Цю модель визначено як смислову, оскільки вона містить у собі закономірності транспонування смислів у процесі взаємодії текстів, що належать до різних мов та культур [142, с. 337].

Формалізацію моделювання континууму перекладацького простору здійснено у вигляді піраміди – тетраедра, основу якого становить трикутник. Кожна грань віддзеркалює рівні лінгвоперекладацького аналізу. Звернення саме до піраміди не було випадковим, адже з часів античності піраміда є символом соціального та життєвого порядку, духовного розвитку, сходження до вершини. Піраміда має подвійне значення – інтеграції та конвергенції, це «найсуворіший та найдосконаліший образ синтезу» [142, с. 337]. Геометричну форму піраміди обрано для відображення системно-естетичного синтезованого уявлення континууму перекладацького простору, який спрямовано на сходження до гармонійного тексту перекладу як до вершини перекладацького процесу.

Перейдемо до переліку компонентів моделі та рівнів аналізу. На першому рівні в основі піраміди знаходиться зміст тексту. З вивчення змісту як текстового ядра, його інваріанта починається процес перекладу та формування перекладацького простору. Зміст тексту транспонується у вигляді фактуального смислу, що міститься в експліцитно вираженому тексті. Це перший рівень аналізу. Наступний рівень – поле автора. Його аналізу передуює вивчення передтексту, воно реалізується в міру того, як транспонується модальний смисл. Далі йде поле перекладача. Аналіз поля перекладача супроводжується дослідженням підтексту та індивідуально-образного смислу, який у ньому формується й транспонується. Потім починає функціонувати поле реципієнта. Його аналіз ґрунтується на осягненні рефлексивного смислу й пізнанні контексту. Піднімаючись до вершини піраміди, ми аналізуємо енергетичне поле, у якому транспонується іррадіовальний смисл. Він зобов'язаний своїм існуванням затексту. На вершині піраміди – фатичне поле. У процесі

актуалізації та створення інтертексту перекладач транспонує асоціативно-семіологічний смисл, який корелює з фатичним полем. Це є завершальним етапом аналізу.

Переклад є постійним сходженням до вершини, де кожне поле – етап в осягненні смислу тексту. Ієрархія полів надає уявлення моделі «за вертикаллю»; її опис «за горизонталлю» показує кореляцію компонентів, що аналізуються: полів перекладацького простору, імпліцитних текстових вимірів, диференційних смислів, що транспонуються. Однак глобальне уявлення про процес є «спіралеподібним» сходженням до вершини піраміди, що здійснюється перекладачем завдяки формуванню унікальної конфігурації перекладацького простору як середовища проживання образу тексту, який убирає в себе експліцитний зміст й імпліцитні смисли та транспонує їх [142, с. 338].

Першим рівнем аналізу визначимо транспонування фактуального смислу. Зміст тексту є тим фундаментом, на якому будується перекладацька ситуація й взаємодіють усі компоненти перекладацького простору. Як було зазначено раніше, зміст, що є експліцитним, відбиває фактуальний смисл і є саме тією верхівкою айсберга, яку сприймає перекладач. Усі глибинні смисли не містяться в змісті, вони приховані від безпосереднього сприйняття. Також у попередніх розділах було показано, що способом виявлення фактуального смислу, закладеного в змісті, є аналіз тема-рематичних зв'язків як на рівні окремого речення, так і на рівні цілого тексту. Не виключається і той факт, що актуальне членування характеризує також глибинні структури тексту, але фокусує увагу на тому, що пошук словникових відповідників, що детермінують тематичні та рематичні компоненти, а також спосіб їхнього розгортання в тексті означають розуміння змісту. Унаслідок транспонування тема-рематичного ланцюга тексту мови оригіналу в текст мови перекладу відбувається транспонування фактуального смислу як компонента інтегрального смислу тексту. Аналіз змісту є першим етапом процесу перекладу, а в деяких випадках (наприклад, буквальный переклад, підрядковий

переклад) цей етап є одним єдиним. У рамках дослідження концепції перекладацького простору варто зауважити, що завдяки транспонуванню змісту, а разом з ним фактуального смислу, починає функціонувати перекладацький простір. На даному етапі категорію образу ще не сформовано перекладачем; в ієрархії полів зміст посідає найнижчу позицію, а образ з'являється в полях суб'єктів перекладацької комунікації. Однак хотілося б наголосити на тому, що, якщо вихідними для розуміння змісту є тема-рематичні відношення, це не означає простоти їхнього декодування перекладачем. Більш того, успішність усіх наступних рівнів аналізу як цілісної програми дій ґрунтується саме на першому рівні. Неможливо досягти потрібного ефекту, якщо не подолано труднощів першого рівня, оскільки нерозуміння тема-рематичної прогресії призводить до перекладацьких помилок, а отже, до викривлення фактуального змісту.

Другим рівнем аналізу визначимо транспонування модального смислу. У полі автора формується модальний смисл, який транспонується перекладачем переважно за допомогою маркерів модальності, наявних у тексті. Не виключено, що модальність може бути інтуїтивно транспонована перекладачем, що підтверджує неоднозначність внутрішньотекстових зв'язків та відношень, а також способів їхньої ідентифікації перекладачем. Модальний смисл є імпліцитним за своєю природою. У зв'язку з цим кожному перекладачеві відкриваються різні аспекти авторської модальності, і в процесі його інтерпретації одні компоненти виявляються релевантними, інші – маргінальними, що, так чи так, впливає на модальний смисл загалом. Якщо погодитися з У. Еко в тому, що будь-який текст є відкритим твором, то це означатиме, що автор відкриває свій текст безлічі читачів, зокрема перекладачам, різні грані якого розкривають різні авторські смисли. Транспонування модального смислу має власну нішу в ієрархії смислів, а поле автора є полем першого суб'єкта перекладацької комунікації. Роль поля автора варіює стосовно поля реципієнта. Ці поля є, певною мірою, симетричними. Поле автора домінує, якщо перекладач більш глибоко володіє передтекстом,

інакше кажучи, належить до тієї самої культури, що й сам автор. Саме передтекст задає поле автора. Перекладачеві не складно зрозуміти передтекст: у його розпорядженні тексти рідною мовою, що належать певному автору. На основі передтексту починає формуватися передобраз у полі перекладача й відбувається сходження від поля автора до поля перекладача.

Третій рівень аналізу відбиває транспонування індивідуально-образного смислу. Індивідуально-образний смисл поля перекладача формується, як було зазначено раніше, на основі підтексту та образу, що виникає у свідомості перекладача в результаті динаміки образу. Для кожного перекладача він є індивідуальним та неповторним. Більш того повторне вивчення тексту мови оригіналу породжує новий образ, а за зміни перекладацької ситуації цей образ може набувати різних окреслень [142, с. 341]. В ієрархії полів поле перекладача займає центральну позицію, визначаючи функціонування інших полів перекладацького простору, «запускаючи» образ майбутнього тексту. У міру формування образу, як інтегративної одиниці смислу, відбувається сходження до поля реципієнта. На цьому етапі має місце вербалізація образу перекладача чи ревербалізація образу автора, певна річ, відповідно до того, як його розуміє перекладач. Переклад буде тим більш успішним, чим удалішим був образ.

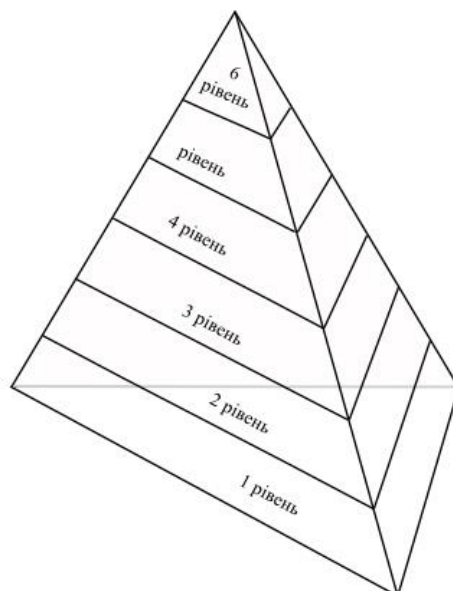
Четвертий рівень аналізу відображує транспонування рефлексивного смислу, який формується в полі реципієнта. Він ґрунтується на образах автора та перекладача, які реципієнт вписує до свого власного контексту, до своєї власної картини світу. В ієрархії полів поле реципієнта слідує за полем перекладача, відрізняючись оригінальністю та самобутністю. Л. Кушніна також зауважує, що баланс в перекладацькому просторі здійснюється переважно в двох полях – полі автора та полі реципієнта. Рефлексивний смисл набуває більшого значення тоді, коли перекладач здійснює переклад з іноземної мови рідною. Образ має бути зрозумілим реципієнту, він має вписуватися в його систему образів. Перекладач як носій тієї самої мови та тієї самої культури, що й реципієнт, свідомо створює образ, який розширює межі поля реципієнта, розширює його рефлексивний смисл.

П'ятий рівень аналізу визначимо як транспонування іррадіюючого смислу. Функція енергетичного поля може коливатися залежно від типу тексту. в ієрархії полів енергетичне поле посідає особливе місце. З одного боку, воно може займати достатньо визначену позицію, слідуючи за полями суб'єктів перекладацької комунікації, що узгоджується з логікою самого процесу перекладу. З іншого боку, його вплив може розповсюджуватися на інші поля, воно може пронизувати полі суб'єктів перекладацької комунікації, характеризуючи перекладацький простір в цілому. Виходячи із зазначеної вище концепції енергожиття тексту Н. Л. Мишкіної, Л. Кушніна припускає, що в кожному з «наступних» перекладів кожною іноземною мовою продовжується його «наступне життя». Способи виявлення перекладачем затекстової інформації варіюють, але за їхньої беззаперечної імпліцитності, вони виявляються перекладаче, включаючись в образ тексту. Розгадати, розшифрувати, декодувати затекст є надзвичайно складним завданням, яке виходить за рамки лінгвістики й розкриває макролінгвістичний напрям дослідження.

На шостому рівні аналізуємо транспонування асоціативно-семіологічного смислу. На думку Л. Кушніної, фатичне поле забезпечує не тільки інтерпретацію, а й «надінтерпретацію» (термін У. Еко) тексту. Дослідниця використовує термін «надінтерпретація», щоб показати складність та невичерпність осягнення асоціативно-семіологічного смислу перекладачем. Інтертекстуалітет внутрішньомовного та міжмовного простору кожного конкретного тексту має розгалужену структуру того, що означає. Наприклад, під час перекладу художніх, поетичних, драматургічних текстів перекладач перевтілюється в письменника, поета, драматурга, а під час перекладу наукових текстів перекладач вирішує завдання, рівноцінні праці вченого, слідуючи логічним шляхом доказів та аргументів.

Процес перекладу сягає свого апогею саме в рамках фатичного поля. Інтертекст корелює з фатичним полем, породжуючи асоціативно-семіологічний смисл. Фатичне поле виступає синтезом динамічного перекладацького процесу.

За логікою «спіралеподібного» сходження до вершини піраміди, воно «захоплює» за собою всі попередні рівні, забезпечуючи транспонування інтегрального смислу цілого тексту й породження гармонійного тексту перекладу.

Функціонування методики шостирівневого аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу продемонструємо на прикладі, представленим текстом релігійної літератури, а саме твором Джоша Мак-Дауелла «Не просто тесля» [300; 301] (Josh McDowell «More than a carpenter» [324]) та його перекладом українською мовою. Книгу було опубліковано в 1977 році, перекладено українською мовою й опубліковано в 1992 році, перевидано в 2007, але змін зазнало тільки транскодування прізвищ та деяких імен: автора – Мак-Дауел став Мак-Дауелл, відомих представників людства, наприклад, Вільям Шекспір представлений як Уїльям Шекспір, і скорочені назви книг Біблії, наприклад, Євангеліє від Івана змінилося з Ін. на Ів. в посиланнях на нього. Текст перекладу залишився, в основному, без змін і саме він став об'єктом демонстрації можливості застосування методики, описаної вище. Метою аналізу є виявлення ступеня гармонійного відтворення тексту оригіналу в тексті перекладу з точки зору транспонування смислів. Спираючись на такі визначення тексту, як «текст – це мовленнєво-розумовий продукт, що має тематичну, структурну та комунікативну єдність; певна

особлива предикативна одиниця, якщо предикацію розуміти як вербальний акт, за допомогою якого автор інтерферує («вписує») до оточуючої дійсності відображену в його свідомості картину світу, результатом чого є зміна об'єктивно існуючого реального світу; дещо, що змінює оточуючий світ, екстралінгвістичну реальність самим фактом свого існування» [206, с. 15], ми вважаємо за можливе продемонструвати результати аналізу тексту з позиції транспонування смислів від його абсолютного початку (першої словоформи) до абсолютного кінця (останньої словоформи) (терміни Москальчук Г.Г.) як глобально когезивно-когерентного утворення.

Почнемо з аналізу змісту, яке виступає ядром перекладацького простору, співвідноситься з експліцитно вираженим текстом та фактуальним смислом. Згідно з концепцією Л. Кушніної, як зазначалося вище, способом виявлення фактуального смислу вважається актуальне членування тексту, означення його теми та реми, виявлення тема-рематичної прогресії. В досліджуваному тексті темою є особистість Ісуса Христа – Його життя, діяльність, Божественна природа, воскресіння, вплив на історію людства та життя окремих людей, зокрема, автора книги. Тема є наскрізною, такою, що незмінно проходить крізь всі розділи книги, в яких ремою виступають досліджувані факти про Ісуса Христа, що, ніби в дитячій пірамідці, «нанизуються» на тематичний стрижень. Ідентифікуючи актуальне членування зі способом виявлення змісту тексту, що є інваріантом для перекладача, вважаємо, що в даному випадку інваріант було збережено. Проілюструємо це твердження за допомогою перекладів заголовків розділів книги, адже саме заголовок, як сильна позиція тексту (термін І. В. Арнольд, В. А. Кухаренко, Г. Г. Москальчук та ін.), на думку І. Р. Гальперіна, є компресованим, нерозкритим змістом тексту, яке можна метафорично зобразити у вигляді закрученої пружини, що розкриває свої можливості в процесі розгортання [69]. Таким чином, переклад заголовків розділів тексту книги може підтвердити факт гармонійного відтворення фактуального смислу тексту оригіналу в тексті перекладу.

Preface – Від автора: вибір перекладачем саме такого варіанту перекладу міг би здатися незрозумілим, адже український еквівалент «передмова» є не менш прийнятним, оскільки означає уведення до основного змісту, самий початок, тоді як «від автора» може розумітися як дещо додаткове, окреме, певний коментар, який автор виносить поза основний текст з якихось причин. Але аналіз показує, що в українській варіант книги був включений розділ, якого в англomовному оригіналі не було, – «Від редакції», що містить коментар щодо автора книги Джоша Мак-Дауелла, факти його біографії, питань віри в Ісуса Христа на пострадянському просторі. Саме тому, відокремлюючи початок авторського слова від додаткового, перекладач обрав даний варіант перекладу.

What makes Jesus so different? – Що ж у ньому такого незвичайного?: унікальність Ісуса Христа – основний мотив розділу. Що робить Його неповторним, що відрізняє Його від всіх відомих особистостей, в тому числі й серед релігійних лідерів, – ці питання висвітлюються в даному розділі. Вибір еквіваленту «незвичайний» для англійського «different» не впливає на ступінь гармонійності тексту перекладу, адже зміст розділу повністю підтверджує «незвичайність» Христа та пояснює Його відмінність («different») від будь-кого.

Lord, liar or lunatic? – Бог, дурисвіт чи божевільний?: продовжуючи «нанизувати» рематичні кільця на тематичний стрижень, доходимо до розділу, в якому автор провадить доказову базу Божественної природи Ісуса Христа. «Lord» в рамках релігійного дискурсу здебільшого перекладається як «Господь». В своєму виборі еквіваленту перекладу перекладач спирався на зміст попереднього розділу, в якому зазначалося, що основні суперечки навколо Ісуса точилися у зв'язку з тим, що Він єдиний, хто проголосив Себе Богом. Таким чином, зберігаючи цілісність та безперервність розповіді, перекладач віднайшов можливе гармонійне перекладацьке рішення.

What about science? – А як щодо науки?: в цьому розділі йдеться про наукові методи, які можна або не можна використовувати для того, щоб довести істинність фактів про Ісуса Христа. Спираючись на зміст, звичайно, можна

було б перекласти заголовок як, наприклад, «Наука та Христос: за і проти». Але на тлі загального змісту тексту книги, це було б дисгармонією, оскільки вся розповідь подається як відповіді на питання, як бесіда, як діалог. Тому, зберігаючи гармонію цілого, перекладач зупинився на повному еквівалентному відтворенні.

Are the Biblical records reliable? – Біблія: чи можна на неї покластися?: Біблійні свідчення про Христа є предметом обговорення в цьому розділі. В оригінальному тексті заголовок-запитання є єдиною конструкцією, немає жодних виокремлень. В перекладі конструкцію поділено на дві рівноцінні частини – джерело інформації та вагоме запитання. Оскільки в попередньому розділі йшлося про методи доведення істинності фактів про Ісуса Христа, одним з яких було названо історико-юридичний метод усних та письмових свідчень, а Новий Заповіт є основним джерелом історичних відомостей (свідчень) про Ісуса [300, с. 33], то даний варіант перекладу, хоч і виглядає дещо узагальнено, все ж таки гармоніює із подальшим змістом.

Who would die for a lie? – Хто піде вмирати за брехню?: в даному розділі йдеться про життя, діяльність та смерть послідовників Ісуса Христа. Все життя їхнє проходило у розповсюдженні Благої Звістки про Спасителя, тобто у постійному русі, саме тому, на нашу думку, було якнайвдаліше обрано варіант перекладу «піде вмирати», а не «вмиратиме», оскільки саме це перекладацьке рішення дозволило зберегти гармонію поступового зростання внутрішнього напруження в тексті.

What good is a dead Messiah? – Кому потрібен мертвий Месія?: поступово просуваючись до кульмінації розповіді – воскресіння Ісуса Христа, яке є найвизначнішою подією в історії людства, в цьому розділі обговорюються можливі заперечення щодо життя та діяльності послідовників Христа у зв'язку з цією подією. Отже, фактуальний смисл цього послання було відтворено у гармонії із наступними розділами, що розвивають дану тему.

Did you hear what happened to Saul? – Ви чули, що сталося з Савлом?: історію апостола Павла повідано в цьому розділі. Саме воскреслий Ісус Христос явився

фарисею Савлу на його шляху до Дамаску, де він збирався схопити та відвести до Єрусалиму на суд та страту послідовників Христа. Після зустрічі з воскреслим Спасителем Савл перетворився на Павла, апостола, що приніс світло Благої Звістки язичникам. Відтворення повного еквіваленту оригінального заголовку зберігає інтригу та привертає увагу до змісту цієї частини тексту.

Can you keep a good man down? – Христос воскрес! Воістину воскрес!: інтерпретувати в рамках релігійного дискурсу – справа нелегка, а іноді й небезпечна. Це доводить заголовок даного розділу та його перекладацький еквівалент. «To keep somebody down» означає заважати, утримувати когось від виконання того, що має бути зроблене, або заважати комусь бути тим, ким він є і саме тому не давати виконати призначення. «A good man» може бути інтерпретовано не просто як «гарна людина», адже в рамках релігійного дискурсу «good» означає «добрий, благий», згідно зі словами Ісуса благим є тільки Бог [292], таким чином, це може бути вказівкою на самого Ісуса Христа, Месію, Сина Божого, Бога-Сина. Тому, відкинувши всі численні можливі інтерпретації, перекладач, спираючись на експліцитно виражений зміст розділу, віднайшов варіант перекладу, який задовольняв би гармонійному транспонуванню фактуального смислу.

Will the real Messiah please stand up? – Хто тут справжній Месія? Піднесіть руку!: докази того, що саме Ісус Христос є Месією, Божим Сином наведено в цьому розділі. В Його житті збулися всі пророцтва Старого Заповіту про Нього – про це йдеться тут. Саме тому важливим було сфокусувати увагу на словосполученні «real Messiah» – «справжній Месія», адже в цьому полягає фактуальний смисл цього розділу. Жартівливе обрамлення оригінального заголовку та його перекладацький еквівалент підсилюють смислову концентрацію та спрямовують увагу на важливі елементи відображення фактуального смислу.

Isn't there some other way? – Невже немає інших шляхів?: чому саме Ісус є єдиним шляхом до Бога? – саме на це питання подається відповідь в цьому

розділі. Спираючись на експліцитно виражений зміст, перекладач обрав для відтворення «way» – «шляхів», оскільки в тексті згадано багато лідерів релігійних течій, імена яких звучать тоді, коли постає таке питання.

He changed my life – Він змінив моє життя: в останньому розділі йдеться про особистий досвід автора книги щодо прийняття Ісуса Христа як свого Спасителя та подальших змін в його житті, пов'язаних з цією подією. Оскільки героєм книги є Ісус Христос, то немає потреби уточнювати, ким є «Не» – «Він», тому відтворення фактуального смислу є гармонійним.

Як можна переконатися, фактуальний смисл тексту даної книги, як глобального творення, було відтворено гармонійно, на 99,9%. 0,1% ми залишаємо на певні локальні похибки, які жодним чином не вплинули на ступінь гармонійного відтворення фактуального смислу, яку ми оцінюємо як «високу».

Аналіз модального смислу, який є логічним продовженням аналізу змісту, дозволяє дійти висновку, що авторський задум було відтворено високому перекладацькому рівні. Джош Мак-Дауелл веде бесіду про Ісуса Христа на трьох рівнях – інтелектуальному, душевному та духовному. Для першого рівня він подає наукові докази фактів життя та діяльності Ісуса Христа; для другого ним обрано приклади, що зачіпають струни людського серця, пов'язані, наприклад, з життям та смертю апостолів; третій рівень – заклик до покаяння, до прийняття Ісуса Христа Спасителем та Господом. Червоною ниткою проходить думка автора «ви можете довіритися Йому повністю в усьому, Він є всім в усьому». Саме тому важливо було додержуватися поступовості у викладі теми, спостерігати та підтримувати тема-рематичну прогресію твору під час перекладу. Перекладач впорався з транспонуванням модального смислу, жодного разу не відхилившись вбік власних вподобань чи ідей, повністю слідуючи авторському задуму. Отже, ступінь гармонійного відтворення модального смислу може бути оцінено як «високу» з наданням 99,9%. 0,1% ми знову залишаємо на певні локальні похибки, які мали місце, і, хоча не вплинули на ступінь гармонійного відтворення модального смислу, все ж таки певним

чином вплинули на гармонійне транспонування інших диференціальних смислів.

Модальний смисл, що формується на основі передтексту, інкорпорується до індивідуально-образного смислу, формуючи підтекст. Перекладач убирає в себе всю мозаїку смислів автора, осмислюючи їх по-новому. В полі перекладача утворюється образ тексту. Але цей образ є вторинним відносно авторського. В рамках релігійного дискурсу хибний образ тексту може призвести до викривлення задуму автора і звинуваченні його у єресі або хибному тлумаченні того чи іншого релігійного аспекту. Аналізуючи даний переклад ми доходимо висновку про те, що перекладач інколи або нейтралізує емоційне забарвлення авторського слова, або зміщує акценти, виокремлюючи чи підсилюючи те, що має цілком інформативно-нейтральний характер в оригінальному тексті. Наприклад:

Jesus Christ is actually a name and a title [324, с. 11].

Ісус Христос – це не просто ім'я. Це, швидше, звання [300, ст. 10].

Поділ авторського висловлювання на дві частини в перекладі посилює емоційний ефект, хоча в оригінальному тексті має нейтральний характер. До того ж, навіть за умови наявності знань щодо походження імені Христа, як звання його сприймають значно пізніше, досліджуючи Письмо, і все одно воно залишається перш за все іменем. Тому уведення у перекладацький варіант слова «швидше» та порушення структури авторського висловлювання ми вважаємо обтяжуючим для розуміння. Локальний образ тексту відбився дещо хибно у свідомості перекладача, хоча на гармонію глобального образу це не вплинуло. Наведемо ще один приклад:

Martha, a close friend of Jesus, said to him... [324, с. 12].

Марфа, яка добре знала Ісуса, сказала йому...[300, ст. 12].

На нашу думку, тут відбулася нейтралізація емоційного забарвлення авторського слова, адже «добре знати когось» та «бути близьким другом когось» є не зовсім одне і те саме. Перекладач вдався до нейтралізації, як ми вважаємо, у зв'язку з більшою прихильністю до Божественного образу Христа.

В цілому образ тексту, що утворився в полі перекладача, не можна назвати дисгармонійним, адже рамки релігійного дискурсу не передбачають надто вільного руху шляхом інтерпретування авторського слова. Однак, текст перекладу є дещо емоційно збіднілим порівняно з оригіналом. В даному випадку потрібно було б, на нашу думку, здійснити надінтерпретацію, тобто уявити собі текст з позиції професора – фахівця з історії та філософії, кандидата богословських наук, який виступає з лекціями в університетах, ким, власне, є автор цієї книги. Інтерактивність лекційних занять, перетворення їх у бесіду вимагає особливих стратегій, а емоційність є невід’ємною складовою. Зрозумілими тоді стають незвичайні, іноді жартівливі заголовки розділів книги, адже саме так підтримується та фокусується увага співрозмовників, в даному випадку, читачів. І якщо на рівні фактуального смислу перекладач гармонійно відтворив зміст тексту, на рівні модального смислу передав задум автора, то на рівні образу тексту, який передуює виконанню більш комплексних завдань, він не зміг або не захотів піднятися вище рівня виключно фахівця з перекладу, залишившись на шаблі інтерпретації поверхневої мовно-сислової тканини тексту. Однак, це все одно не впливає на гармонію інтегрального смислу тексту, адже, якщо мати для читання тільки текст перекладу, то такі похибки є непомітними, ніщо не заважає пробудженню рефлексії, обумовленої інкорпоруванням індивідуально-образного смислу перекладача до рефлексивного смислу реципієнта, транспонуванням смислів з поля перекладача до поля реципієнта [142, ст. 351]. Рефлексивний смисл породжується реципієнтом завдяки усвідомленню почуттів та думок, які зумів відтворити перекладач і які вписуються до чуттєвого та раціонального досвіду реципієнта. Завдання перекладача полягає в прогнозуванні рефлексивного смислу, і лише в результаті синергії смислів всіх суб’єктів перекладацької комунікації породжується новий смисл, гармонійний вихідному. Реципієнт рефлектує, вибудовуючи образ Ісуса Христа, порівнюючи з усім, що чув, знав про Нього. В цій рефлексії беруть учать розум, душа та дух, що кличе до спасіння душі через Ісуса Христа. Цей образ є гармонійно відтвореним з точки

зору інформативності, але, як зазначалося раніше, емоційно є дещо менш яскравим, порівняно з оригіналом.

Текстові смисли, похідні фатичного та енергетичного полів, також долучаються до єдиного синергетичного процесу смислотранспонування. Їхнє формування на прикладі даного тексту можна представити таким чином. Енергетичне поле, що створюється затекстом, сприяє іррадіюванню смислів, обумовлених такими факторами, як повтор, використання різних типів речень, емоційно забарвленої лексики, паралінгвістичних засобів, тощо. Наприклад:

He was presenting himself as the only avenue to a relationship with God, the only source of forgiveness for sins, and the only way of salvation [324, ст. 10].

Він стверджував, що лише в ньому, ньому єдиному – шлях до Бога, до прощення гріхів та спасіння [300, ст. 10].

В даному випадку троекратне повторення англійського сполучення «*the only*» віднайшло своє відображення в подвійному повторенні займенника «*ньому*» із додаванням перекладацького еквіваленту «єдиний», що створює рівне за ступенем емоційне напруження. Однак, як вже було зазначене, емоційний потенціал оригіналу неповною мірою реалізується в тексті перекладу, саме тому ступінь гармонійного відтворення індивідуально-образного смислу ми оцінюємо як «вище середнього» (80%), рефлексивного смислу – «вище середнього» (80%), іррадіюючого смислу – «середній» (50%).

Як зазначалося вище, інтертекст корелює з фатичним полем, породжуючи асоціативно-семіологічний смисл. Виникнення смислового контакту є можливим, якщо перекладач має достатній особистий інтертекстуальний досвід, як в області рідної, так й іноземної мови. Відповідно, під час перекладу в свідомості перекладача можливе виникнення чисельних асоціацій в рамках двох мов, породження численних асоціативних смислів, які характеризують фатичне поле перекладацького простору [142, ст. 380]. В рамках досліджуваного тексту інтертекстуальні зв'язки проявляються, перш за все, у цитуванні Біблії, уривків з наукових праць вчених, що досліджували факти з життя та діяльності Ісуса Христа, Його особистість, життєвий шлях Його

послідовників. Все це гармонійно відтворюється в тексті перекладу. Однак, є і більш складні завдання. Пригадаємо назви розділів книги, а саме «*Can you keep a good man down? – Христос воскрес! Воістину воскрес!*» та «*Will the real Messiah please stand up? – Хто тут справжній Месія? Піднесіть руку!*». Асоціація з Великоднем, що виникла в свідомості перекладача, знайшла своє відображення в тексті перекладу, допомігши гармонійно відтворити заголовок розділу, що представляє його зміст. В другому випадку, асоціація із зборами, які часто проводилися на підприємствах та установах та практика голосування за чи проти якихось питань, навела перекладача на думку про можливий варіант перекладу. Еквівалент «встати» не було введено, на нашу думку, тому, що на зборах вставати було прийнято або за умови ведення цих зборів, або за умови оголошення якоїсь інформації, або під час представлення в якості нового працівника, або для отримання покарання та піддання критиці, тобто в дуже обмежених випадках. Можна також припустити, що у 1992 році, коли вийшла ця книга на пострадянському просторі, бажання якось виділитися серед інших ще не було таким непереборним. Тому скромне підняття руки серед інших піднятих рук задовольняло підсвідоме бажання «бути як всі». І це знайшло своє відображення в перекладі. В цілому можна вважати, що інтертекстуальність обумовлює відкритість тексту іншим текстовим системам, їхнє взаємопроникнення, взаємовплив, що є особливо значущим в процесі перекладу під час виникнення смислового контакту мов та культур. Саме тому один і той самий перекладач здатен в різні періоди своєї творчості зробити зовсім несхожі переклади одного тексту, оскільки його асоціації та інтертекстуальні зв'язки формуються в перекладацькому просторі, що динамічно розвивається. Ступінь відтворення асоціативно-семіологічного смислу ми оцінюємо як «високий» (99,9%).

Підсумовуючи все вищесказане, хотілося б зазначити, що представлена методика аналізу не претендує на категорію абсолютної істини і є дискусійною. Більш того, її застосування до текстів, що функціонують в рамках різних дискурсів, буде відрізнятися від представленого в даній роботі. Ця методика,

безумовно, не виключає суб'єктивної, інтуїтивної або раціональної оцінки якості перекладу. Але вона є свого роду інтелектуальним інструментом, що дозволяє інтерпретувати переклади, в зв'язку з тим, що виникла необхідність зрозуміти та пояснити переклад як науку, не применшуючи його сприйняття як мистецтва.

Висновки до розділу 3:

1. В перекладацькому просторі мають місце два типи процесів. В полях суб'єктів перекладацької комунікації відбувається спочатку інкорпорування смислів, а потім їхнє транспонування. Це обумовлено тим, що в полях автора, перекладача та реципієнта відбувається формування та динаміка образу тексту та їхня синергетична взаємодія. В текстових полях здійснюється тільки транспонування смислів. В результаті сукупності процесів інкорпорування та транспонування смислів відбувається якісний стрибок – «народження нового смислу».
2. Моделювання поля автора співвідноситься з модальним смислом, способом прояву якого ми вважаємо модальну тональність тексту. Модальний смисл інкорпорується в індивідуально-образний смисл перекладача, що обумовлено осягненням підтексту через формування образу тексту в свідомості перекладача й співвідноситься з полем перекладача. Індивідуально-образний смисл інкорпорується в рефлексивний смисл реципієнта, в полі якого відбувається «розпаковка смислів». За результатами лінгвоперекладацького експерименту гармонійне відтворення смислового простору текстів сучасної християнської протестантської літератури в процесі транспонування модального, індивідуально-образного та рефлексивного смислів відбувається завдяки специфіці жанру. Значну роль також відіграє жорстка регламентація та обмежений обсяг інтерпретацій в рамках перекладу означуваних текстів.
3. Транспонування фактуального смислу «вимірюється» характером розгортання тема-рематичної прогресії тексту в змістовому полі тексту. Вичленування та збереження актуального членування вихідного тексту в

тексті перекладу рівноцінно його транспонуванню перекладачем. Гармонійне відтворення смислового простору текстів сучасної християнської протестантської літератури в процесі транспонування фактуального смислу відбувається завдяки чітко окресленій темі (проповідь Євангелія), що є тлом для різноманітних рем.

4. Транспонування іррадіюючого смислу обумовлено: енергодинамікою тексту, що детермінує вичленовування образу тексту перекладачем; енергетичною стратифікацією тексту; енергетичним напруженням в тексті, починаючи із заголовку; емотивними компонентами, що відіграють регулюючу роль у розумінні змісту тексту; супрасегментними характеристиками, що впливають на формування затексту як носія іррадіюючого смислу. Гармонійне відтворення смислового простору текстів сучасної християнської протестантської літератури в процесі транспонування іррадіюючого смислу відбувається завдяки наявній у перекладачів релігійній та мовній ерудованості, що дозволяє зберегти енергодинаміку тексту в процесі перекладу. Іноді відбувається нейтралізація емоційної складової тексту оригіналу в перекладі, що пов'язано зі специфікою сприйняття релігійної комунікації.

5. Транспонування асоціативно-семіологічного смислу здійснюється в фатичному полі завдяки взаємодії та взаємопроникненню культур. Гармонійне відтворення смислового простору текстів сучасної християнської протестантської літератури в процесі транспонування асоціативно-семіологічного смислу відбувається завдяки наявності енциклопедичної компетенції у перекладача. Фатичне поле не відіграє вирішальної ролі для визначення ступеня гармонійності відтворення смислового простору текстів сучасної християнської протестантської літератури, оскільки одиниць, що репрезентують асоціативно-семіологічний смисл не є багато, і навіть похибки у їхній передачі мовою перекладу не призводять до дисгармонії під час формування інтегрального смислу цілого тексту.

6. Методику аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу представлено у вигляді піраміди, кожна

грань якої відображає рівні лінгвоперекладацького аналізу. В основі піраміди – зміст тексту, транспонування якого означає здобуття фактуального смислу. Далі вибудовується така ієрархія полів та смислів: полю автора відповідає модальний смисл, полю перекладача – індивідуально-образний смисл, полю реципієнта – рефлексивний смисл, енергетичному полю – іррадіюючий смисл, фатичному полю – асоціативно-семіологічний смисл. Кожне сполучення полів та смислів утворює свій рівень лінгвоперекладацького аналізу, кожне поле – етап у осягненні смислу, сам переклад є постійним сходженням до вершини. Функціонування методики представлено на прикладі тексту сучасної християнської протестантської літератури англійською та українською мовами. Основні елементи цієї методики може бути використано для лінгвоперекладацького аналізу текстів інших стилів та жанрів.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження специфіки гармонійного відтворення категорії смислу в рамках перекладацького простору текстів сучасної християнської протестантської літератури дозволяє зробити такі висновки щодо умов гармонійного транспонування смислової домінанти англomовних текстів сучасної християнської протестантської літератури в тексти українською в рамках концепції перекладацького простору:

1. Концепція перекладацького простору Л. Кушніної, розроблена з метою дослідження проблеми міжмовного та міжкультурного динамічного перекладацького процесу транспонування смислу тексту однієї культури в текст іншої культури з її головними питаннями про механізм осягнення та передачі смислу іншомовного тексту під час перекладу, про рівні глибини смислу висловлювання, про експліцитність та імпліцитність смислів, про асоціативні смислові зв'язки тексту з іншими текстами і з усіма суб'єктами перекладацької комунікації, про закономірності синергетичної взаємодії смислових потоків, про виявлення одиниці смислу як одиниці перекладу, про основні закономірності смислотворення, смислотранспонування, смислоформування тощо має, порівняно з іншими концепціями, ту перевагу, що вона володіє достатньою евристичною силою для вивчення, моделювання та інтерпретації процесу перекладу, що розуміється як процес смислотранспонування. Евристична значимість цієї концепції полягає в тому, що вона надає можливість 1) розкрити природу процесу перекладу як міжмовного та міжкультурного динамічного процесу транспонування смислу, що протікає в континуумі перекладацького простору; 2) розкрити значимість образу тексту, що виступає інтегративною одиницею відображення смислу тексту; 3) обґрунтувати принципи синергетики, що дають уявлення про системи високого ступеню складності, де відбуваються фундаментальні процеси самоорганізації, застосувавши їх до категорії перекладацького простору з метою осягнення його особливостей. Також зазначені принципи є базою для постулювання поліваріантності протікання динамічних процесів й необмеженої

кількості можливих варіантів перекладу одного й того ж самого тексту оригіналу в іншу мову та культуру, кожний з яких здатен до самостійного існування та функціонування. Сам термін «перекладацького простору» було введено до наукового вжитку Л. Кушніною з метою означення простору природного експерименту, спрямованого на транспонування смислу тексту. Відповідно до концепції, розглядаються три вектори його розвитку: на матеріалі гетерогенних полів перекладацького простору, на функціонуванні імпліцитних текстових вимірів, на реалізації процесу транспонування смислів.

2. Текст з позицій концепції перекладацького простору постає як сукупність знакових одиниць, об'єднаних смисловим зв'язком, відкритих для встановлення нових смислових зв'язків, що виникають в результаті здатності тексту до транспонування смислу, що міститься в ньому, на всіх рівнях, в усіма мовах. Експліцитний, поверхневий рівень смислу проявляється у змісті тексту. Імпліцитні рівні смислу, що відображають глибинні смислові внутрішньотекстові та міжтекстові зв'язки, знаходяться на різній глибині, проявляючись у передтексті, підтексті, контексті, затексті, інтертексті – імпліцитних текстових вимірах, існування яких є сутнісною властивістю тексту. Відповідно, текст є формою існування та буття смислу.

3. Категорія смислу є найважливішим лінгвоперекладацьким фактором, динамічним багатовимірним та багаторівневим утворенням. Згідно з концепцією перекладацького простору, в тексті розрізняють диференційні смисли, які формуються в гетерогенних полях перекладацького простору, й інтегральний смисл, який, за результатами дослідження, не є сумою диференційних смислів, що містяться в ньому, але результатом їхньої синергетичної взаємодії й взаємовпливу, що можна здобути з субстанції, як тексту оригіналу, так і текстів перекладу. В рамках концепції перекладацького простору подається лінгвоперекладацький аналіз всіх виявлених диференційних смислів, сутність яких може бути зведена до такого:

– модальний смисл – диференційний, глибинний смисл, що закладається в текст його автором, відображає погляд на світ, властивий автору, його відношення до

світу, його тлумачення референтної ситуації. Автор-адресант конструює текст так, якою є його, авторська модель світу, як вона узгоджується із ситуативними потребами комунікації. Модальний смисл текстів сучасної християнської протестантської літератури – проповідь Євангелія з метою пробудження людини для спасіння та відкриття найпотемніших дверей серця для зцілення та наповнення любов'ю Ісуса Христа. Процес транспонування модального смислу перекладач починає з девербалізації, з пошуків пресупозицій, авторських інтенцій, іншими словами, з розумової реконструкції передтексту. Саме схема розгортання авторської думки є смисловим центром модального смислу, його має досягнути перекладач в рамках перекладацького простору.

– рефлексивний смисл – диференціальний, глибинний, імпліцитний смисл, що формується в полі реципієнта перекладацького простору. Він є результатом рефлексії адресата на висловлювання адресанта. Рефлексивний смисл базується на тезаурусі реципієнта, його уявленнях та поняттях, його асоціаціях, суб'єктивній картині світу, знаннях про адресанта. Також рефлексивний смисл можна вважати свого роду актуалізацією модального та індивідуально-образного смислів. Поле реципієнта тяжіє до перевираження, коли смисл повертається до словесної оболонки іншої мови, пройшовши крізь категорію образу. Рефлексія над текстами сучасної християнської протестантської літератури не передбачає наявності виключних знань з певної області, оскільки вони є орієнтованими на обговорення та вирішення споконвічних проблем людства. Однак, наявність релігійної ерудиції полегшує сприйняття та розуміння, поглиблюючи контекст, в рамках якого формується та функціонує рефлексивний смисл.

– індивідуально-образний смисл має в переліку смислів особливу роль, оскільки кристалізує в собі індивідуальний образ тексту, динамічного та рухомого, такого, що розвивається та саморозвивається в перекладацькому просторі. Його формуванню сприяє підтекст, який може виявитися не тільки глибинним, а й надглибинним утворенням, в результаті чого індивідуально-образний смисл формує, значною мірою, інтегральний смисл тексту перекладу.

Індивідуально-образний смисл тексту сучасної християнської протестантської літератури формується єдинообразно, що пов'язано із специфікою жанру релігійної літератури. Також цей жанр обмежує обсяг можливих інтерпретацій, як локального, так і глобального характеру, тому індивідуально-образний смисл в перекладацькому просторі формується та функціонує без суб'єктивних відхилень.

– іррадіювальний смисл існує на тлі енергетичного поля тексту, яке виникає навколо тексту, створюючи особливу ауру. Іррадіювальний смисл має свій власний смисловий простір, який не конкурує з жодним іншим виявленим смислом. Він є глибинним, або надглибинним, імпліцитним рівнем смислу, який стає джерелом багатосмисленості тексту. Це означає, що й текст оригіналу, й текст перекладу містять свої глибини багатосмисленості, які можуть співпадати, частково перетинатися, розходитися та сходитися. Іррадіювальний смисл породжується в результаті затексту і може бути джерелом прирощення смислу, залежно від своєрідності розгортання перекладацького простору. Згідно з нашим дослідженням, іррадіювальний смисл може вбачатися та усвідомлюватися перекладачем через розмір складових компонентів тексту (ритм структури), елементи повтору та емоційне наповнювання лексичних одиниць, що відображують енергожиття прозового твору, яким, зокрема, є текст сучасної християнської протестантської літератури.

– асоціативно-семіологічний смисл – це імпліцитний диференційний смисл, що породжується у фатичному полі перекладацького простору завдяки приналежності кожного тексту до простору інтертекстуальності. Асоціативно-семіологічний смисл характеризується глибинністю, невичерпністю, багатовимірністю. Він відображується в текстах сучасної християнської протестантської літератури в основному через цитування Біблії, але саме цей смисл є найбільш чутливим до наявних лакун у загальних та прикладних знаннях перекладача, зокрема, там, де інтертекстуальні зв'язки виходять за межі релігійної літератури.

Осягнення інтегрального смислу цілого тексту можливе шляхом осягнення його диференціальних смислів, кожний з яких розкриває одну грань, а їхня синергія породжує сукупний ефект у вигляді шуканого смислу.

4. Процес осягнення смислу цілого тексту перебуває під безпосереднім впливом дискурсу, з яким текст взаємодіє та в рамках якого перебуває. Релігійний дискурс є особливим типом інституціонального дискурсу, спеціалізованим клішованим різновидом спілкування, суворо регламентованим як за змістом, так і за формою. Протестантський дискурс є різновидом релігійного дискурсу, що характеризується наявністю єдиного ключового концепту (Віра), єдиним джерелом віри (Біблія), Христоцентризмом, антропоцентризмом. Саме ці характеристики відображено в текстах сучасної християнської протестантської літератури, яка почасти виступає тлумаченням місць Святого Письма щодо аспектів людського життя. Регламентація текстів цього жанру обмежує обсяг інтерпретацій, заперечуючи будь-які відхилення або суб'єктивні перекладацькі тлумачення прописаного в тексті. Осягнення смислу ґрунтується на когнітивному процесі розуміння, в основі якого перебувають принцип енциклопедичної компетенції, принцип структурування знань за предметними областями, принцип герменевтичного кола, принцип модально-ціннісного сприйняття дійсності та тексту. всі похибки та відхилення в процесі перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури є результатом відсутності розуміння того чи іншого аспекту смислового простору тексту.

5. В дисертаційному дослідженні проаналізовано категорію гармонії та ідею породження гармонійного тексту перекладу як природного закономірного результату процесу смислотранспонування. Поняття гармонійності не суперечить традиційним поняттям адекватності та еквівалентності, але виступає гіперонімом до них. Проблема досягнення гармонійності перекладу ставить перед перекладачем нові завдання, які він може вирішити, спираючись на концепцію перекладацького простору. За результатами лінгвоперекладацького експерименту було доведено, що гармонізація смислу в процесі перекладу текстів сучасної християнської протестантської літератури

відбувається за «вертикальною» ієрархією смислів, що транспонуються – від фактуального смислу, крізь модальний, індивідуально-образний, рефлексивний, іррадіювальний смисли, до асоціативно-семіологічного смислу. Причому було встановлено, що, за підрахунками у відсотках, фактуальний, модальний, індивідуально-образний, рефлексивний смисли відтворюються на 100% безпомилково, що пов'язано із специфікою жанру та впливом релігійної дискурсивної практики. Стосовно іррадіювального та асоціативно-семіологічного смислів, експеримент показав, що нейтралізація емоційного забарвлення під впливом суб'єктивного сприйняття специфіки релігійної комунікації та лакуни в енциклопедичній компетенції не дозволили подолати бар'єр у 85%. Однак, результати експерименту також показали, що наявні похибки не призводять до дисгармонії у відтворенні та сприйнятті текстів сучасної християнської протестантської літератури.

б. Зазначену «вертикальну» ієрархію смислів, що транспонуються, покладено в основу методики аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу, представленої у вигляді піраміди, кожна грань якої відображає рівні лінгвоперекладацького аналізу. Ця методика може стати інтелектуальним інструментом перекладача й привести його до породження гармонійного тексту перекладу.

Подальшою перспективою наукового пошуку в обраному напрямку може бути дослідження перекладацького простору текстів інших жанрів, встановлення більш чітких критеріїв гармонійності тексту перекладу, дослідження ератологічних аспектів перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

НАУКОВО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ

1. Агафонов А. Ю. Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психологической теории смысла / Андрей Юрьевич Агафонов. – Самара : Издательский дом «Бахрах», 2000. – 336 с.
2. Агеева Г. А. Религиозная проповедь как специфический вид языковой коммуникации (на материале современных немецкоязычных проповедей) : дисс... канд.филол.н. : 10.02.04 / Агеева Галина Александровна. – Иркутск, 1998. – 183 с.
3. Алексеева Л. М. Специфика научного перевода : учебн. пособие по спецкурсу / Лариса Михайловна Алексеева. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 2002. – 125 с.
4. Андреев И. Д. О методах научного познания / Иван Дмитриевич Андреев. – М. : Наука, 1964. – 184 с.
5. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : учебн. пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов / Елена Евгеньевна Анисимова. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 128 с.
6. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – [2-е изд.]. – Л. : Просвещение, 1981. – 295 с.
7. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Нина Давидовна Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Большая Советская Энциклопедия, 1990. – С. 136 – 137.
8. Арутюнова Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Изд. АН СССР, 1973 – Т. 32. – № 1. – С. 39 – 46. – (Серия «Литература и язык»).
9. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1995. – 201 с.
10. Ахлибинский Б. В., Храленко Н. И. Теория качества в науке и на практике / Б. В. Ахлибинский, Н. И. Храленко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 200 с.
11. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 295 с.
12. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Филологический анализ текста. Практикум / Под ред. Л. Г. Бабенко. – М. : Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 400 с. – («Gaudeamus»).
13. Балаклицький М. А. Інформаційні війни протестантських журналістів України / Максим Анатолійович Балаклицький // Журналістика : науковий збірник; голов. ред. Н. М. Сидоренко. – К. : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2011. – С. 73 – 77.
14. Баранов А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста / Анатолий Григорьевич Баранов. – Ростов-на-Дону : РГУ, 1993. – 182 с.

15. Баранов А. Г. Когнитивность жанра / Анатолий Григорьевич Баранов // *Stylistyka*. VI. Opole, 1997. – P. 331 – 343.
16. Баранов А. Г. Когнитивность текста (к проблеме уровней абстракции текстовой деятельности) / Анатолий Григорьевич Баранов // *Жанры речи: сб. науч. тр.* – Саратов : Изд-во гос. УНЦ «Колледж», 1997. – С. 4 – 12.
17. Баранов А. Г. Текст в функционально-прагматической парадигме : учебн. пособие / Анатолий Григорьевич Баранов. – Краснодар : КубГУ, 1988. – 90 с.
18. Баранов А. Г. Когнитивность текстовой деятельности / Анатолий Григорьевич Баранов // *Материалы XII Международного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации.* – М. : Институт языкознания РАН, 1997. – С. 20 – 21.
19. Баранов А. Г. Динамические тенденции в исследовании текста / Анатолий Григорьевич Баранов // *Stylistyka*. IV. Opole, 1995. – P. 54 – 69.
20. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику: учебн. пособие / Анатолий Николаевич Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 360 с.
21. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова / Ролан Барт – М. : Прогресс, 1989. – 615 с.
22. Барт Р. S/Z / Пер. с фр. и общ. ред. Г. К. Косикова / Ролан Барт – [2-е изд., испр.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
23. Барт Р. Семиология як приключение / Ролан Барт // *Мировое дерево. Arbor mundi*, 1993. – № 2. – С. 79 – 92.
24. Барт Р. Основы семиологии // *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму* / Пер. с фр. и вступ. ст. Г. К. Косикова / Ролан Барт. – М. : Издательская группа «Прогресс», 2000. – С. 247 – 310.
25. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Леонид Степанович Бархударов // *Вопросы общей и частной теории перевода.* – М. : Международные отношения, 1975. – 239 с.
26. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
27. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : Паіс, 2005 – 264 с. монографія
28. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : Пidrучник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
29. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : Пidrучник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 240 с. (Альма-матер).
30. Бел М., Брайсен Н. Семиотика и искусствоведение / М. Бел, Н. Брайсен // *Вопросы искусствоведения.* – 1996. – Том IX, № 2. – С. 521 – 559.
31. Белоусов К. И. Синергетика текста: От структуры к форме / Константин Игоревич Белоусов. – М. : Книжный дом «Либроком», 2008. – 248. (Синергетика в гуманитарных науках).

32. Белянин В.П. Учебное пособие по курсу «Психолингвистика» / Валерий Павлович Белянин. – М. : Новый Гуманитарный Университет Натальи Нестеровой, 1999. – 37 с.
33. Блувберг С. В. Современный протестантский дискурс на материале немецкой публицистики : дисс... канд.филол.н. : 10.02.19 / Блувберг Симон Викторович. – М., 2009. – 179 с.
34. Бобырева Е. В. Религиозный дискурс: Ценности, жанры, стратегии / Екатерина Валерьевна Бобырева. – Волгоград, 2007. – 205 с.
35. Богатырев А. А. Текстовая эзотеричность как средство оптимизации художественного воздействия : дисс...канд.филол.н. : 10.02.19 / Богатырев Андрей Анатольевич. – Тверь, 1996. – 216 с.
36. Богин Г. И. Интерпретация текста / Георгий Исаевич Богин. – Тверь : ТГУ, 1995. – 38 с.
37. Богин Г. И. Субстанциональная сторона понимания текстов / Георгий Исаевич Богин. – Тверь : Тверской государственный ун-т, 1993. – 137 с.
38. Богин Г. И. Типология понимания текста: учебн. пособие / Георгий Исаевич Богин. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1986. – 87 с.
39. Богин Г. И. Филологическая герменевтика / Георгий Исаевич Богин. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1982. – 86 с.
40. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ. – М. : АН СССР, 1953. – Т. 1. – 384 с.
41. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая / Дуайт Болинджер // Язык и моделирование социального взаимодействия : под. ред. В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1987. – С. 3 – 43.
42. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / Александр Владимирович Бондарко. – Л. : Наука, 1978. – 176 с.
43. Борботько В. Г. Элементы теории дискурса / Владимир Григорьевич Борботько. – Грозный : Изд-во Чечено-Ингуш. ун-та, 1981. – 113 с.
44. Борисова С. А. Пространство как текстообразующая категория / Светлана Александровна Борисова // Вестник Московского ун-та. – 2004. – № 1. – С. 196 – 204. (Серия 19 «Лингвистика и межкультурная коммуникация»).
45. Бразговская Е. Е. Текст в пространстве культуры / Елена Евгеньевна Бразговская. – Пермь : Изд-во Пермского гос. пед. ун-та, 2001. – 114 с.
46. Брандес М.П. Стиль и перевод (на материале немецкого языка) / Маргарита Петровна Брандес. – [2-е изд.]. – М. : Изд-во «Либроком», 2009. – 128 с.
47. Брудный А.А. Психологическая герменевтика: учебн. пособие / Арон Абрамович Брудный. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Лабиринт, 2005. – 336 с.
48. Брудный А.А. Психологическая герменевтика: учебное пособие / Арон Абрамович Брудный. – М. : Прогресс, 1998. – 335 с.

49. Булаховский Л. А. Введение в языкознание : учебн. пособие : в 2 ч. / Леонид Арсеньевич Булаховский. – М. : Гос. учеб.-пед. изд-во, 1953. – 178 с.
50. Бурукина О. А. Проблема культурно-детерминированной коннотации в переводе : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О. А. Бурукина. – М., 1998. – 24 с.
51. Бэкон Ф. Новый Органон / Френсис Бэкон // Бэкон Ф. Сочинения в 2-х тт. – Т. 2. – М. : Мысль, 1977. – С. 5 – 215.
52. Бэкон Ф. О достоинстве и преумножении наук / Френсис Бэкон // Бэкон Ф. Сочинения в 2-х тт. – Т. 1. – М. : Мысль, 1971. – С. 3 – 583.
53. Вежбицка А. Метатекст в тексте / Анна Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8. – М. : Прогресс, 1978. – С. 402 – 422.
54. Вежбицка А. Восприятие: семантика абстрактного словаря / Анна Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 18. – М. : Прогресс, 1986. – С. 336 – 370.
55. Виноград Т., Флорес Ф. О понимании компьютеров и познания / Т. Виноград, Ф. Флорес // Язык и интеллект: Сб. / Пер. с англ. и нем. / сост. и вступ. ст. В. В. Петрова. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. – С. 185 – 229.
56. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : МГУ, 1958. – 400 с.
57. Виноградов В. В. Культура парламентской речи / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1994. – 364 с.
58. Виноградов В. С. Введение в переводоведение / Венедикт Степанович Виноградов. – М. : Изд-во ин-та общего и среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
59. Вишке М. Конечность понимания. Произведение искусства и его опыт в интерпретации Х.-Г. Гадамера / Мирко Вишке // Исследования по феноменологии и философской герменевтике. – Минск : Европейский гуманитарный университет, 2001. – С. 55 – 67.
60. Вишке М. Герменевтика, философия и этика: тенденции новейшей интерпретативной литературы произведений Х.-Г. Гадамера / Мирко Вишке // Исследования по феноменологии и философской герменевтике. – Минск : Европейский гуманитарный университет, 2001. – С. 147 – 153.
61. Ворожбитова А. А. Теория текста: антропоцентрическое направление: учебн. пособие : [для вузов по специальности 021700 «Филология»] / Александра Анатольевна Ворожбитова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшая школа, 2005. – 365, [3] с.
62. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования / Лев Семенович Выготский. – М. : Лабиринт, 1996. – 416 с.
63. Выготский Л. С. Психология развития человека / Лев Семенович Выготский. – М. : Изд-во «Смысл»; Изд-во «Эксмо», 2005. – 1136 с.

64. Гадамер Х.-Г. Актуальность прекрасного / Ханс-Георг Гадамер; [пер. с нем. М. А. Журавской, А. А. Рыбакова и др.]. – М. : Искусство, 1991. – 367 с.
65. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Ханс-Георг Гадамер; [пер. с нем. М. А. Журавской, А. А. Рыбакова и др.]. – М. : Прогресс, 1988. – 699 с.
66. Галеева Н. Л. Основы деятельностной теории перевода / Наталья Леонидовна Галеева. – Тверь : Изд-во ТГУ, 1997. – 80 с.
67. Галеева Н. Л. Типология смыслов художественного текста в условиях решения герменевтической задачи / Наталья Леонидовна Галеева // Понимание и рефлексия : сб. науч. тр. – Тверь : ТГУ, 1995. – Ч. 2. – С. 4 – 8.
68. Галеева Н. Л. Параметры художественного текста и перевод : Монография / Наталья Леонидовна Галеева. – Тверь : Изд-во Твер. гос. ун-та, 1999. – 155 с.
69. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
70. Гальперин И. Р. О понятии «Текст» / Илья Романович Гальперин // Вопросы языкознания. – 1974. – № 6. – С. 68 – 77.
71. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
72. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
73. Гарбовский Н. К. Теория перевода: учебник / Николай Константинович Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
74. Герасимов В. И., Петров В. В. На пути к когнитивной модели языка / В. И. Герасимов, В. В. Петров // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 5 – 11.
75. Герменевтика: история и современность (критические очерки). – М. : Мысль, 1985. – 302 с.
76. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Гюстав Гийом; [пер. с фр. П. А. Скрелиной]. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с.
77. Голякова Л. А. Подтекст как полидетерминированное явление / Любовь Алексеевна Голякова. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1999. – 208 с.
78. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Герберт Пол Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217 – 250.
79. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
80. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.
81. Гусев С. С., Тульчинский Г. Л. Проблема понимания в философии / С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский. – М. : Политиздат, 1985. – 192 с.
82. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль // Язык и интеллект. – М. : Прогресс, 1996. – С. 14 – 94.

83. Дейк Т. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Теун ван Дейк; [пер. с англ. яз]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
84. Декарт Р. Первоначала философии / Рене Декарт // Декарт Р. Сочинения в 2-х тт. – Т. 1. – М. : Мысль, 1989. – С. 297 – 422.
85. Демецька В. В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми: Монографія / Владислава Валентинівна Демецька. – Херсон : МЧП «Норд», 2006. – 378 с.
86. Демецька В. В. Теорія адаптації в перекладі: дис...д-ра філол.н. : 10.02.16 / Демецька Владислава Валентинівна. – Сімферополь, 2007. – 656 с.
87. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / Валерий Закиевич Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17 – 33.
88. Диденко А. С. Теория и практика пресуппозиций языковых единиц (на материале семантики и прагматики каузальных, инкаузальных и пропозициональных структур) : учебн. пособие / Александр Семенович Диденко. – Краснодар : КубГУ, 1985. – 96 с.
89. Долинин К. А. Интерпретация текста. Французский язык / Константин Аркадьевич Долинин. – М. : Просвещение, 1985. – 288 с.
90. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Тамара Моисеевна Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с.
91. Дротянко Л. Г. Філософські проблеми мовознавства: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Любов Григорівна Дротянко. – К. : Навчальна книга, 2002. – 128 с.
92. Езопові байки (для молодшого шкільного віку) у переказі Піпіни Цімікалі; [пер. з новогрецької В. Забаштанського, А. Чердаклі]. – К. : Веселка, 1972. – С. 35 – 37.
93. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Умберто Еко; [пер. з англ. М. Гірняк]. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
94. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Тетяна Анатоліївна Єщенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»).
95. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Николай Иванович Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 159 с.
96. Журавльова О. М. Герменевтична основа інтерпретації текстів як перекладознавча проблема / О. М. Журавльова // Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квітня 2008 р.) / За заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. – К. : НАУ, 2008. – С. 47 – 50.
97. Журавльова О. М. Функціонально-стилістичні особливості наукового дискурсу як перекладознавча проблема / О. М. Журавльова // Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3

- квітня 2009 р.) / За заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. – К. : НАУ «друк», 2009. – С. 77 – 80.
98. Журавльова О. М. Дискурсивні параметри наукового тексту / О. М. Журавльова // Українська наукова термінологія: збірник матеріалів науково-практичної конференції «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу» № 2. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2009. – С. 125 – 138.
99. Журавльова О. М. Переклад як складова процесу інтерпретації тексту / О. М. Журавльова // Науковий вісник Херсонського державного університету: збірник наукових праць. – Випуск Х. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – С. 244 – 249. (Серія «Лінгвістика»)
100. Журавльова О. М. Реалізація інтерпретаційного потенціалу релігійного дискурсу в процесі перекладу / О. М. Журавльова // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : збірник наукових праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 506 – 508 : Слов'янська філологія. – С. 32 – 40.
101. Журавльова О. М. Суб'єктивація перекладацького процесу під час інтерпретації та відтворення концептосфери релігійного дискурсу / О. М. Журавльова, О. В. Романенко // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика : матеріали IV Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 1-2 квітня 2011 р.) / За заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. – К., 2011. – С. 80 – 86.
102. Журавльова О. М. Синергетика тексту як основа оцінювання адекватності перекладу // Науковий вісник Херсонського державного університету: збірник наукових праць. Випуск XIV. – Херсон : ХДУ, 2011. – С. 218 – 222. (Серія «Лінгвістика»).
103. Журавльова О. М. Транспонування іррадіювального смислу в процесі перекладу / О. М. Журавльова, О. В. Романенко // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика : матеріали VI Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 5-6 квітня 2013 р.) / За заг.ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. – К., 2013. – С. 152–155.
104. Залевская А. А. Текст и его понимание / Александра Александровна Залевская. – Тверь, 2001. – 177 с.
105. Записки «Перекладацької майстерні 2000-2001. Том 2»: Історія й сьогодення українського поетичного перекладу (XII-XX ст.) / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, Центр гуманітарних досліджень; упорядник М. Габлевич. – Львів : Простір-М, 2002. – 208 с.
106. Записки «Перекладацької майстерні 2000-2001. Том 3» / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, Центр гуманітарних досліджень; упорядник М. Прокопович. – Львів, 2002. – 360 с.
107. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / Владимир Андреевич Звегинцев. – М. : МГУ, 1976. – 307 с.

108. Звегинцев В.А. Значение пресуппозиций для анализа поэтического языка / Владимир Андреевич Звегинцев // Литературные направления и стили. – М. : МГУ, 1979. – С. 77 – 81.
109. Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория / Владимир Андреевич Звегинцев. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 248 с.
110. Зимняя И. А. Психологический анализ перевода как вида речевой деятельности / Ирина Алексеевна Зимняя // Вопросы теории перевода : сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1978. – Вып. 127. – С. 37 – 49.
111. Зимняя И. А. Вербально-коммуникативная функция в восприятии и порождении текста / Ирина Алексеевна Зимняя // Психологические механизмы порождения и восприятия текста : сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1985. – С. 3 – 9.
112. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В'ячеслав Іванович Карабан. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 574 с.
113. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську: Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти / В. І. Карабан, Дж. Мейс. – Вінниця : Нова Книга, 2003. – 608 с.
114. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с.
115. Карасик В. И. О категориях дискурса / Владимир Ильич Карасик // Языковая личность : социолингвистические и эмотивные аспекты : сб. научн. тр. ВГПУ; СГУ. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 185 – 197.
116. Карасик В. И. Религиозный дискурс / Владимир Ильич Карасик // Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : сб. научн. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 5 – 19.
117. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
118. Караулов Ю. Н. О способах достижения функциональной эквивалентности в переводе (два перевода одного сонета) / Юрий Николаевич Караулов // Язык, поэтика, перевод : сб. научн. тр. МГЛУ. – М., 1996. – Вып. 426. – С. 76 – 90.
119. Квіт С. М. Основи герменевтики: навчальний посібник / Сергій Миронович Квіт. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 192 с.
120. Кёрквуд Г. У. Перевод как основа контрастивного лингвистического анализа // Новое в зарубежной лингвистике: Контрастивная лингвистика. – Вып. 25. – М. : Прогресс, 1989. – С. 341 – 349.
121. Кибрик А. Е. О «невыполненных обещаниях» лингвистики 50-60-х годов / Александр Евгеньевич Кибрик // Московский лингвистический альманах. Спорное в лингвистике. – Вып. 1. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – С. 230 – 233.
122. Кибрик А. А. Когнитивное исследование по дискурсу / Андрей Александрович Кибрик // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 126 – 139.

123. Клюканов И. Э. Перевод художественного текста: семантический аспект / Игорь Энгелевич Клюканов // Психолингвистические исследования значения слова и понимания текста. – Калинин : КГУ, 1988. – С. 152 – 160.
124. Клюканов И. Э. Континуальность речевой деятельности и перевод / Игорь Энгелевич Клюканов // Актуальные проблемы психолингвистики: слово и текст : сб. научн. тр. – Тверь : Изд-во ТГУ, 1996. – С. 154 – 161.
125. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: учебник / Ирина Михайловна Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
126. Кожина М. Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими / Маргарита Николаевна Кожина. – Пермь, 1972. – 395 с.
127. Коломієць Л. В. Еволюція напрямів в англо-українському поетичному перекладі кінця ХІХ – початку ХХ ст.: дис...д-ра філол.н. : 10.02.16 / Коломієць Лада Володимирівна. – Київ, 2006. – 504 с.
128. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Геннадий Владимирович Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 149 с.
129. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
130. Комиссаров В. Н. Когнитивные аспекты перевода / Вилен Наумович Комиссаров // Перевод и лингвистика текста. – М. : Изд-во ВЦП, 1994. – С. 169 – 217.
131. Комиссаров В. Н. Теория перевода на современном этапе (по материалам Всесоюзной научной конференции) / В. Н. Комиссаров // Тетради переводчика. – Вып. XIII. – М. : Межд. отн., 1976. – С. 8 – 15.
132. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / Олег Александрович Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 348 с.
133. Косиков Г. К. «Структура» и/или «Текст» (стратегии современной семиотики) / Георгий Константинович Косиков // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Издательская группа «Прогресс», 2000. – С. 3 – 48.
134. Косиков Г. К. Идеология. Коннотация. Текст / Георгий Константинович Косиков // Барт Р. S/Z – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С. 8 – 29.
135. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник / Ілько Вакулович Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 512 с.
136. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
137. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Юлия Кристева // Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Издательская группа «Прогресс», 2000. – С. 427 – 457.

138. Кубрякова Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике (Обзор) / Елена Самойловна Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные объекты : сб. обзоров – М. : ИНИОН, 2000. – С. 7 – 25.
139. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма / Елена Самойловна Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34 – 47.
140. Кубрякова Е. С. Возвращаясь к определению знака: Памяти Р. Якобсона / Елена Самойловна Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1993. – № 4. – С. 20 – 27.
141. Куссе Х. Парадоксы оправдания в религиозном дискурсе / Хольгер Куссе // Логический анализ языка : языки этики / Рос. акад. наук, Ин-т языкознания ; отв. ред. Н. Д. Арутюнова [и др.]. - М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 271 – 280.
142. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту: навч. посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови / Валерія Андріївна Кухаренко. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 272 с.
143. Кушни́на Л. В. Взаимодействие языков и культур в переводческом пространстве: дисс... д-ра.филол.н : 10.02.19 / Кушни́на Людмила Вениаминовна. – Пермь, 2004. – 440 с.
144. Ладо Р. Лингвистика поверх границ культуры / Роберт Ладо // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 25. – М. : Прогресс, 1989. – С. 32 – 62.
145. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз; [пер. с англ. В. А. Звегинцева]. – М. : Прогресс, 1978. – 544 с.
146. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Джордж Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 12 – 51.
147. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты / Джордж Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. – М. : Прогресс, 1981. – С. 350 – 368.
148. Лапп Л. М. Інтерпретація научного тексту в аспекте фактора «суб'єкт речі». – Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1993. – 218 с.
149. Ларин Б. А. История русского литературного языка и общее языкознание / Борис Александрович Ларин. – М. : Просвещение, 1977. – 224 с.
150. Латышев Л. К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Лев Константинович Латышев. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
151. Левицкий Ю.А. Язык, речь, текст / Юрий Анатольевич Левицкий. – Пермь : Изд-во ПГУ, 1993. – 150 с.
152. Левицький А. Е. Comparative grammar of English and Ukrainian. (Порівняльна грамати́ка англійської та української мов): навч. посіб / Андрій Едуардович Левицький. – К. : Освіта України, 2007. – 138 с.
153. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. – Л. : Просвещение, 1969. – 213 с.

154. Леонтьев А. А. Деятельный ум: Деятельность. Знак. Личность / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Смысл, 2001. – 380 с.
155. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
156. Леонтьев А. Н. Общее понятие деятельности / Алексей Николаевич Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М. : Наука, 1974. – С. 5 – 20.
157. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
158. Литвинов В. П. Контуры герменевтики / Виктор Петрович Литвинов // Вопросы методологии. – 1991. – №1. – С. 89 – 96.
159. Лосев А. Ф. Философия имени / Алексей Федорович Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 269 с.
160. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман // Лотман Ю. М. Об искусстве. – СПб. : «Искусство – СПб», 1998. – С. 14 – 285.
161. Лурия А. Р. Язык и сознание / Александр Романович Лурия. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 336 с.
162. Макаров М. Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / Михаил Львович Макаров. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1998. – 200 с.
163. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Михаил Львович Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
164. Макеева М. Н. Риторика художественного текста и ее герменевтические последствия : Монография / Марина Николаевна Макеева. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Тамбов : изд-во ТГТУ, 2000. – 192 с.
165. Мамардашвили М. К. Лекции о Прусте / Мераб Константинович Мамардашвили. – М. : Marginem, 1995. – 547 с.
166. Масленникова Е. М. Инокультурное бытие текста: Текст как лингвокультурологический маркер / Евгения Михайловна Масленникова // Язык и мышление: Психологические и лингвистические аспекты : Матер. Всеросс. научн. конф. – Москва, Пенза, 2001. – С. 201 – 202.
167. Мачавариани М. В. Роль установки в функционировании языка // Д. Н. Узнадзе – классик советской психологии. Психологические исследования, посвященные 100-летию со дня рождения Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1986. – С. 196 – 208.
168. Медведева И.Л. Проблемы восприятия текста на неизвестном языке (экспериментальное исследование на материале эсперанто) / Ирина Львовна Медведева // Актуальные проблемы психолингвистики : слово и текст: сб. научн. тр. – Тверь : Изд-во ТГУ, 1996. – С. 110 – 119.
169. Мечковская Н.Б. Язык и религия / Нина Борисовна Мечковская. – М., 1998. – 353 с.
170. Минский М. Фреймы для представления знаний / Марвин Ли Минский; [пер с англ.] / под ред. Ф. М. Кулакова. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.

171. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода / Рюрик Константинович Миньяр-Белоручев. – М. : Московский лицей, 1996. – 208 с.
172. Михайлова Е. В. Интертекстуальность в научном дискурсе: дисс...канд. филол.н. : 10.02.19 / Михайлова Елена Владимировна. – Волгоград, 1999. – 205 с.
173. Михаленко Ю. П. Бэкон и его учение / Юрий Петрович Михаленко. – М. : Наука, 1975. – 264 с.
174. Морозова Е. В. Особенности жанра современной христианской церковной проповеди. Лингвостилистический аспект (на материале немецкого языка): дисс...канд. филол.н. : 10.02.19 / Морозова Елена Викторовна. – М., 1998. – 180 с.
175. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Чарльз Уильям Моррис // Семиотика : сборник переводов; под. ред. Ю. С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 37 – 89.
176. Москальская О. И. Грамматика текста / Ольга Ивановна Москальская. – М. : ВШ, 1981. – 183 с.
177. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Галина Григорьевна Москальчук. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 296 с. (Синергетика в гуманитарных науках).
178. Мурзин Л. Н., Штерн А.С. Текст и его восприятие / Леонид Николаевич Мурзин, Алла Соломоновна Штерн. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 172 с.
179. Мурзин Л. Н. Полевая структура языка : фатическое поле / Леонид Николаевич Мурзин // Фатическое поле языка: Межвуз. сб. научн. тр. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1998. – С. 9 – 14.
180. Мурзин Л. Н. Текст и актуальное членение / Леонид Николаевич Мурзин // Деривация и семантика: слово – предложение – текст: Межвуз. сб. научн. тр. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1996. – С. 70 – 78.
181. Мурзинские чтения. Динамика языка в синхронии диахронии. – Пермь, 2002. – 205 с.
182. Мыркин В. Я. Текст, подтекст и контекст / Виктор Яковлевич Мыркин // Вопросы языкознания. – 1976. – № 2. – С. 86 – 93.
183. Мышкина Н. Л. Внутренняя жизнь текста: механизмы, формы, характеристики : Монография / Нелли Леонидовна Мышкина. – Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1998 – 152 с.
184. Мышкина Н.Л. Лингводинамика текста: контрадиктно-синергетический подход: дисс... д-ра филол. н. : 10.02.19 / Мышкина Нелли Леонидовна. – Уфа, 1999. – 428 с.
185. Назмутдинова С. С. Гармония как переводческая категория : на материале русского, английского, французского кинодискурса: дисс...канд.филол.н. : 10.02.20 / Назмутдинова Светлана Сергеевна. – Тюмень, 2008. – 181 с.

- 186.211. Найда Ю. Наука перевода / Юджин Найда // Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 3 – 15.
187. Найда Ю. К науке переводить / Юджин Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 115 – 134.
188. Налимов В. В. В поисках новых смыслов / Василий Васильевич Налимов. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1994. – 456 с.
189. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / Анатолий Иванович Новиков. – М. : Наука, 1983. – 215 с.
190. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – М. : Наука, 1973. – 320 с. (141)
191. Овсянников В. В. Модальность и перевод: Монография / Владимир Валентинович Овсянников; под ред. Е. В. Овсянниковой. – Запорожье : Просвіта, 2011. – 364 с.
192. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса / Андрей Владимирович Олянич. – М. : Гнозис, 2007. – 407 с.
193. Ортега-и-Гассет Х. Нищета и блеск перевода / Хосе Ортега-и-Гассет // Антология литературно-эстетической мысли. – М. : Радуга, 1991. – С. 518 – 542.
194. Павиленис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Роландас Ионович Павиленис. – М. : Мысль, 1983. – 286 с.
195. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений) / Елена Викторовна Падучева. – [4-е изд-е.]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 288 с.
196. Паррэ Г. Регулярности, правила, стратегии // Язык. Наука. Философия (логико-методологический и семиотический анализ) : сб. ст. Ин-та философии, социологии и права АН Лит. ССР / Отв. ред. и сост. Р. И. Павиленис. – Вильнюс, 1986. – С. 55 – 87.
197. Петров В. В. Язык и искусственный интеллект: рубежи 90-х годов // Язык и интеллект / Пер. с англ. и нем. / сост. и вступ. ст. В. В. Петрова. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. – С. 5 – 13.
198. Петрова С. Н. Семантика декодирования: Новые подходы // Знаковые системы в социальных и когнитивных процессах. – Новосибирск : Наука, Сибирское отделение, 1990. – С. 57 – 65.
199. Пешкова С. Н. Эвокационные приемы в рассказах В. М. Шукшина / Светлана Николаевна Пешкова // Язык прозы В. М. Шукшина. Теория. Наблюдения. Лексикографическое описание. – Барнаул : Изд-во АГУ, 2001. – С. 48 – 56.
200. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Учпегиз, 1956. – 511 с.
201. Пиевская И. М. Системные отношения религиозного дискурса: дисс...канд.филол.н.: 10.02.19 / Пиевская Ирина Михайловна. – Воронеж, 2006. – 178 с.

202. Пирс, Ч. С. Логические основания теории знаков / Чарльз Сандерс Пирс // Начала прагматизма; [пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина] / послесл. Сухачева В. Ю. – СПб. : Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – Том 2. – 352 с. (Серия «Метафизические исследования. Приложение к альманаху»).
203. Пирс, Ч. С. Начала прагматизма / Чарльз Сандерс Пирс; [пер. с англ., предисл. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина]. – СПб. : Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – Том 1. – 320 с. (Серия «Метафизические исследования. Приложение к альманаху»).
204. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Чарльз Сандерс Пирс; [пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева]. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
205. Потенция А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потенция. – К. : СИНТО, 1993. – 191 с.
206. Прохватилова О. А. Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи: Монография / Ольга Александровна Прохватилова. – Волгоград : Издательство Волгоградского государственного университета, 1999. – 364 с.
207. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : учебн. пособие / Юрий Евгеньевич Прохоров. – [3-е изд.]. – М. : Флинта: Наука, 2009. – 224 с.
208. Радовель М. Р. О категориальном анализе научных текстов / Михаил Рувинович Радовель // Наука и научное творчество / Отв. ред. Карпов М. М. – Ростов-на-Дону : РГУ, 1989. – С. 20 – 35.
209. Релігієзнавство: Навчальний посібник / За ред. Мозгового Л. І., Бучми О. В. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 264 с.
210. Рикер П. Конфликт интерпретаций : Очерки о герменевтике / Поль Рикер; [пер. с фр. И. С. Вдовина]. – М. : Медиум, 1995. – 415 с.
211. Різун В. В. Поняття тексту в журналістиці / Володимир Володимирович Різун // Вісник Львівського державного ун-ту. – Львів, 2000. – Вип. 28. – С. 182 – 186. (Серія «Філологія»).
212. Ромметвейт Р. Слова, значения и сообщения / Рагнар Ромметвейт // Психолінгвістика за рубежом / Отв. ред. А. А. Леонтьев, Л. В. Сахарный. – М. : Наука, 1972. – С. 53 – 87.
213. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 423 с.
214. Салахова А. Г. Речевые стратегии и средства их реализации в современных христианских немецкоязычных проповедях : дисс...канд.филол.н. : 10.02.04 / Салахова Аделина Гюль-Балаевна. – Челябинск, 2006. – 213 с.
215. Сдобников В. В., Петрова О. В. Теория перевода : учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков /

- Вадим Витальевич Сдобников, Ольга Владимировна Петрова. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2006. – 448 с. («Лингвистика и межкультурная коммуникация: золотая серия»).
216. Серио П. Как читают тексты во Франции / Патрик Серио; [пер. с фр. и португ.] // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса / общ ред. и вступ ст. Ю. С. Степанова. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2002. – С. 12 – 53.
217. Сидоров Е. В. Онтология дискурса / Евгений Владимирович Сидоров. – [2-е изд.]. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 232 с.
218. Сильман Т. И. Лирический текст и вопросы актуального членения / Тамара Исааковна Сильман // Вопросы языкознания. – 1974. – № 6. – С. 91 – 99.
219. Сильман Т.И. Заметки о лирике / Тамара Исааковна Сильман. – Л. : Советский писатель, 1977. – 277 с.
220. Сеницына Ю. Н. Интерпретационный потенциал дискурсивных практик : дисс...канд.филол.н. : 10.02.19 / Сеницына Юлия Николаевна. – Краснодар, 2008. – 187 с.
221. Со Ын Ен. Речевой жанр современного церковно-религиозного послания : дисс...канд.филол.н. : 10.02.01 / Со Ын Ен. – М., 2000. – 188 с.
222. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
223. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 784 с.
224. Степанов Ю. С. Константы. Язык русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – М., 1997. – 195 с.
225. Сукаленко Н. И. Об отсутствии эпистемологии в гуманитарных науках и о диффузности понятия дискурс / Нонна Ивановна Сукаленко // Вісник Харківського національного університету. – № 500. – Харків, 2001. – Вип. 33. – С. 19 – 21. (Серія «Філологія»).
226. Тарасов Е. Ф. Тенденции развития психолингвистики / Евгений Федорович Тарасов. – М. : Наука, 1987. – 168 с.
227. Тарасов Е. Ф., Соснова М. Л. О формах существования текста / Евгений Федорович Тарасов, Маргарита Львовна Соснова // Речевое общение: цели, мотивы, средства. – М., 1985. – С. 30 – 44.
228. Тульчинский Г. Л. В каком смысле возможна теория смысла (Постановка вопроса) / Григорий Львович Тульчинский // Философские основания научной теории. – Новосибирск, 1985. – С. 108 – 127.
229. Тупицкая А. П. Герменевтическая модель авторского понимания / Анна Павловна Тупицкая // Понимание менталитета и текста. – Тверь : ТГУ, 1995. – С. 58 – 67.
230. Усманова А. Р. Умберто Эко: парадоксы интерпретации / Альмира Рифовна Усманова. – Минск : Изд-во Европейского Гуманитарного ун-та «ПроPILEI», 2000. – 200 с.

231. Успенский Б. А. Поэтика композиции / Борис Андреевич Успенский. – СПб. : Азбука, 2000. – 352 с.
232. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / Александр Викторович Федоров. – М. : Высш. шк., 1983. – 303 с.
233. Фёрс Д. Р. Лингвистический анализ и перевод / Джон Руперт Фёрс // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М. : Междунар. отношения, 1978. – С. 25 – 35.
234. Филатов В. П. Научное познание и мир человека / Владимир Петрович Филатов. – М. : Политиздат, 1989. – 270 с.
235. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Чарлз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 52 – 92.
236. Философия в «энциклопедии» Дидро и Даламбера / сост. В. М. Богуславский // Институт философии. – М. : Наука, 1994. – 720 с.
237. Философия / Под ред. В. П. Кохановского. – Ростов н/Д. : Феникс, 2000. – 576 с.
238. Флоренский П. А. Столп и утверждение истины / Павел Александрович Флоренский. – М., 1914. – 814 с.
239. Фреге Г. Смысл и денотат / Готлоб Фреге // Семиотика и информатика. – М., 1977. – Вып. 8. – С. 181 – 210.
240. Фуко М. Археология знания / Мишель Фуко; [пер. с фр. С. Митина, Д. Стасова] / Общ. ред. Бр. Левченко. – К. : Ника-Центр, 1996. – Вып. 1 – 208 с. (Серия «OPERA APARTA»).
241. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. А. В. Михайлова] / Сост., вступ. ст., примеч. А. В. Михайлова. – М. : Гнозис, 1993. – 464 с.
242. Чан Ким Бао. Текст и дискурс (через призму иньян-концепции) / Чан Ким Бао. – М. : Изд-во «Творчество», 2000. – 176 с.
243. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
244. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста : учебн. пособие / Валерия Евгеньевна Чернявская. – [3-е изд-е, стереотип.]. – М. : КомКнига, 2006. – 128 с.
245. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста : учебн. пособие для студентов ст. курсов, магистрантов и аспирантов вузов по направлению № 540300 (050300) «Филол. образование» / Валерия Евгеньевна Чернявская. – [5-е изд-е]. – М. : ЛИБРОКОМ, 2010. – 128 с.
246. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / Александр Давидович Швейцер. – М., 1973. – 280 с.
247. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / Александр Давидович Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
248. Шендельс Е. И. Имплицитность в грамматике / Евгения Иосифовна Шендельс // Синтаксическая семантика : Вопросы романо-германской филологии : сб. научн. тр. – М., 1977. – Вып. 112. – С. 109 – 122.

249. Шмелев А. Д. Логический анализ языка / Алексей Дмитриевич Шмелев. – М., 1989. – 82 с.
250. Шмелев А. Д. Ментальные действия / Алексей Дмитриевич Шмелев.. – М. : ВШ, 1989. – 95 с.
251. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий. – М. : Искусство, Культура, Политика, 1995. – 800 с.
252. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Лев Владимирович Щерба. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – Т. 1. – 182 с.
253. Эко У. Заметки на полях / Умберто Эко; [пер. с итал. Е. А. Костюкович] // Эко У. Имя розы. – М. : Книжная палата, 1989. – 486 с.
254. Эко Умберто. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / Умберто Эко; [пер. с итал. А. Ковалея]. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 574 с.
255. Юрченко В. С. Философия языка и философия языкознания: лингвофилософские очерки / Василий Семенович Юрченко // отв. ред. Э. П. Кадькалова; вступ. ст. О. Б. Сиротининой, Э. П. Кадькаловой. – [3-е изд.]. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 368 с. (История философской мысли).
256. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Роман Якобсон; [пер. с англ., фр. К. Голубович, Д. Епифанова, Д. Кротовой, К. Чухрукидзе, В. Шеворошкина] / сост., вст. сл. К. Голубович, К. Чухрукидзе. – М. : Гнозис, 1996. – 248 с.
257. Яковенко Е. Б. Homo biblicus. Языковой образ человека в английских и немецких переводах Библии (опыт концептуального моделирования) / Екатерина Борисовна Яковенко. – М. : ИП Кошелев А.Б. (Издательство “Эйдос”), 2007. – 288 с.
258. Abelson R. P. Psychological status of the script concept / Robert Paul Abelson // American Psychologist. – 1981. – Vol. 36. – P. 715 – 729.
259. Anderson R. C., Spiro R. J., Anderson M.C. Schemata as scaffolding for the representation of information in connected discourse / Richard C. Anderson, Rand J. Spiro, Mark C. Anderson // Amer. Educ. Research J. – 1978. – Vol. 15. – P. 433 – 440.
260. Bartlett F. C. Remembering / Frederic Charles Bartlett. – Cambridge : Cambridge Mass., MIT Press, 1950. – 270 p.
261. Beaugrande R. de. Text Linguistics in Discourse Studies / Robert-Alain de Beaugrande // Handbook of Discourse Analysis. – L. : Academic Press, 1985. – Vol. 1. – P. 41 – 70.
262. Belleza F.S., Bower G.H. Remembering script-based text / F. S. Belleza, Gordon H. Bower // Poetics. – 1982. – Vol. 11. – № 1. – P. 1 – 23.
263. Belleza F. S., Bower G. H. The representation and processing characteristics of scripts // F. S. Belleza, Gordon H. Bower // BPsS, 1981. – Vol. 18. – P. 1 – 4.
264. Bootzin R. R., Bower G. H., Crocker J., Hall E. Psychology Today / Richard R. Bootzin, Gordon H. Bower, Jennifer Crocker, Elizabeth Hall. – New York, 1991. – P. 219.

265. Brown G., Yule G. *Discourse Analysis* / Gillian Brown, George Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
266. Den Uyl M., Van Oostendorp H. The use of scripts in text comprehension / M. den Uyl, H. van Oostendorp // *Poetics*. – 1980. – Vol. 9. – P. 275 – 294.
267. Dijk T. A. van Introduction: Discourse Analysis as a New cross-Discipline / Teun Adrianus van Dijk // *Handbook of Discourse Analysis*. – L. : Academic Press, 1985. – Vol. 1. – P. 1 – 10.
268. Dijk T. A. van. *Pragmatics and Poetics* / Teun Adrianus van Dijk // *Pragmatics of Language and Literature*. – Amsterdam : North-Holland Publishing Company, 1976. – P. 23 – 57.
269. Dijk T. A. van. *Semantic Discourse Analysis* / Teun Adrianus van Dijk // *Handbook of Discourse Analysis. Dimensions of Discourse*. – London : Academic Press Inc. (London) LTD, 1985. – Vol. 2. – P. 103 – 135.
270. Eco U. *Unlimited semiosis and Drift: Pragmaticism vs. “Pragmatism”* // *The Limits of Interpretation*. – Bloomington and Indianapolis : Indian University Press, 1990. – P. 23 – 43.
271. Eco U. *Semiotics and the Philosophy of Language* / Umberto Eco. – Bloomington and Indianapolis : Indian University Press, 1984. – 242 p.
272. Eco U. *The Limits of Interpretation* / Umberto Eco. – Bloomington and Indianapolis : Indian University Press, 1990. – 296 p.
273. Fillmore Ch. *Verbs of Judging: an Exercise in Semantic Description* / Charles Fillmore // *Studies in Linguistic Semantics* / ed. by Charles J. Fillmore and D. T. Langendoen. – New York, etc. : Holt, Rinehart and Winston, 1971. – P. 272 – 289.
274. Gouanvic J.-M. *The Stakes of Translation in Literary Fields* / Jean-Marc Gouanvic // *Across Languages and Cultures*. – Budapest, 2002. – P. 159 – 168.
275. Graeser A. C., Woll S. B., Kowalski D. J., Smith D. A. *Memory for typical and atypical actions in scripted activities* / A. C. Graeser, S. B. Woll, D. J. Kowalski, D. A. Smith // *JEP*. – 1980. – Vol. 6. – P. 506 – 515.
276. Grice H. P. *Logic and Conversation* / H. Paul Grice // *Syntax and Semantics*. / P. Cole (ed.). – New York, etc. : Acad. Press, 1975. – Vol. 3. – P. 41 – 58.
277. Grosu A. *On Perceptual and Grammatical Constraints* / Alexander Grosu // *Papers from the Seventh Regional Meeting*. – Chicago Linguistic Society. – Chicago, 1971. – Vol. 7. – P. 416 – 427.
278. Halliday M. A. K. *Language as System and Language as Instance: the Corpus as a Theoretical Construct* / Michael Alexander Kirkwood Halliday // *Directions in Corpus Linguistics*. – Berlin : Mouton, 1992. – P. 61 – 77.
279. Keenan E. L. *Two Kinds of Presupposition in Natural Languages* / Edward L. Keenan // *Studies in Linguistic Semantics* / C. J. Fillmore, T. Langendoen eds. – New York, etc. : Holt, Rinehart and Winston, 1971. – P. 45 – 52.
280. Korunets' I. V. *Theory and practice of translation* / Ilko V. Korunets'. – Nova Knyha Publishers, 2003. – 448 p.

281. Lacoff G. Presupposition and Relative Well-Formedness / George Lacoff // *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1971. – P. 329 – 340.
282. Leech G. N. Principles of Pragmatics / Geoffrey Neil Leech. – London, New York : Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.
283. Levinson S.C. Pragmatics / Stephen C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 420 p.
284. Minsky M. A framework for representing knowledge / Marvin Minsky // *The Psychology of Computer Vision* / P. Winston (ed.). – New York : McGraw-Hill, 1975. – P. 211 – 277.
285. Ostman J., Virtanen T. Discourse analysis / Jan-Ola Ostman, Tuija Virtanen // *Handbook of Pragmatics*. – Amsterdam, Philadelphia, 1995. – P. 239 – 253.
286. Pierce Ch. Logic as Semiotic: The Theory of Signs / Charles Pierce // *Philosophical Writings of Pierce* / ed. by J. Buchler. – New York : Dover Publications, 1955. – P. 98 – 104.
287. Randall M. Context and Convention: The Pragmatics of Literariness / Marilyn Randall // *Poetics*. – Amsterdam : North-Holland Elsevier Science Publishers BV, 1985. – Vol. 14. – P. 415 – 431.
288. Schank R. C. Abelson R. P. Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures / Roger C. Schank, Robert P. Abelson. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1977. – 248 p.
289. Schank R. C. Tell me a story: A new look at real and artificial Memory / Roger C. Schank. – New York, etc. : Maxwell Macmillan International, 1990. – 253 p.
290. Shoemaker S. Functionalism and qualia / Sydney Shoemaker // *Readings in philosophy of psychology*. – Cambridge (Mass.), 1980. – P. 260.
291. Smith D. W., McIntyre R. Husserl and Intentionality / D. W. Smith, R. McIntyre // *A Study of Mind, Meaning and Language Series: Synthese Library*. – Dordrecht and Boston: D. Reidel Publishing Company, 1982. – Vol. 154. – 452 p.
292. Wodak R. Disorders of Discourse / Ruth Wodak. – London, 1996. – 135 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

293. Біблія або Книги Святого Письма Старого та Нового Заповіту (із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена). – Druckhaus Gummersbach West-Germany, 1988. – 1527 с.
294. Гайбелс Б. Надто зайняті, щоб не молитись / Біл Гайбелс; [пер. з англ. О. Кулиної, Т. Микитина]. – Львів : Свічадо, 2009. – 192 с. (Серія «Зростаючі у вірі»).
295. Гайбелс Б. Які ми є насправді / Біл Гайбелс; [пер. з англ. О. Кулиної, Т. Микитина]. – Львів : Свічадо, 2009. – 120 с. (Серія «Зростаючі у вірі»).
296. Гамільтон Б. Початок в АА: Життя у тверезості / Б. Гамільтон; [пер. з англ. Ю. Кирика]. – Львів : Свічадо, 2005. – 224 с.

297. Добсон Д. Якщо у подружжі криза / Джеймс Добсон; [пер. з англ. О. Гладкого]. – Львів : Свічадо, 2009. – 224 с. (Серія «Любов. Подружжя. Сім'я»).
298. Елдредж Д. Дике серце: Таємниця чоловічого серця / Джон Елдредж; [пер. з англ. О. Фешовець]. – [2-ге вид., випр.]. – Львів : Свічадо, 2010. – 232 с.
299. Елдредж Д., С. Чарівна: Таємниця жіночої душі / Джон, Стейсі Елдредж; [пер. з англ. О. Гладкого]. – Львів : Свічадо, 2011. – 248 с.
300. Каротерз М. Р. Сила молитви. Як прослава і благодарення Бога змінюють життя / Мерлін Р. Каротерз; [пер. з англ. О. Гладкого]. – Львів : Свічадо, 2007. – 140 с.
301. Мак-Дауелл Д. Не просто тесля / Джош Мак-Дауелл; [пер. з англ.]. – Мінськ : 1992. – 127 с.
302. Мак-Дауелл Д. Не просто тесля / Джош Мак-Дауелл; [пер. з англ.]. – Львів : Свічадо, 2007. – 116 с.
303. Мертон Т. Нові зерна контемплляції / Томас Мертон; [пер. з англ. О. Мельник]. – Львів : Свічадо, 2009. – 216 с.
304. Ноуен Г. Дж. М. Адам : Возлюблений Богом / Генрі Дж. М. Ноуен; [пер. з англ. І. Ленишин-Бричук]. – Львів : Свічадо, 2005. – 117 с.
305. Павел Д. Твоє щастя залежить від тебе / Джон Павел; [пер. з англ. О. Фешовець]. – Львів : Свічадо, 2007. – 168 с.
306. Райт Г. Н. Як подолати зневіру, зневагу і меланхолію. Практичні поради / Г. Норман Райт; [пер. з англ. О. Гладкого]. – Львів : Свічадо, 2007. – 120 с. (Серія «Пізнай себе»).
307. Чепмен Г. Пять мов любові у подружжі / Гері Чепмен; [пер. з англ. О. Фешовець]. – Львів : Свічадо, 2007. – 192 с.
308. Чепмен Г. Пять мов любові у підлітків / Гері Чепмен; [пер. з англ. А. Маслоха]. – Львів : Свічадо, 2007. – 312 с.
309. Чепмен Г., Кемпбел Р. Пять мов любові у дітей / Гері Чепмен, Рос Кемпбел; [пер. з англ. Н. Римської]. – Львів : Свічадо, 2007. – 224 с.
310. Чепмен Г. Пять мов любові для неодружених / Гері Чепмен; [пер. з англ. О. Фешовець]. – Львів : Свічадо, 2008. – 224 с.
311. Чепмен Г. Гнів: Як опанувати негативні емоції / Гері Чепмен; [пер. з англ. О. Мельник]. – Львів : Свічадо, 2009. – 252 с.
312. Янг Е. 10 заповідей подружжя / Ед Янг; [пер. з англ. О. Фешовець]. – Львів : Свічадо, 2007. – 220 с. (Серія «Любов. Подружжя. Сім'я»).

***

313. Carothers M. R. Power in Praise / Merlin R. Carothers. – Merlin R. Carothers, Escondido, CA, 1972. – 180 p.
314. Chapman G. The five love languages. How to express heartfelt commitment to your mate / Gary Chapman. – Northfield Publishing, Chicago, 2004. – 203 p.

315. Chapman G. The five love languages of teenagers / Gary Chapman. – Northfield Publishing, Chicago, 2000. – 259 p.
316. Chapman G. The five love languages for singles / Gary Chapman. – Northfield Publishing, Chicago, 2004. – 245 p.
317. Chapman G., Campbell R. The five love languages of children / Gary Chapman, Ross Campbell. – Northfield Publishing, Chicago, 1997. – 224 p.
318. Chapman G. Anger : handling a powerful emotion in a healthy way / Gary Chapman. – Northfield Publishing, Chicago, 2007. – 228 p.
319. Dobson J. Love must be tough / James Dobson. – Tyndale House Publishers, Inc., Carol Stream, Illinois, 2007. – 238 p.
320. Eldredge J. Wild at Heart. Discovering the Secret of a Man's Soul / John Eldredge. – Nelson Books, Nashville, Tennessee, 2001. – 242 p.
321. Eldredge J. & S. Captivating. Unveiling the Mystery of a Woman's Soul / John and Stasi Eldredge. – Nelson Books, Nashville, Tennessee, 2005. – 243 p.
322. Hamilton B. Getting Started in AA / B. Hamilton. – Center City (Minnesota): Hazelden, 1995. – 211 p.
323. Hybels B. Too Busy not to pray / Bill Hybels. – IVP Books, Downers Grove, Illinois, 2008. – 198 p.
324. Hybels B. Who You Are When No One's Looking: Choosing Consistency, Resisting Compromise / Bill Hybels. – Downers Grove, Illinois: Inter Varsity Press, 1987. – 113 p.
325. McDowell J. More than a carpenter / Josh McDowell. – Living Books, Tyndale House Publishers, Inc., Wheaton, Illinois, 1977. – 128 p.
326. Merton T. New Seeds of Contemplation / Thomas Merton. – A New Directions Book, New York, 1961. – 297 p.
327. Nouwen H. J. M. Adam. God's Beloved / Henry J. M. Nouwen. – Orbis Books, New York, 1997. – 128 c.
328. Powell J. Happiness is an inside job / John Powell. – Thomas More, Allen, Texas, 1999. – 154 p.
329. Young E. The 10 Commandments of marriage. The Dos and Dont's for a Lifelong Covenant / Ed Young. – Chicago, 2003. – 235 p.
330. Wright H. N. Real solutions for overcoming discouragement, rejection and the blues / H. Norman Wright. – Servant Publications Ann Arbor, Michigan, 2001. – 134 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

331. Анніна І. О., Горюшина Г. Н., Гнатюк І. С. та ін. Російсько – український словник / І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.
332. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. С. Ю. Солодовников. – М., 2002. – 1007 с.
333. Борисова Л. И., Парфенова Т. А. Справочник по общему и специальному переводу / Любовь Ивановна Борисова, Татьяна Анатольевна Парфенова. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2005. – 328 с.

334. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
335. Волович М., Зоркий К., Макаров М. Англо – русский словарь в помощь христианскому переводчику / М. Волович, К. Зоркий, М. Макаров / Под ред. М. Макарова. – М. : Духовное возрождение, 1997. – 392 с.
336. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 686 с.
337. Новейший философский словарь / Гл. ред. А. А. Грицанов. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
338. Русско – английский библейский словарь. – К. : Еммануил, 1996. – 21 с.
339. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
340. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow, 1993. – 1528 p.

ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛА

341. Грот Н. Я. Декарт / Николай Яковлевич Грот // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>.
342. Радлов Э. Л. Философия / Эрнест Леопольдович Радлов // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>.
343. Соловьев В. С. Бакон / Владимир Сергеевич Соловьев // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>.
344. Pierce Ch. Questions concerning Certain Faculties Claimed for Man / Charles Pierce // Journal of Speculative Philosophy. – 1868. – № 2. – P. 103 – 114 – Режим доступа : <http://www.philweb.net/History/TwentiethCentury/Pragmatism/Peirce/ZQuestionsConcerningCertainFacultiesClaimedforMan.pdf>.
345. www.auditorium.ru
346. <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%B0%D0%BC%D1%83%D1%81>
347. <http://maysterni.com/publication.php?id=69581>
348. http://ocls.kyivlibs.org.ua/pushkin/perekladi_1/perekladi_1_pushkin.htm

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна характеристика тексту і твору

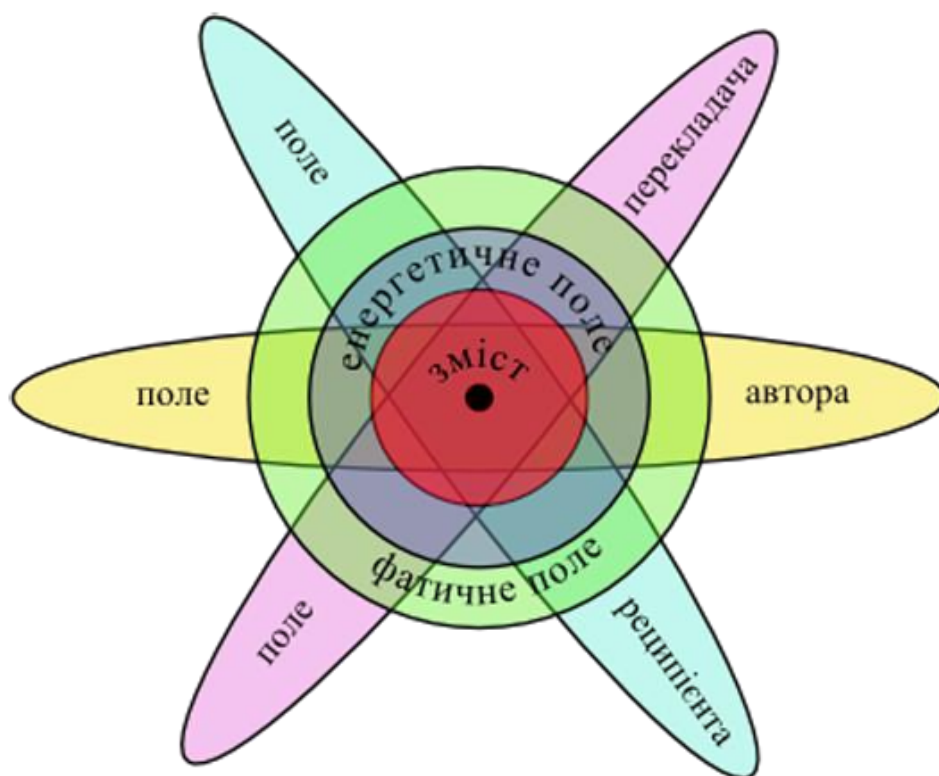
№ з/п	Текст	Твір
1	2	3
1	Не естетичний витвір, а графічно-знакова фіксація твору	Це витвір, результат мовленнєво-творчої діяльності людини (автора), що вербально втілений у тексті
2	Створений за правилами користування знаковими системами, які люди застосовують для фіксації творів	Створений насамперед законами мовленнєвої діяльності людини
3	Це сама структура	Це структуроутворювальний процес
4	Пасивний об'єкт	Не пасивний об'єкт, а робота, гра
5	Сукупність замкнених у собі знаків, наділених смислом, який можна відтворити	Простір, де окреслені лінії смислових зміщень
6	Його рівнем є не значення, а означуване в семіотичному сенсі	Його рівнем є значення
7	Виходить за межі конкретного традиційного літературного твору, наприклад текст життя	Не виходить за свої межі
8	Існує штучний бар'єр між автором і читачем	Дистанції між автором і читачем немає
9	Форма відчуження твору від автора	Є автор, який співвідноситься з реальною дійсністю
10	Має власну систему засобів вираження й актуалізації семантики тексту (шрифтові – гарнітура, стиль, кегль, не шрифтові – розрядка, втяжка, лінійки, колір, виділення, спеціальні архітектонічні засоби тощо), а також засобів керування читацьким сприйманням та розумінням	Власної системи засобів керування читацьким сприйманням та розумінням, актуалізації змісту не має
11	Це абстракція людського розуму, оскільки тексту поза написанням й читанням не існує	Це матеріальний фрагмент, що займає певну частину книжкового простору (наприклад, у книгозбірні)
12	Не є самодостатньою сутністю	Це самодостатня сутність
13	Функціонує як знак	Можна пізнати, осягнути через відношення до знака
14	Не є ареною методологічних змагань	Це поле методологічних змагань
15	Існує у тексті	Існує у дискурсі
16	Притаманні багатозначність, множинність сенсу	Багатозначність, множинність сенсу не притаманні
17	Має ознаки, що виражають загальні особливості його системно-структурної організації	Не має ознак, що виражають загальні особливості його системно-структурної організації
18	Важливим для вивчення тексту є розкриття його одиниць (рубрики, цитати, дати, числа, примітки тощо) та правил їхнього оформлення	Для вивчення твору не є важливим розкриття його одиниць та правил їхнього оформлення
19	Це основа (субстрат) усіх можливих інтерпретацій	Це проміжний підсумок інтерпретації, який постійно звіряють із текстом-носієм
20	Дискретний, відносно стійкий	Континуальний, рухливий

21	Інваріантний	Варіативний
----	--------------	-------------

Додаток Б

Модель перекладацького простору Л. Кушніної

Додаток В

**Співвідношення полів перекладацького простору,
імпліцитних текстових вимірів та смислів, що транспонуються**

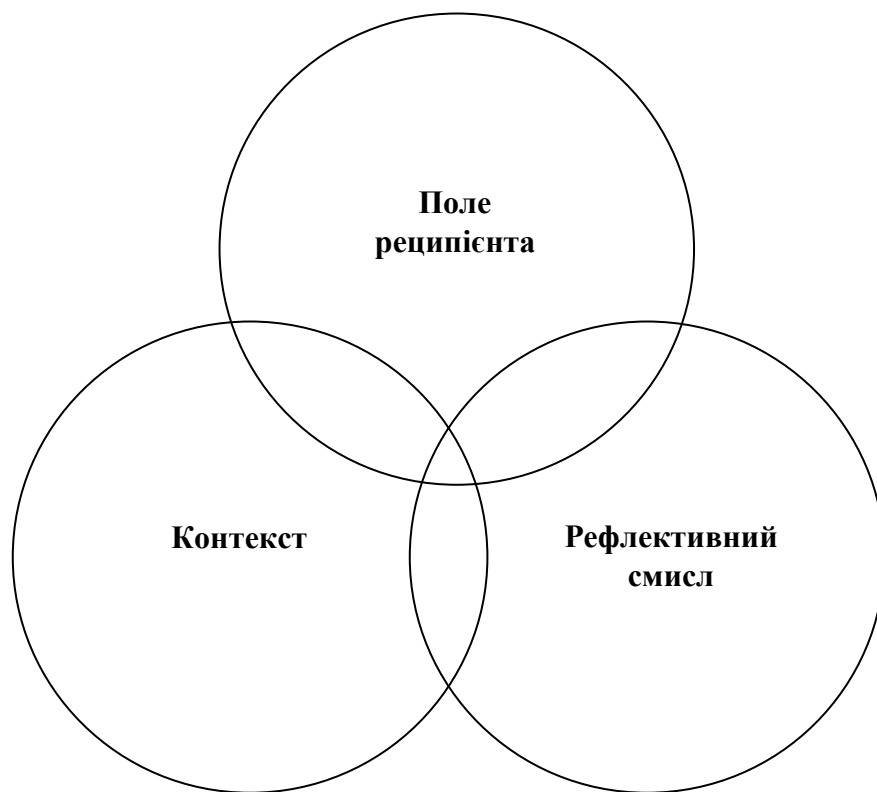
Додаток В.1

**Співвідношення полів перекладацького простору,
імпліцитних текстових вимірів та смислів, що транспонуються**

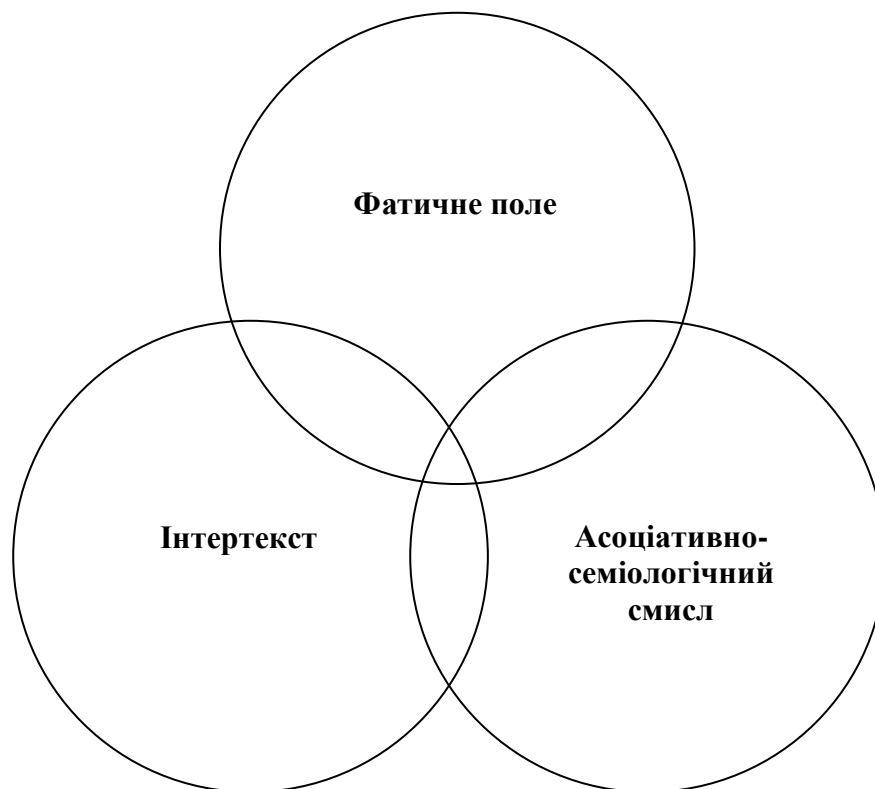
Додаток В.2

**Співвідношення полів перекладацького простору,
імпліцитних текстових вимірів та смислів, що транспонуються**

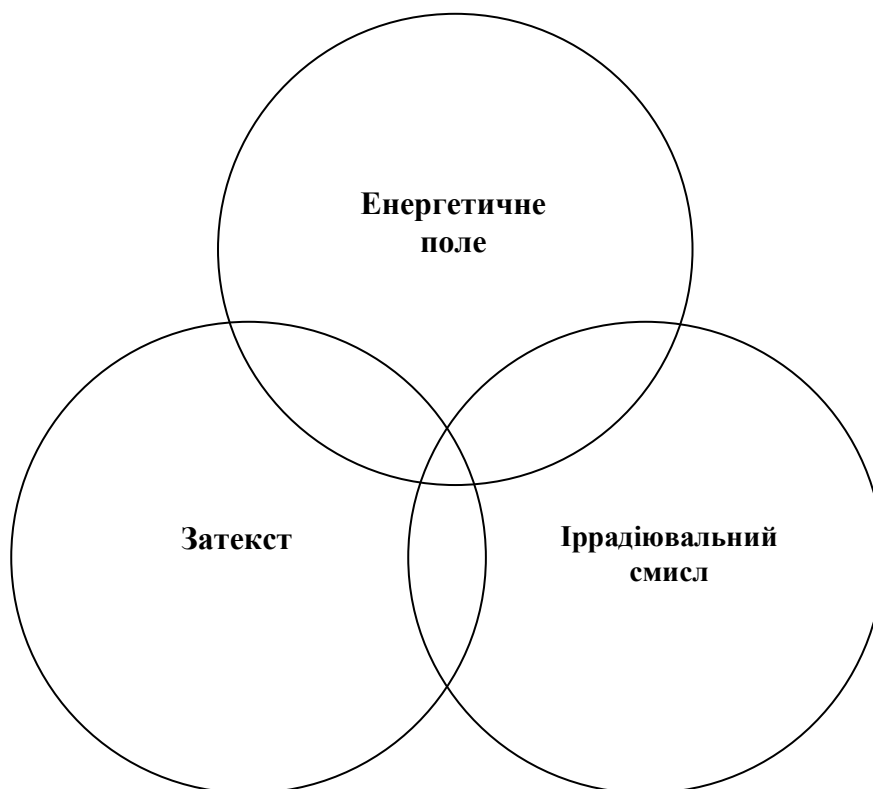
Додаток В.3

**Співвідношення полів перекладацького простору,
імпліцитних текстових вимірів та смислів, що транспонуються**

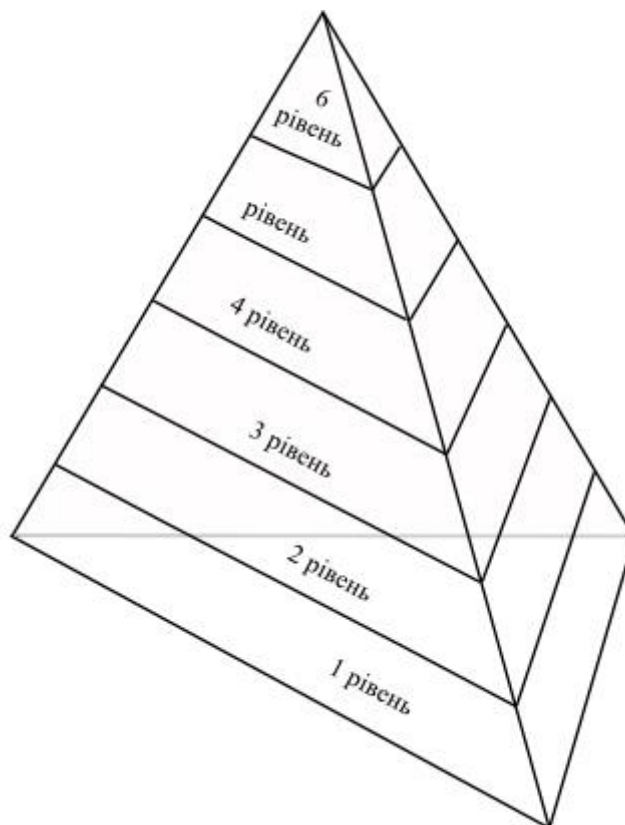
Додаток В.4

**Співвідношення полів перекладацького простору,
імпліцитних текстових вимірів та смислів, що транспонуються**

Додаток Г

Методика аналізу ступеня гармонійного відтворення смислового простору тексту оригіналу в тексті перекладу

- 1 рівень лінгвоперекладацького аналізу – транспонування фактуального смислу.
- 2 рівень лінгвоперекладацького аналізу – транспонування модального смислу.
- 3 рівень лінгвоперекладацького аналізу – транспонування індивідуально-образного смислу.
- 4 рівень лінгвоперекладацького аналізу – транспонування рефлексивного смислу.
- 5 рівень лінгвоперекладацького аналізу – транспонування іррадіювального смислу.
- 6 рівень лінгвоперекладацького аналізу – транспонування асоціативно-семіологічного смислу.